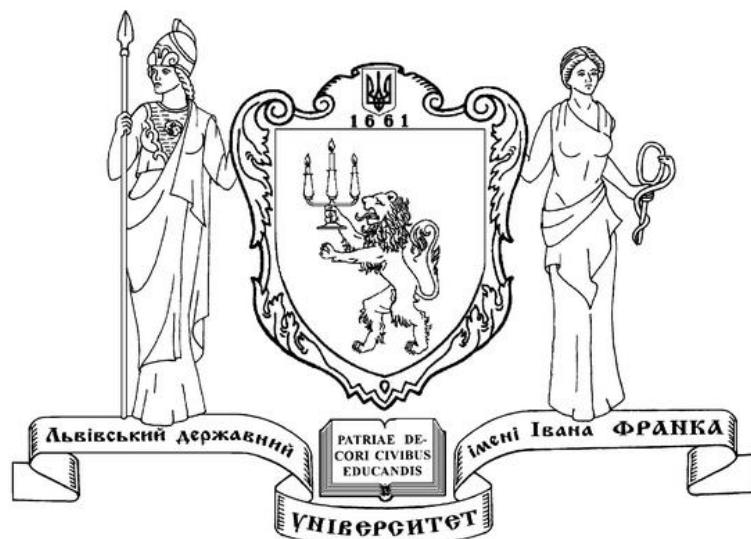

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Географічний факультет
Кафедра туризму

Дмитро Каднічанський, Тарас Завадовський

ЗАМКОВИЙ ТУРИЗМ

Курс лекцій
для студентів спеціальності “Туризмознавство”

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2017

Рекомендовано до друку
Вченю Радою географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 6 від 29 червня 2017 р.

Рецензенти:

В.Р. Литвин – д. істор. наук, проф. (Інститут українознавства імені І.Крип'якевича);

I.I. Ровенчак – д. геогр. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Каднічанський Д.А., Завадовський Т.Б.

Замковий туризм. Курс лекцій для студентів спеціальності «Туризмознавство» / Д.А. Каднічанський, Т.Б. Завадовський – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 138 с.

Викладено теоретичні, методичні та прикладні основи замкового туризму. Важливу увагу приділено поняттєво-термінологічному апарату. Розглянуто поняття фортифікації, види оборонних споруд в Україні та світі, їх історію. Схарактеризовано проблеми та перспективи використання пам'яток оборонного будівництва в туризмі.

© Д.А.Каднічанський, Т.Б. Завадовський 2017
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2017

ЗМІСТ

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ	5
ВИКЛАД ОСНОВНИХ ПИТАНЬ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ	6
Лекція 1. Поняття і суть замкового туризму	6
Лекція 2. Городища та давні поселення	12
Лекція 3. Середньовічні фортифікації	17
Лекція 4. Середньовічні фортифікації. Проект «Будівництво замку Геделон»	21
Лекція 5. Бастейові та бастіонні фортифікації	24
Лекція 6. Середньовічні замки Європи	27
Лекція 8. Бастіонні замки Європи	35
Лекція 8. Замки України	40
Лекція 9. Замки Закарпаття	44
Лекція 10. Замки Волині	54
Лекція 11. Замки Поділля	71
Лекція 12. Замки Галичини	81
Лекція 13. Замки Півдня України	89
Лекція 14. Оборонні споруди Львова	94
Лекція 15. Оборонні монастирі України	110
Лекція 16. Проблеми та перспективи використання оборонних споруд в туризмі	120
СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ	125
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	126

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

Пояснювальна записка до навчально-тематичного плану курсу “Замковий туризм” (ІІ курс, ІІІ семестр)

Предмет «Замковий туризм» розроблений для фахової підготовки студентів, що навчаються за напрямом підготовки «Туризм». У даному курсі висвітлюються питання культури, культурної спадщини, теорії та історії мистецства, особливості розвитку різних видів мистецства України, використання культурно-мистецької спадщини в туризмі, організації і проведення культурно-пізнавальних турів, охорона і використання культурно-історичної спадщини, культурні атракції та їх роль у формуванні туристичного зацікавлення, програми розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні.

Викладання предмету проводиться під час 3 семестру 2 курсу (завершується іспитом). Обсяг курсу: 34 лекційних і 34 практичних годин. Предмет пов'язаний з іншими дисциплінами спеціалізованої підготовки туристів, зокрема з курсами: «Туристичний потенціал України», «Географія туризму України», «Концепції розвитку культури і туризму» та інші.

Даний навчальний курс має теоретичну та практичну спрямованість. Він розрахований на студентів перших курсів, які повинні отримати певну теоретичну базу для вивчення комплексу спеціальних дисциплін: туристичні ресурси, організація і економіка туризму, системи гостинності, основи маркетингу і менеджменту. Методична побудова курсу передбачає обов'язкове практичне закріплення теоретичного матеріалу.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ ПИТАНЬ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

ЛЕКЦІЯ 1 ПОНЯТТЯ І СУТЬ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

Замковий туризм як сегмент туристичного ринку характеризується динамікою розвитку в сучасних умовах, що, в свою чергу, зумовлює зростання інтересу до цього науковців, державних структур, так і ділових кіл нашої країни. Зацікавленість ця обґрунтовується тим, що туризм загалом є однією з найперспективніших галузей економіки та зумовлюють зміни в кожній області, видозмінюючи її інфраструктуру, споживчий ринок, інші галузі підприємницької діяльності, а замковий туризм, зокрема, забезпечує реалізацію виховної функції на додаток до економічної, при цьому відкриває можливості пізнати національну історичну спадщину завдяки ознайомленню з об'єктами фортифікаційного будівництва.

У багатій історико-архітектурній спадщині України визначне місце належить пам'яткам оборонної архітектури – фортецям, замкам, оборонним храмам, міським укріпленням.

Найстарішими пам'ятками архітектури є оборонні споруди та монастирські комплекси. До наших днів на території України збереглося 116 пам'яток оборонної архітектури і понад сто монастирів.

Оборонна архітектура – це одна з надзвичайно важливих складових історичної пам'яті української нації. Споруди оборонного типу зводили для захисту від ворожих нападів, при цьому потреба в обороні краю з кожною наступною епохою видозмінювала архітектурну монументальність оборонних споруд. Завдяки цьому на місці давніх дерев'яно-земляних укріплень давньослов'янських градів з'явилися кам'яні укріплення княжих резиденцій і палаців, а згодом – укріплені замки і садиби господарів краю.

Пам'ятки оборонного будівництва та монастирські комплекси серед інших пам'яток містобудування та архітектури України мають особливий статус, зумовлений їх унікальним історичними та архітектурними особливостями. Замки й монастири – це найбільші за розмірами історичні споруди в забудові населених пунктів і завдяки своїм масштабам є композиційними центрами багатьох міст і сіл України.

Замок – будівля (або комплекс будівель), що поєднує в собі житлові та оборонно-фортифікаційні завдання. У найбільш поширеному значенні слова – укріплене житло феодала в середньовічній Європі. Велика кількість замків збереглося до наших днів і є визначними пам'ятками історії та культури.

Головними функціями феодального замку з передмістями були:

- військова (центр військових операцій, засіб військового контролю над округом);
- адміністративно-політична (адміністративний центр округу, місце, де концентрувалася політичне життя країни);
- культурно-господарська (ремісничо-торговий центр округу, місце вищої елітарної і народної культури).

Замки і монастири – це найбільші за розмірами історичні споруди в забудові населених пунктів. Завдяки своїм масштабам вони досі виступають композиційними центрами багатьох історичних міст і сіл України.

Для замків-фортець зазвичай обирали важкодоступні місця на крутих пагорбах і горах. Навколо замків концентрувалися селища, жителі яких ховалися в замках від ворогів. Замки, різноманітні за архітектурою і внутрішнім облаштуванням, могли витримати довгі місяці облоги і були практично неприступними. У XVIII-XIX століттях замки втратили своє оборонно-військове призначення і перетворилися на палаци знаті та аристократії.

Палац – велика монументальна парадна будівля, яка вирізняється своєю архітектурою, була спочатку резиденцією царюючих мажновладних осіб, вищої знаті і вже з XIII століття так само називалися деякі будівлі органів державної влади. Слово палац походить від «княжий двір», житло князя. З XIX-XX століття палацами почали називати найважливіші суспільні будівлі (Палац культури, Палац спорту, Палац молоді, Палац правосуддя і т.д.).

З часів Київської держави і Галицько-Волинського князівства, оборонні споруди у первісному стані не збереглися. Адже переважно вони були дерев'яні. В XIII столітті на заміну дереву, як основному будівельному матеріалу, прийшов камінь та обпалена цегла. Перші цегляні замки були збудовані на галицьких і волинських землях. В цей час багато монастирів також було огорожено цегляними стінами. Спорудження замків, фортець з дерева продовжувалося до XVI століття. Проте вдосконалення вогнепальної зброї, розширення населених пунктів

зумовили поступовий перехід до будівництва кам'яних оборонних споруд. В XIII-XVII столітті кам'яні споруди – замки і монастири – остаточно витіснили дерев'яні оборонні споруди попередніх епох. Потреба в оборонні краю з кожного наступною епохою видозмінювала архітектурну монументальність оборонних споруд країни. У період пізнього середньовіччя оборонну роль в Україні відігравали не лише замки і фортеці, а й численні церкви і монастири.

Серед всіх видів історико-культурних ресурсів, виділених О.О. Бейдиком, даної теми безпосередньо стосується історико-архітектурна спадщина, що є однією з видів суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів. При визначенні видів історико-архітектурної спадщини, пам'яткоохоронна методика базується на історико-географічному, мистецькому, науковому критерії, а також враховує інші аспекти суспільно-історичної значущості об'єктів історико-культурної спадщини. Для кожного з видів пам'яток той чи інший аспект суспільної цінності буде визначальним.

Стосовно ж пам'яток містобудування та архітектури, кожна окрема пам'ятка в сукупності певною мірою становитиме і історичну, і наукову, і мистецьку цінність. Таким чином, пам'яткою архітектури є будь-який твір архітектурно-будівельної діяльності людини, який становить для суспільства історичну, наукову, мистецьку або іншу культурну цінність. Розуміння сутності пам'ятки архітектури, усвідомлення її суспільної значущості є важливою передумовою передумовою вирішення комплексу питань, пов'язаних з її охороною, реставрацією та використанням.

Знаний український архітектор В. Заболотний, який один з перших професійно підійшов до проблем функціонального використання пам'яток фортифікаційного мистецтва, класифікував їх за трьома критеріями:

- архітектурна цінність споруди;
- її історична цінність;
- сучасна суспільна цінність пам'ятки.

Ці критерії, при умові сприйняття пам'ятки через високі ціннісні орієнтири, об'єктивно формують суть їх туристичного функціонального пристосування.

Історична цінність пам'яток архітектури полягає передусім в їх пізнавальній ролі як джерел історичної інформації. Пам'ятки архітектури своїми формами, «ритмами», образами, здатні відбивати матеріальне й духовне життя суспільства певного історичного періоду: суспільний устрій, рівень розвитку економіки, світогляд, культуру, побут, традиції

населення. Як результат колективної творчості іноді цілого покоління, пам'ятка архітектури вбирає в себе цілий пласт суспільного досвіду, інтегрує науку і культуру багатьох поколінь людей.

Отже, історико-культурна спадщина – це матеріальні та духовні цінності, створені у минулому і мають значення для збереження і розвитку самобутності народу, його внеску у світову цивілізацію. Нерухомі об'єкти історико-культурної спадщини (пам'ятки історії та культури) становлять його матеріальну основу і формують історико-культурне національне оточення.

На основі аналізу історичної цінності замків, особливостей їх розташування, характеристики навколошнього ландшафту, технічного стану, особливостей об'ємно-просторових та архітектурно-планувальних рішень, характеристики сучасного використання, а також економічної доцільності пристосування пам'яток з можливістю планувальної організації функціональних груп приміщень відпочинку й туризму в цих пам'ятках, замки класифікують таким чином:

Туристично-краєзнавча класифікація оборонних споруд

Клас А: Замки та фортеці, придатні для використання під історико-архітектурні заповідники та музеї

Клас Б: Замки та фортеці, придатні для використання під заклади відпочинку й туризму (турбази, туристські готелі; санаторії, будинки відпочинку; заклади торгівлі, притулки)

Клас В: Замки, фортеці і монастирі, придатні для часткового туристично-краєзнавчого використання (з відведенням окремих приміщень під міні-готелі чи таверни)

Клас Г: Замки і фортеці, туристично-краєзнавче впорядкування яких сприяє їх фізичному збереженню й охороні історичного ландшафту

Рис.2.1. Туристично-краєзнавча класифікація оборонних споруд в Україні
(за О.В. Лесиком)[17, с.155].

Під історико-архітектурні заповідники, музеї можна використовувати найцінніші замкові ансамблі в комплексі з іншими пам'ятками історії та культури.

Під турбази, туристичні готелі можна пристосувати замки, які розташовані в місцях, де є різноманітні туристичні об'єкти.

Під бази відпочинку, санаторії вибирають замки із задовільним технічним станом, які розташовані в місцях із живописним ландшафтом та іншими природними, лікувально-оздоровчими факторами. Ці пам'ятки архітектури повинні мати зручний транспортний доступ.

Під притулки можна використовувати замки, які розташовані у місцях пролягання туристичних маршрутів. Технічний стан окремих корпусів, їх об'ємно-планувальні рішення дають змогу організувати в них приміщення для короткочасного перебування туристів.

Замки, які частково можна використати для розміщення туристичних закладів, включають пам'ятки, що зберегли деякі будівлі, придатні для організації в них підприємств харчування, музеїв тощо.

Сучасне використання замків допомагає їхньому подальшому збереженню, необхідно ще активніше включати їх в туристичні маршрути для ознайомлення з ними і пропаганди історико-архітектурної спадщини.

О. В. Лесик запропонував класифікувати всі замки України за придатністю цих пам'яток для розміщення в них функціональних груп приміщень закладів відпочинку й туризму. Якщо замки класів Б та В безпосередньо можна використовувати під туристичні заклади, то всі інші пам'ятки є суто пізнавально-еккурсійними туристичними об'єктами.

Запропонована класифікація замків й інших оборонних споруд України за ознаками їх можливого використання під установи відпочинку і туризму передбачає комплексну участь усіх пам'яток історії та культури з іншими цінними факторами розвитку туризму (лісові, водні, кліматичні ресурси).

За даними історика Сергія Трубчанінова, в Україні було понад 5000 пам'яток фортифікації, проте від більшості з них сьогодні немає й сліду. За даними органів охорони культурної спадщини в Україні на державному обліку перебувають 131 тисяча пам'яток історії та культури (з них 4 тисячі – національного значення). Функціонує 61 історико-культурний (історико-архітектурний, історико-меморіальний, історико-археологічний, історико-етнографічний та інші) заповідник. Зазначені об'єкти та території спадщини можуть бути віднесені до історико-культурних ресурсів та, в тій чи іншій мірі, використані при наявності певних умов соціального, економічного, технічного та екологічного характеру.

Отже, найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів збереглася до нашого часу на заході України. Серед областей можна

виділити Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, Волинську, Закарпаття та Хмельницьку області. У наведених областях сконцентровано близько 90% всіх замкових пам'яток України.

Звісно, що однією із найважливіших проблем замків, є їх занедбаність та зруйнованість. Здійснити її, як вважають спеціалісти, можна трьома шляхами. Перший – реставрація того самого замку і «законсервація», тобто, збереження від подальшого руйнування та проведення тут екскурсій. Другий – приведення у належний стан з подальшим перетворенням на постійно діючий музей чи щось на подібність культурного центру, і третій – повна трансформація споруди у сучасний готель, мотель або якийсь інший заклад сервісу.

Замкові споруди можна використовувати як заклади відпочинку і туризму шляхом їх пристосування безпосередньо під готелі, через відкриття у них закладів харчування відвідувачів (стилізовані під старовину ресторани й таверни з середньовічною кухнею та історичними місцевими напоями), надання послуг обслуговування та супроводу урочистих подій у середньовічному стилі, шляхом відкриття музейних експозицій у приміщеннях, розміщення на територіях замків і фортець експозиції, яка відтворюватиме картини минувшини й оголошення цих фортифікацій скансенам-музеями під відкритим небом, проведення різnobічних історико-театралізованих фестивалів, змагань і анімаційних шоу тощо.

ЛЕКЦІЯ 2

ГОРОДИЩА ТА ДАВНІ ПОСЕЛЕННЯ

Городище (*гóрод, городóк*; від «городити», тобто зводити укріплення довкола) – у часи давніх слов'ян – постійні укріплені поселення, де відбувався міжобщинний обмін; оборонний комплекс. Обгороженні (укріплени) території поступово перетворювалися на оборонні, адміністративні та торговельно–ремісничі центри племінних об'єднань. Ворота – один з найбільш важливих елементів дерев'яних оборонних укріплень. Поняття «городище» має кілька визначень, які не суперечать, але доповнюють один одного.

Городище це стародавнє укріплене поселення, яке звичайно оточувалося земляним валом з ровом або глинобитними, кам'яними чи цегляними стінами. У плані городище, як правило, мало іррегулярну форму, підпорядковану рельєфу, або правильного прямокутника, коли підносилось на платформі. Для посилення обороноздатності зі стін виступали башти, де й влаштовувались ворота з заплутаним входом. Такі монументальні споруди характерні для бронзового віку.

Городище – це древнє укріплене поселення або його залишки. Під термін «городище» підпадає дуже широка категорія об'єктів, що включає як слабо укріплені поселення бронзового століття, так і потужні укріплені комплекси епохи середньовіччя. При будівництві городищ багато уваги приділялося природним укріпленим, тому багато городища зводилися на мисах, серед боліт або в інших важкодоступних місцях. Крім природних укріплень (річок, ярів, боліт, крутих схилів і т.п.) городища захищалися так само штучними укріпленими – земляними або дерев'яно–земляними валами, дерев'яними, глинобитними або кам'яними стінами. Значні за площею городища часто захищали декількома оборонними лініями. Часто до городищ примикала неукріплена частина поселення – селище. Городища активно розвивалися до XIII століття, коли їм на зміну прийшли укріплені міста. Іноді на місці городищ зводилися замки.

Скіфські городища

Скіфський період в історії України став якісно новим етапом у розвитку стародавнього населення даної території. Саме Північне Причорномор'я стає контактною зоною, в межах якої виникає взаємодія трьох різних за природою світів – кочового в степових районах, осілого землеробсько-скотарського в зоні Лісостепу і античного. Дані обставина не тільки остаточно виводить досі безіменні народи півдня Східної

Європи на арену світової історії, але і сприяє становленню тут стійких політичних утворень, у рамках яких формуються досить завершені етнічні одиниці.

Першим з числа таких об'єднань можна по праву назвати північнопричорноморських Скіфію, яка виникає в результаті переміщення основного ядра скіфських племен з рівнин Північного Кавказу на захід після закінчення переднеазиатських походів. В якості матеріального символу, що відображає могутність цього політичного утворення, зазвичай згадують так звані царські кургани вищої скіфської аристократії в Нижньому Подніпров'ї та Приазов'ї – Бердянський, Мелітопольський, Солоху, Гайманова і Товсту Могили, Огуз, Чортомлик та ін. Набагато рідше з цією метою залучаються городища Лісостепу.

Багато в чому це пов'язано з дискусійним питання про північному кордоні Скіфії і, отже, про правомірність включення цих городищ до складу пам'яток останньої. У зв'язку з цим відзначимо, що лісостепові райони України в будь-якому випадку входили в зону політичного впливу скіфської держави. Особливо це стосується території розселення скіфів-орачів Геродота, яких більшість фахівців вважає в основі своїй протославяніє і розміщує між середніми течіями Дністра і Дніпра, а також у середній течії Ворскли. Судячи з останніх даних, сюди ж слід включити і басейн Середнього Співала.

Саме в цьому регіоні зосереджена значна кількість городищ і селищ. Так, тільки на території києво-черкаського локального варіанту даного етнокультурного масиву, яка простягнулася вздовж правого берега Дніпра приблизно на 380 км, зафіковано 64 поселення, в тому числі 18 городищ. Серед останніх найменше – Шарпівське (площа 8 га), тоді як основна маса городищ налічує десятки (Макіївське, Хотівське, Млинок тощо) або ж сотні (Матронінське, Трахтемирівське, Журжинці та ін) гектарів.

Близька картина спостерігається і в басейні р. Ворскли. Деяло гірше досліджені і, в силу цього, менш відомі городища на території східно- і західноподільських локальних варіантів. Однак і тут є пам'ятники – Северинівське, Переоркское, Григоровське городища, серед яких особливе місце займає Немирівське площею близько 100 га.

На захід від окресленої території – в Середній і Західній Європі, в епоху пізньої гальштатської та ранньої латенської культур були поширені порівняно невеликі городища-сховища, розташовані на мисах або височинах. Пізніше вся величезна територія розповсюдження латенської культури виявилася покритою мережею кельтських фортець-оппідум,

укріплених, на відміну від українських городищ скіфського часу, стінами з дерев'яних конструкцій і кам'яних блоків.

Що стосується городищ більш східних по відношенню до українських, то на території Середнього Подоння вони також зміцнювалися земляним валом і дерев'яною огорожею, проте за розмірами були набагато менші і, як правило, не перевищували двох десятків гектарів. Ще на схід – на території Волго-Ками – відомі лише прості мисові городища, укріплені з напільногого боку.

Таким чином, можна констатувати, що розглянуті городища за розмірами, конструктивним особливостям оборонних споруд (земляні вали з дерев'яними конструкціями), плануванні, часто досить складною, і іншим характерним ознаками помітно виділяються на тлі подібних пам'яток сусідніх територій. Це твердження тим більш справедливо, якщо врахувати наявність в українському Лісостепу трьох городищ-гігантів. Це Велике Ходосівське, Каратульське і Більське городища.

Більське городище, розташоване на високому правому березі середньої течії р. Ворскли являє собою складну систему укріплень – Східного, Західного і Куземинське, об'єднаних спільним валом і ровом Великого Вольського городища. Площа – більше 4000 га, загальна довжина валів – близько 35 км.

Каратульське городище, що знаходиться на південнь від м. Переяслав-Хмельницького, – це комплекс розгалужених валів і ровів, загальною довжиною 74 км, перекривають межиріччі Дніпра, Трубежа і Супою. Площа городища приблизно 17 х 25 км.

Велике Ходосівське городище (Круглик). Розташоване на південній околиці Києва і має площину понад 2000 га, оточену двома підковоподібними валами загальною довжиною близько 12 км. Проте М. П. Кучера вважає, що в давнину існували вали, які об'єднували в єдину систему не тільки Велике Ходосівське, але також Хотівське і Мале Ходосівське городища скіфської епохи. У такому випадку, даний комплекс укріплень не поступається за масштабами ні Більському, ні Каратульському.

Крім надзвичайно великих розмірів названі вище пам'ятники об'єднують ряд особливостей.

1. Городища розташовані на перетині важливих річкових і сухопутних комунікацій (Ходосівське і Каратульське – біля переправ через Дніпро, а неподалік Вольського пролягав сухопутний шлях, відомий під назвою Муравського, тут же зближувалися річкові системи Дніпра і

Сіверського Дінця).

2. У силу цього території, де знаходяться пам'ятники, завжди відігравали ключову роль у протистоянні степовиків і осілого населення Лісостепу. Свідченням цього служить, наприклад, включення Великого Ходосівського і Каратульського городищ в більш пізню систему Змієвих валів Київської Русі. В околицях Вольського городища в XIV ст. була побудувана фортеця для захисту від золотоординців, а в 1390 р., за однією з версій, відбулася битва між військами литовського князя Вітовта і загонами Теміо-Кутлуя.

3. Лише на незначній частині цих величезних городищ виявлено сліди забудови. На Більському городищі вони зафіксовані на Західному і Східному укріпленнях, тоді як на території Великого Більського городища виявлено тільки десять порівняно невеликих селищ. Культурний шар зафікований і на невеликій частині Великого Ходосівського городища. Судячи з усього, така ж ситуація мала місце і на Каратульському городищі, де в результаті розвідок виявлено нечисленний підйомний матеріал.

За цими ознаками у виділену групу городищ можуть бути включені також Трахтемирівське у Поросі та Немирівського у Побужжі, хоча вони і дещо менше за розміром – відповідно понад 500 і близько 1000 га. Однак і на цих городищах була заселена лише частину площині. На Трахтемирівському забудова виявлена в північно-західній частині (Малі Валки), що становить 8,5 тис. м², на Немирівському – у внутрішньому зміцненні, відомуому під назвою Замчисько.

Отже, ми маємо справу з декількома великими за площею городищами, розташованими у стратегічно важливих пунктах прикордоння Степу і Лесостепі. Безсумнівно, що спорудження таких укріплень припускає наявність достатньо сильної політичної влади, здатної концентрувати трудові та економічні ресурси значних мас населення великих територій. Не випадково Б. А. Шрамко бачить у Більському городищі своєрідне місто–держава, а Ю. В. Павленко пише про наявність протослов'янських «князівств» зі своїми столицями. Однак ці твердження не можуть пояснити ні причин такого бурхливого полігенезу в ранньоскіфських час, ні будівництва городищ-гігантів, які з'являються практично одночасно наприкінці VII або на початку VI ст. до н.е. і не мають жодних прототипів серед попередніх їм чорноліських городищ. Зазвичай у цьому зв'язку помічають, що каталізатором цих процесів послужили скіфська загроза, яка і змусила створювати величезні

городища, захищали не тільки їх жителів, а й належали їм посіви, худобу й пасовиська (саме останньою обставиною намагаються пояснити відсутність слідів забудови на переважній площі розглянутих нами пам'ятників). Але загроза з боку степовиків існувала і раніше, наприклад у кіммерійську епоху, тим не менш створюються такі городища лише в кінці VII–VI ст. до н. е.

ЛЕКЦІЯ 3

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ФОРТИФІКАЦІЇ

Замки України — одні з найцікавіших пам'яток історії в Україні. За даними кандидата історичних наук Сергія Трубчанінова, вчені налічують в Україні понад 5000 пам'яток фортифікації, проте від більшості з них сьогодні немає сліду.

116 твердинь — або лише їх руїн — збереглося до нашого часу. Найвідомішими є замки Львова, Кам'янця-Подільського, Хотина, Мукачевого та інших міст на заході України.

Більшість замків і фортець України споруджені на місці давньоруських фортець.

У 14 ст. на історичну сцену виходить вогнепальна зброя. Але вона була ще не досконала. Тому ідеальним захистом від неї було будівництво високих і товстих мурів. У товщині мурів споруджували бійниці для стрільби. У давніх фортецях, ще до появи вогнепальної зброї, бійниці були вузькими і високими — для стрільби з лука. З розвитком вогнепальної зброї бійниці трансформуються. Вони були різних видів, але всі мали невеличкі зовнішні отвори — круглі або ключоподібні. Із внутрішньої сторони бійниці були врізані у товщину муру і мали бруствер, на який можна було сперти зброю. Рис. 2

Стіни завершувалися по-різному. Або мерлонами, або критими галереями. Також дуже часто на стінах або баштах споруджувалися машикулі.

Машикулі (фр. *machicoulis*, от средневекового фр. *mache-col*, «бити в голову») — навісні бійниці, розміщені у верхній частині фортечних стін і бат, призначені для вертикального обстрілу підняжжя стіни.

Фортеця і замок – різниця.

Фортéця — укріплена фортифікаційна споруда з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням та різними запасами, призначеними для тривалої кругової оборони.

Зазвичай, це обнесенна фортечним муром територія, у якій перебуває постійний гарнізон, з великим запасом продовольства та озброєння, для перебування у довготривалій облозі. Споруди фортеці складалися з мурованого замку, веж, сполучених фортечною стіною з бійницями. Також у фортецях будували церкви, а для гарнізону фортеці будувалися

казарми. Фортеці були добре захищенні системою земляних укріплень.

Замок — укріплена будівля, що використовується для захисту від ворога та зазвичай служить командним центром. Як правило, замок займає найвигідніше (з військової точки зору) положення на місцевості. Найчастіше цей термін вживається для позначення невеликої фортеці, переважно середньовічної, що здатна сама себе забезпечувати ресурсами. Нерідко **замком** також називають обнесену муром будівлю чи групу будівель, які були помешканням феодалів, і мали як оборонну, так і жилу функції.

Помешкання магната

Донжон (фр. *donjon* — володіння) — головна житлова і найкраще укріплена башта феодального замку в середньовічній Європі, яка виступала в якості рятівного пункту оборони. Якщо ворог захоплював замок, то донжон лишалась останнім «володінням», звідсіля й назва. Вважалась символом неприступності замку.

Замок українського чи польського магната (з плином часу їх стало важко розрізняти, оскільки нащадки руських князівських родів потроху приймали католицизм та полонізувалися) був досить своєрідним помешканням, яке поєднувало у собі житлові та оборонні функції. Але варто зауважити, що у ті бурхливі часи захищеність була головною мірою, якою визначався ступінь комфорту житла. Стандартний набір приміщень та споруд був покликаний забезпечити основні потреби мешканців. Отже, у замку обов'язково було житло магната — досить скромна будівля — уже не тісний донжон, але ще не палац. Житлова споруда була потужно укріплена і слугувала ядром оборони замку. Зазвичай вона прилягала до зовнішнього муру, у якому замість вікон були стрільниці. Характерним прикладом такого житла є так звана Вежа мурована в Острозькому замку — присадкувата споруда, врізана в гору, на якій стоїть твердиня.

У замку зазвичай були просторі зали для буйних учт та військових нарад, спочивальні для господарів, солідного розміру кухні, здатні забезпечити смакотою велику кількість гостей. Ванних кімнат не було — вмивалися із миски (у кращому разі), а милися в ночвах чи великій діжці. А от вбиральні були — і досить дотепно влаштовані. Туалет робили десь на верхніх поверхах у товщі стіни. Від дерев'яного сидіння (така конструкція ще подекуди збереглася у сучасних дачних будиночках) у товщі стіни йшов навскісний канал для нечистот, який виходив назовні над замковим ровом. Часом над сидінням влаштовували бійниці для

ручної зброї — щоб оборонець ні на хвилину не відволікався від справи. Тож зрозуміло, що найкомфортабельнішим було проживання на верхніх поверхах замку, де повітря було свіжішим.

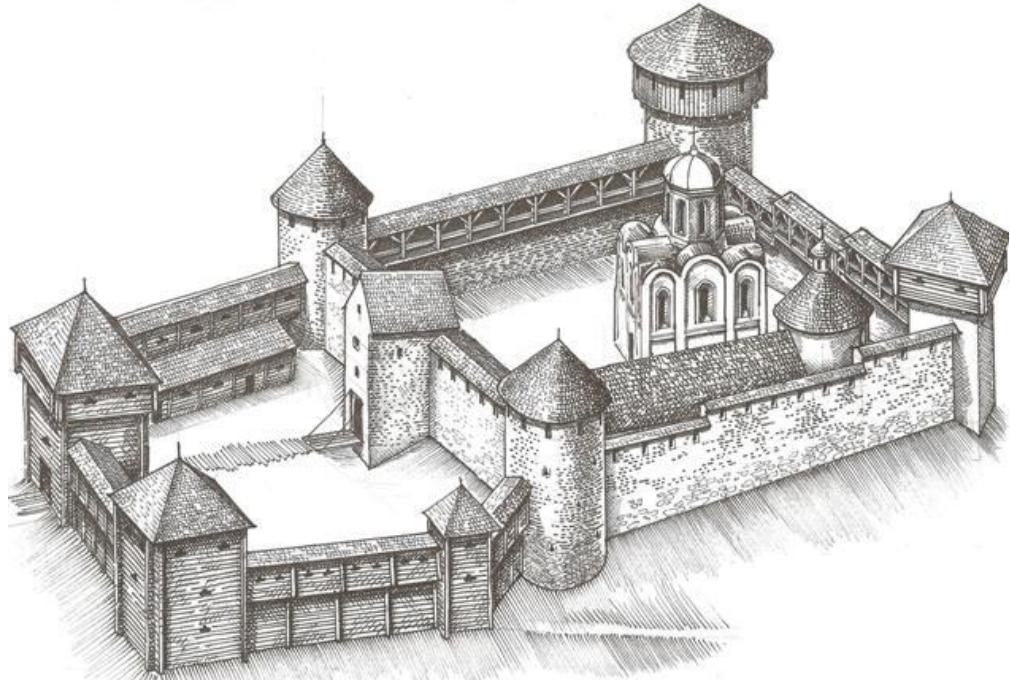

Рис. 3.1. Замок в Перемишлі, XV ст.

Другим потужним вузлом оборони була брама. Над проїздом здіймалася кількаповерхова вежа зі стрільницями на кожному поверсі, всередині якої розташувалися механізми для підйому звідного мосту або герси. Башти були найчастіше наріжними, оскільки довжина стін магнатської твердині не була настільки значною, щоб розчленовувати її додатковими вузлами оборони.

У кожній резиденції існував храм. Роль храму могла відігравати замкова каплиця — приміщення у житловому корпусі або окрема споруда, що, звісна річ, була пристосована до оборони. У замку також обов'язково існувало чимало господарських та складських приміщень чи окремих будівель для продуктів і боєприпасів.

Однією з найважливіших споруд будь-якої фортеці був колодязь, що міг забезпечити гарнізон водою за будь-яких обставин. На спорудження колодязя не шкодували сил і коштів, прорубуючи його у скелях на глибину у десятки метрів. Часто над колодязем споруджували вежу, яка мала захищати «систему водопостачання» фортеці. Воду з глибини діставали не цеберком, а великою діжею. Щоб витягти її нагору не достатньо було невеличкого коліщатка з ручкою, тому встановлювалося колесо діаметром 3-4 метри. Двоє людей ставали до середини колеса і кру-

тили його руками й ногами.

Магнатський замок зазвичай був нерегулярний у плані, його конфігурація не мала чітких геометричних обрисів, а повторювала форму вершини пагорба, на якому розташовувалася твердиня. Периметр стін був порівняно невеликий, тож їх було легко обороняти навіть із нечисельним гарнізоном. А якщо врахувати, що під час нападів татар та інших бойових дій населення бігло ховатися до замку, то захисників і допоміжного персоналу не бракувало. Досить часто магнатський замок входив у загальну фортифікаційну систему міста, що лежало біля його стін.

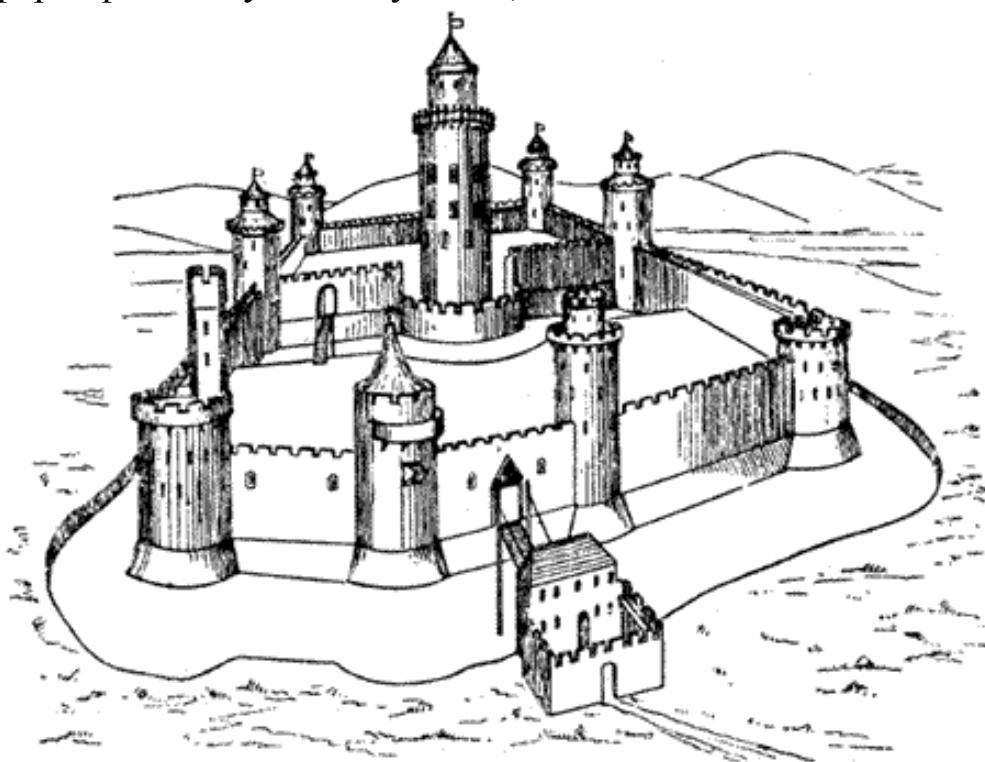

Рис. 3.2. Укріплений середньовічний замок

ЛЕКЦІЯ 4

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ФОРТИФІКАЦІЇ.

ПРОЕКТ «БУДІВНИЦТВО ЗАМКУ ГЕДЕЛОН»

Посеред французьких лісів проходить незвичайний археологічний і історичний експеримент. Команда каменотесів, тесль, ковалів, виробників черепиці та працівників інших професій крок за кроком будують середньовічний замок з самого початку, використовуючи лише інструменти, матеріали і технології, які існували в середні віки.

Камені, видобуті в найближчому кар'єрі, перевозяться на кінних візках і піднімаються на стіни будівельниками, які використовують для цього дерев'яне ступальне колесо. Мотузки робляться з конопель, а замість сучасного цементу – розчин з вапна і піску. Немає ні електрики, ні будівельних кранів. Все в замку Геделон від теракотової черепиці до цвяхів – як в XIII столітті, гіпотетичний час будівництва подібних будівель. Проект – дітище власника місцевого шато Мішеля Гуйо, який почав замислюватися про можливість створення Шато-де-Геделон, коли ремонтував власний замок, що знаходиться на відстані 13 кілометрів. Він об'єднався з підприємницею Марілін Мартін і став вести переговори з археологами, архітекторами та істориками мистецтва, щоб втілити свою мрію. Станом на 1997 рік розпочалося будівництво. Був придуманий неіснуючий персонаж – Жильбер, феодальний землевласник нижчого рівня, якому його пан дав дозвіл на будівництво замку. Його скромний статус в феодальної ієрархії і обмежені фінансові кошти означають, що замок буде скромним, по суті – укріпленим поміщицьким будинком, зовсім не схожим на королівські замки.

Замок складається з чотирьох веж, з'єднаних високими мурами, і має внутрішній двір і житлові приміщення. За рік будівництва взяли 1228 рік. будівля станом на 2016 рік вже добудована більш, ніж на половину. Зведені покрівля головного залу, вестибюль і його настінний розпис, кухня і комора, вартові приміщення з готичними склепіннями і прохід по мурі з бійницями.

У найближчі роки робочі продовжать будівництво кріпосних стін і веж, а теслі покриють вежі черепицею. Очікується, що будівництво замку Геделон закінчиться не пізніше, ніж через десять років.

Практичний досвід дозволив вченим знову відкрити забуті технології будівництва і спробувати моделі, гіпотези і теорії. Багато невирішених питання про те, як будувалися замки в XIII столітті, отримали

відповіді в ході цього експерименту.

У Геделоні трудяться близько 70 постійних робочих, але щороку близько 600 чоловік бере активну участь в проекті і дізнається більше про будівельні технології, які тут використовуються. Крім того, щороку сюди приїжджає більше 300 тисяч туристів.

Даний проект є унікальним і має ряд важливих

1. Мабуть, це єдине в світі будівництво, яке ведеться середньовічними методами. На її будівництві немає екскаваторів і баштових кранів, тут все як і 800 років тому.

2. За цей час запал до замку не ослаб

3. Основна місія проекту Мішеля Гійо була побудова з нуля середньовічний замок XIII століття, причому зробити це за технологіями того часу, щоб краще зрозуміти, як працювали будівельники тієї епохи. Другим компаньйоном, а заодно і директором проекту Мерилін Мартін. Вона мріяла зробити регіон привабливим для туристів, і цей замок міг би тут бути дуже доречним.

4. Модель замку Геделон була повністю придуманий його творцями, які надихнулися архітектурними канонами, закладеними королем Франції Філіпом II Августом в XII–XIII століттях.

5. Згідно зі стандартами того часу, в майбутньому замку буде сухий рів, одна кутова вежа, яка більша за інших, дві однакові вежі, що захищають вхід, бійниці на поверхах веж.

6. На будівництві працює декілька десятків робітників. Величезну допомогу надають і волонтери – щороку кілька сот добровольців активно допомагають і беруть участь в будівництві середньовічного замку.

7. При зведенні замку спираються на записи та ілюстрації того часу, а щоб бути впевненими в «Середньовічний» своїх технологій, творці довго вивчали вже існуючі замки XIII століття.

8. Проект зведення замку Геделон дозволить вивчити багато технологій середньовічних майстрів. Однією з найважчих завдань було відродження технологій видобутку каменю. Інструменти, до речі, теж саморобні

9. Орієнтовна дата закінчення будівництва – 2023 рік.

Первісна концепція було будівництво замку з нуля за технологіями XIII століття. Форма Геделону аналогічна оригінальній формі замку Сен-Фаржо. Вона дозріла, щоб стати складним проектом і фокусувалась на декількох аспектах:

PLAN DU CHÂTEAU DE GUÉDELON

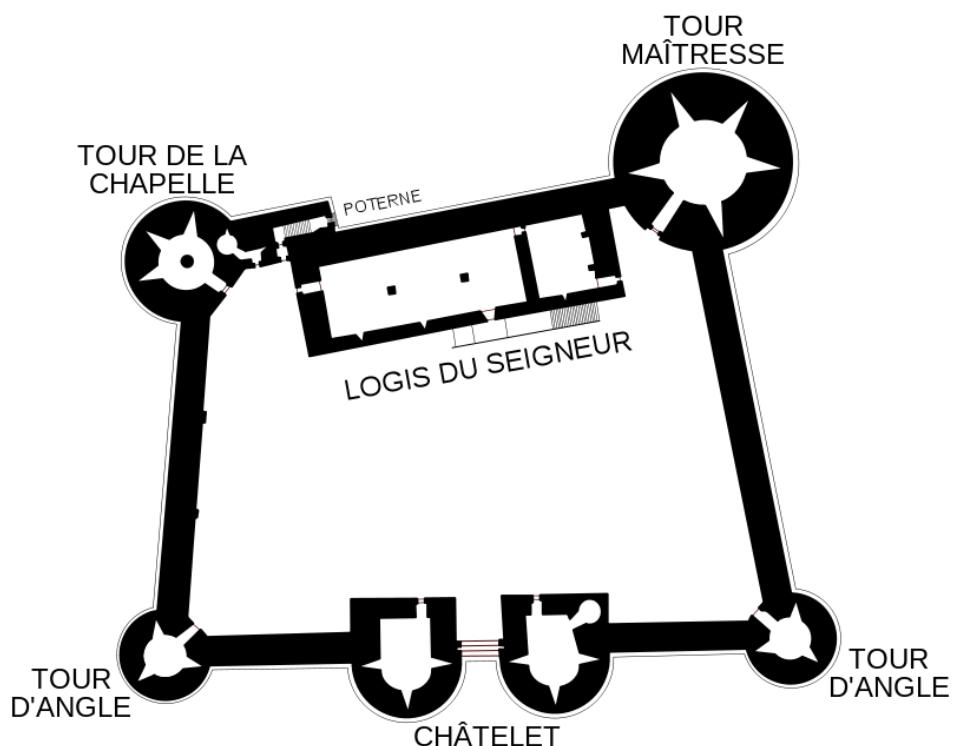

Рис. 4.1. План замку Геделон

Туризм: Ділянка будівництва можна відвідати туристичними групами. Організовані екскурсії є тематичними. Замок в даний час є великим туристичним центром і є самим відвідуванім туристичним об'єктом регіону, з більш ніж 300 тисяч відвідувачів в 2010 році.

Освіта: Проект відкритий і адаптований до туристичних груп та шкільних екскурсій. Можна дізнатися про умови роботи в Середньовіччі і різних професій того часу.

Наука і знання: Проектна група використовує і тестиє дослідження вчених та істориків про знання середньовічних методів будівництва.

Людина: У цій сільській та ізольованою області, проект створив 55 робочих місць і залучили велику кількість добровольців.

Соціальна сфера: робочі місця в основному отримують молодь, що допомагає їм отримати професійне навчання за місцем роботи. Приміром, деякі з них отримують сертифікати обробки каменю та інших виробів.

У листопаді 2014 р замок був показаний **Британською Телерадіомовною Корпорацією (BBC)** у рубриці «Таємниці BBC». Дві серії замку, в якому проект був описаний як "найбільший в світі археологічних експерименту".

ЛЕКЦІЯ 5

БАСТЕЙОВІ ТА БАСТІОННІ ФОРТИФІКАЦІЇ

Вже на кінець 15 ст. зброярі навчилися відливати чавунні ядра, а у гармат з'явилися лафети, до яких прикріпили колеса, отже артилерія стала мобільною. У 1537 р. італієць Нікколо Тарталья встановив, що найбільша дальність пострілу досягається при розташуванні люфи гармати під кутом 45 градусів. Ці вдосконалення спричинили бурхливий розвиток артилерії, яка стала більш далекобійною і більш потужною.

Високі і товсті мури вже не рятували оборонців, навпаки вони стали для них небезпечними – могли під впливом артилерійського вогню швидко зруйнуватися і поховати під уламками оборонців.

Тому виник ряд удосконалень фортифікаційних споруд.

По-перше, стіни стали споруджувати не прямовисні, а нахилені, щоб ядра не потрапляли в стіну під прямим кутом. Але це спричинило зникнення машикулів, й бійці не могли обстрілювати підніжжя мурів. Для цього потрібно було висунути вежі подалі за лінію стін і вести вогонь з бічних стрільниць.

По-друге, потрібно було зменшити висоту башт, забрати з них дах і задню стіну, щоб розмістити артилерію. Так виникли бастеї.

Отже, бастея – це низька дуже широка башта, висунута далеко за лінію мурів, з кількома оборонними ярусами, призначеними для артилерії, без задньої стіни. Бастеї могли бути муріваними, дерево-земляними, або просто земляними насипами, круглими, напівкруглими чи багатогранними.

Рис. 5.1. Схема бастеї Низького муру у Львові. Автор Качор І. В.

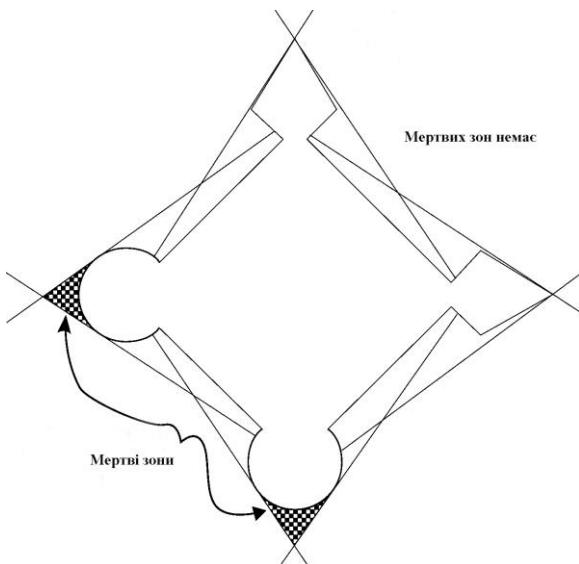

Рис. 5.2. Мертві зони в бастейовій системі

Щоб повністю вирішити питання розміщення артилерії та позбутися мертвих зон італійські фортифікатори винайшли новий тип вежі – бастіон.

Бастіон – це низька мурована клиноподібна, найчастіше п’ятикутна, споруда, відкрита у бік фортечного двору. Така конструкція давала змогу не тільки відбивати атаки з поля, а й захищати рів та куртини, а також сусідні бастіони, що зовсім не залишало мертвих зон. В Італії такі споруди почали будувати ще наприкінці 15 ст. В Україні вони почали розповсюджуватися з середини 16 ст.

Куртина (итал. *cortina* — завіса) — середня частина фортечного бастіонного фронту, яка з’єднує фланки суміжних бастіонів. Куртина звичайно є об’ектом атаки. В кінці XVI ст. перед куртиною стали будувати равелін, який прикривав куртину від вогню і ускладнював атаку. З того часу атака стала направлятися на бастіон.

Равелін (лат. *ravelere* — відокремлювати) — фортифікаційна споруда трикутної форми, розміщена перед куртиною попереду фортечного рову в проміжку між бастіонами.

Будвництво муріваних бастіонних укріплень були дуже дорогими. Тому голандці винайшли свою бастіонну систему. Вони споруджували бастіони та куртини із землі. Це була ціла система з кількох рядів складних перепон: валів, наповнених водою і сухих ровів, земляних бастіоні і ходів між ними.

Прикладом є фортеця Буртанж в провінції Гронінген (Голандія) побудована в 1580-1593 рр. Рис. 6. Сучасний вигляд – це реконструкція станом на 1750 р.

Українська лінія — система укріплень, що існувала у 1730 — 1764 роках для оборони проти татарських нападів.

Українська лінія проходила на довжині близько 285 км від Дніпра по річці Орелі та її притоці Берестовій до річки Береки й злиття її з Дінцем.

Українська лінія складалася з 16 фортець і 49 редутів, з'єднаних між собою високим земляним валом і глибоким ровом.

Будівництво Української лінії, утримання й оборона її важким тягарем лягала на людність Гетьманщини й Слобожанщини. Але Українська лінія не змогла врятувати Україну (особливо Слобідську) від тривалих татарських нападів. Українська лінія мала також військове-поліційне значення, бо, зберегинаючи «Вольності Війська Запорозького Низового», відокремлювала Запоріжжя від Гетьманщини й перешкоджала втечам на Січ та вільному переходові запорожців на Слобідську і Лівобережну Україну.

Українська лінія (що вже була розформована 1764 року) втратила своє оборонне значення в 1770-их роках, коли на південні від неї (на віддалі 175 — 180 км) збудовано нову — Дніпровську лінію. Зате Українська лінія сприяла дальншому заселенню краю.

Дніпрóвська лінія — система прикордонних укріплень, збудована в 1768-74 для оборони півд. кордонів Російської імперії від нападів турків і татар.

Будівництво Дніпровської лінії розпочалось у зв'язку з переміщенням кордонів Росії на південь і втратою оборонного значення Українською лінією. Простягалася через територію України майже на 200 км від Дніпра до Азовського моря вздовж річок Конки і Берди. Складалася з окремих фортець та суспільної укріпленої лінії між верхів'ями цих річок.

Фортеці

Фортеці на Дніпровській лінії були розміщені на відстані бл. 30 км одна від одної.

- Олександрівська (сучасне Запоріжжя)
- Микитинська,
- Григорівська
- Кирилівська,
- Олексіївська, Олексіївка у верхів'ях Берди
- Захарівська, за 18 км від устя Берди
- Петрівська - Новопетрівка (Бердянський район) у устя річки Берда в околицях Бердянську

Охоронну службу в фортецях несли козаки. Після приєднання в 1783 Кримського ханства до Російської імперії Дніпровська лінія втратила воєнно-стратегічне значення.

ЛЕКЦІЯ 6

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЗАМКИ ЄВРОПИ

Середньовічні замки Європи завжди притягували до себе інтерес та увагу туристів своєю величністю і загадковою аурою. Опинившись у середньовічному замку, ми починаємо уявляти лицарські турніри, які проходили в минулі часи, урочисті прийоми, які влаштовували господарі замку.

Слово «замок» майже завжди асоціюється з королями і лицарями, з прекрасними леді і їх служницями, а також з таємницями та змовами. Якщо вірити легендам, то майже в кожному середньовічному замку Європи є свій привид.

Дивним також є і те, що багато середньовічних замків Європи, що пройшли крізь війни і навали, збереглися до наших днів майже в первозданному вигляді. Кожен камінь просочений загадковістю та історією, і майже кожен замок має свою особливу легенду.

Перші замки в Європі

Перші замки стали споруджувати ще за часів Древнього Риму та Візантії. Однак розквіт цього мистецтва в Європі припав на епоху Середньовіччя. Зародження замкостроення в Середньовічній Європі бере свій початок з кінця Х століття і, вже до XIV століття досягає свого розквіту.

У середні століття Європа була значно розділеним континентом зовсім не така, яку ми знаємо її сьогодні. Вона складалася з безлічі крихітних феодальних держав і локальні конфлікти між сусідніми державами були звичайним явищем. Замки були вперше побудовані для захисту від атакуючої армії, вони були необхідні для захисту сіл і своїх панів. Замки, виступали в якості укріплленого житла феодала - одночасно будучи фортецею і притулком від зовнішніх ворогів, від сусідів-феодалів, або від повсталих селян. Особливо багато замків було побудовано у зв'язку з набігами норманів, арабів та угорців. Згодом замки ставали «ядром» майбутніх міст.

Замки найчастіше зводилися в районах, добре забезпечених природними елементами захисту. Вони будувалися зазвичай в оточенні води, на лісистому пагорбі, на високих скелях, або на високому березі річки, звідки можна було б добре оглядати околицю, і де легше було

оборонятися від ворога. Додатково ці споруди оточувалися штучними валами, ровами і стінами. Здалеку замок часто нагадував гніздо хижого птаха.

У середньовіччі під час воєн, замки служили надійними фортецями, але їх зовнішній вигляд грав і той важливу роль. Зовнішній вигляд замку служив символом влади і дозволяв знаті справити враження на гостей і населення, яке вони контролювали. Замки були не просто житлом і фортифікаційною спорудою, але ще й інструментом соціального контролю, символом влади, могутності і багатства, тому їх роль у військовій і соціальній системі того часу величезна. Замок дозволяв феодалові панувати над усією довколишньою округою і тримати в підпорядкуванні все її населення. Коли Європа росла, а держави об'єднувалися, замки продовжували використовуватися як місце влади над місцевим населенням. Починаючи з XIV століття, в період зародження централізованої держави, замки поступово перетворюються на родові помістя і центри місцевого управління.

Проводити час у своїх «казкових палацах», відпочиваючи після стомлюючої полювання або ховаючись від недоброзичливців, любили та романтичні королі, і найжорстокіші правителі. Існує сотні замків, які дуже добре збереглися до наших днів.

Замок - військова фортеця

Замок спочатку визначався як укріплене житло феодала, що вміщає в себе комплекс всіх необхідних служб для оборони, і основна функція замку полягала у захисті території, всі інші функції вважалися другорядними. Замки спочатку будували як військові укріплення з метою захисту від постійних нападів.

Аж до кінця X ст. замки будувалися переважно з дерева і являли собою найчастіше двоповерхову дерев'яну вежу, у верхньому поверсі якій жив феодал, а в нижньому - дружина і слуги. Тут же або в прибудовах знаходилися склади зброї, провіант, приміщення для худоби і т.п.

Протягом десятиліть структура таких укріплених замків змінювалася. Приблизно до початку X століття в епоху феодалізму сформувався найбільш характерний для Західної Європи тип замків - донжон (від латинського *domineon* - житло власника маєтку) Донжон включав в себе поетапні лінії захисту. Усередині нижнього двору замку розміщувалася безліч культових і господарських будівель. Вище на насипному пагорбі

роздашовувалася житлова башта феодала. Сеньорально і господарська частини з'єднувалися дерев'яним розвідним містком, який можна було легко прибрати і при необхідності перетворити житло феодала в незалежний оборонний ділянку. Всі ці споруди замку оточував потужний дубовий частокіл з системою підйомного мосту. Такий феодальний замок був вельми неприступний і міг довго оборонятися при нападі ворогів.

Приблизно з початку XI ст. феодали стали будувати кам'яні замки, оточені зазвичай двома чи навіть трьома високими кам'яними стінами з бійницями і дозорними вежами. Найважливішим оборонним елементом була зовнішня стіна з обробленого каменю чи цегли. Зверху по її внутрішній стороні проходила галерея для захисників фортеці. Зовні на стіні зазвичай проходив міцний бруствер заввишки половину людського зросту, на якому були розташовані кам'яні зубці. За цими зубцями воїни могли стояти в повний зріст і, наприклад, заряджати арбалет. На стінах по кутах фортеці споруджували невеликі вежі, найчастіше виступали назовні, що дозволяло захисникам вести вогонь уздовж стін у двох напрямках. Замок був оточений глибоким ровом. Потрапити в замок можна було за допомогою підйомного мосту, який опускався на важких чавунних ланцюгах. Мінливості вежа мала дубові масивні ворота, окуті залізом. За мінливої вежею поміщалася підйомна двері у вигляді чавунної решітки. Під час штурму її намагалися опустити за спину прорвавшогося супротивника.

У центрі раніше височіла головна багатоповерхова вежа - «донжон». Підземелля таких веж часто служили в'язницею, де в ланцюгах нудилися вороги феодала - його бранці, непокірні васали і провинилися в чому-небудь селяни. Гвинтові сходи, прихована в товщі стін, вела в верхні житлові приміщення. Один поверх був ізольований від іншого. Якщо вороги проривалися в башту, на їхні голови через отвори в стелі з одного поверху на інший виливали киплячу смолу і розплавлений свинець. Потім люк щільно прикривали важкої кам'яною плитою. На самому верху замкової вежі зберігалися рясні запаси їжі і пиття. Завдяки винятковій товщині стін зруйнувати цю вежу було практично неможливо. Споруду завершувала відкрита платформа із зубчастим вінцем, де зазвичай встановлювали катапульту або інше метальна знаряддя для обстрілу ворога. Там же водружали штандарт власника замку. Ця замкова вежа - найвища будова замку, вона забезпечувала спостереження за околицями, виконувала функції останнього притулку і була основним оплотом замку під час облоги.

Таким чином, феодальний замок являв собою справжню фортецю, що захищала феодала від «зовнішніх» ворогів - інших феодалів і від своїх підданих - кріпаків, якщо вони повставали.

При тодішньому стані військової техніки такий кам'яний замок важко було взяти штурмом. Зазвичай він здавався лише в результаті багатомісячної облоги.

Такі замки зіграли дуже важливу роль у тогочасній військовій системі феодалізму.

До 1500 року важливість замків як військових фортець в Європі стала згасати. Було винайдено маса знаря...

дь, за допомогою яких можна було спокійно зруйнувати будь-який замок, а значить, вторгнутися і захопити владу.

Замок - житло і місто в мініатюрі

Хоча замок - в першу чергу оборонна споруда, на відміну від фортець або фортів, які були побудовані виключно для військових цілей, важливою метою замку було житло.

Великий замок був, по суті, містом в мініатюрі. Його оточували поля, що постачали продовольством мешканців замку. Територією замку вважалася земля в радіусі десяти миль від його стін, це відстань, яку вершник може подолати на коні і повернутися в той же день. Всередині його міцних стін знаходився майданчик, де тренувався розміщений в замку гарнізон, а подекуди розташовувалися і красиві мальовничі сади. Господарський двір з коморою, млином, кухнею і пекарнею, а також кузнею, збройової і іншими майстернями зазвичай розташовувався за першою стіною, за другим рядом стін поміщалися стайні, склади зброї і звичайно головна башта замку. У середньовічних фортецях обов'язково присутнє приміщення для богослужінь (храм, капела), абсолютно необхідне для вихованого в благочесті лицаря.

У головній вежі знаходилися і житлові кімнати господарів, і приміщення для гостей і слуг. Житлова вежа мала вхід тільки на другому поверсі. Її нижній поверх являв собою зал, у всю довжину якого тягнувся дубовий стіл. У дні буйних банкетів на ньому височіли туші зажарених биків, баранів і оленів. Якщо донжон використовували лише у військово-господарських цілях, сім'я феодала мешкала в кам'яному паласі заввишки в декілька поверхів.

Із закінченням епохи Середньовіччя в кінці XV - початку XVI століття ідеї Ренесансу поступово охоплюють всю Європу. Відтепер європейські монархи розуміють, що могутність може визначатися не лише силою зброї, а й розвитком культури, способом життя, багатством і витонченістю. Починають змінюватися і замки. Потужні і суворі замки феодалів перестають служити тільки лише оборонним цілям. Вони перебудовуються, спускаються з пагорбів в долини і починають гармоніювати з природним ландшафтом. Тепер найбільша увага приділяється палацової частини замку. Інтер'єр заповнюється новими меблями і предметами мистецтва. Аскетичні феодальні житла перетворюються в розкішні королівські резиденції.

Знамениті європейські замки Шильонський замок (Швейцарія)

Шильонський замок розташований на ледь підноситься над поверхнею Женевського озера скелі в 10 метрах від берега, з яким його з'єднує міст. Похмура міськ Шильонского замку ефектно контрастує з ідилічним пейзажем - замок ніби стоїть на гладі Женевського озера, біля самого підніжжя Альп і з висоти пташиного польоту нагадує військовий корабель, пришвартований біля берега. У Швейцарії немає іншого історичної споруди більш відомого у всьому світі, ніж Шильонський замок.

У перекладі з кельтської, chillond означає «кам'яна платформа» - Скелястий острів між озером і круто підносяться горами був заселений ще в доісторичні часи. Перші сліди людини на Шильонском кручі відносяться до бронзового століття. За часів Римської Імперії тут, в найвужчому місці на узбережжі, між прямовисною горою і озером на дорозі з древньої столиці Гельвеція Аветікума в Рим стояла застава. Її руїни, а також римські монети, були знайд...

ені в кінці XIX століття при реставрації замку. Тепер археологічні знахідки зберігаються в одній з башт замку: бронзові статуї римських богів, символ Вічного міста - вовчиця, яка вигодувала Ромула і Рема, фрагменти мозаїки і настінного розпису, монети Риму і Гельвеція.

Це було просто ідеальне місце для форпосту. Природні умови та особливості рельєфу дозволяли замку протягом сотень років контролювати прохід суден по Женевського озера і стратегічно важливу дорогу, пролягає між озером і горами. Довгий час ця дорога, в поєднанні з

Сен-Бернарского перевалом служила єдиним шляхом з Північної Європи в Південну. Дорога не втратила свого значення дотепер і всього в 200 м від замку можна бачити побудовану на п'ятдесятиметровій пілонах і як би ширяючу над замком дорогу E27, що сполучає Швейцарію та Італію.

Вперше замок згадується в літописах 1150. У ті часи Шільон, стає резиденцією герцогів Савойських. Герцоги походили з регіону Савойя у Франції і з часом вони стали правителями майже всієї Італії, їхню могутність було викликано політичними інтригами і вдалими весіллями.

Савойський правлячий будинок контролював торгові шляхи з Італії через західні Альпи на північний захід Європи.

Завдяки вигідному географічному положенню замка на перетині доріг між Італією і Бургундією, Шільон виконував стратегічні завдання і був оплотом савойських герцогів. Нинішній Шільонський замок був побудований на початку XIII століття архітектором П'єром Меньє. Він провів перебудову Шільона, і замок придбав свої нинішні розміри і вигляд. У XVI столітті, замок завоювали якісь бернців, або Бернуа. На стінах фортеці збереглася емблема Берна - ведмідь.

Починаючи з 1656 р Шільон стає основною базою для військового флоту Бернського кантону. Підземелля фортеці служать і арсеналом для військ, і державною в'язницею, проте в XVIII столітті відкрилася нова дорога на схід від Шільона, через сусідній з Сен-Бернарского перевал Сен-Готард, і значення замку Шільон зменшилася.

Згодом наприкінці XVIII Шільонський замок перейшов у власність до жителів швейцарського кантону Во, У 1887 році створюється «Асоціація Шільонського замку.» Зусиллями цієї Асоціації і Кантону Під замок був відреставрований і став музеем - зразком неприступної фортеці Середньовіччя

У 1891 замок отримує статус «Історичний пам'ятник».

Замок Амбуаз - хранитель лицарських традицій (Франція)

У місті Амбуаз французького департаменту Луара і Ендр на високому березі Луари, звідки відкривається один з найчудовіших видів на долину, підноситься шикарний королівський замок. Замок Амбуаз став свідком ключових подій історії Франції, сокровенних моментів життя монархів і закулісних інтриг двору. З одним з найкрасивіших замків долини Луари - Амбуаз - дуже тісно пов'язане ім'я великого Леонардо да Вінчі. Як важливий історичний пам'ятник, замок Амбуаз включений до списку

Світової спадщини ЮНЕСКО.

У Середні століття містом володіло могутнє і знатне сімейство Амбуазом, яке контролювали важливий брід через Луару. На початку XV століття цей знатний рід звинуватили у змові проти короля, а стародавню фортецю конфіскували на користь корони Франції в 1431 році.

У даному замку у короля Людовика XI народилися діти. 1 серпня 1469 відбулася одна з головних подій, часів правління Людовика XI. в Амбуазе був заснований Орден Св. Михайла. Даний орден мав важливе політичне значення і тому приводу навіть були зібрані 15 високошляхетних баронів, які ознайомилися з статутом лицарського ордену.

Нинішні будівлі Амбуаза будувалися з 1492 року по наказом Карла VIII, сина Людовика XI, народженого тут 30 червня 1470. Все його правління було відзначено італійським впливом. Натхнений своєю експедицією в Італію він привіз звідти в Амбуаз багату здобич і безліч коштовностей: меблі, столи, тканини, золото і мідь. Приїхавши разом з будівельною командою архітекторів, скульпторів, садівників, кравців, король прикрасив замок, за допомогою садівника Пачеллі, за особливим облаштував декоративний сад. У замку Амбуаз, були вперше розбиті італійські сади в стилі середземноморських ландшафтів за межами Італії, моду на які потім підхопили замки Шенонсо, Блуа і Шамбор. Карл VIII мав пристрасть до показної розкоші. За іронією долі, замок Амбуаз, який Карл VIII хотів перетворити в земний рай, став для нього дорогий на небеса. Дурна смерть наздогнала його навесні 1498 року: проходячи по галереї з низькою дверима, він ударився головою об косяк і від струсу мозку помер у той же день. На той момент йому було 28 років і він збирався поїхати зі своєю дружиною дивитися модну на ті часи гру в м'яч.

Протягом свого правління Людовик XII і його кузен Франциск I продовжують будівництво одночасно і фортеці і палацу.

Майбутній король Франції, Франциск I, прибув в замок Амбуаз, коли йому було ще 6 років. Тут він виріс, здобув освіту, і перші три роки свого правління оживив маєток бурхливими святами і гуляннями. І хоча він також часто відвідував Фонтенбло і Лувр, Амбуаз залишався улюбленою резиденцією короля і славився популярними в ті часи лицарськими турнірами. Чудові фестивалі, турніри, боротьба з дикими звірами і маскаради слідували один за іншим.

Франциск I сприяє розвиткові літератури і мистецтва, приймає тут художників і поетів. На запрошення короля Франциско сюди в 1526 році, з

Італії, прибув сам Леонардо да Вінчі. Франциск любив спілкуватися з художником, який придумував для короля всілякі розваги. Король матеріально забезпечував да Вінчі, і придбав у художника знамениту Мону Лізу. Для усамітнення Франциск I, затятий шанувальник мистецтва, звелів вирити підземний хід до сусіднього маєтку Клу, подарованому Леонардо да Вінчі.

Всесвітня слава замку Амбуаз, зобов'язана італійському генію Леонардо да Вінчі. Король і Леонардо часто проводили час за бесідою про мистецтво. Італійський геній відкрив Франциску свої шедеври для того часу, вироблені в найточніших кресленнях розсувні мости, вертольоти, кулемети, підводні човни, танки. Король не в змозі був повірити в можливість такого таланту в однієї людини. Будова розвідних мостів, вертольотів, танків на той час могло створити схиляння всього світу і організувати потік грошових коштів, тому, хто б цим зайнявся. «Франциск, з цими машинами ти завоюєш світ!» - Гарячкував Леонардо. Але король тільки сміявся, не вірячи, що все це може працювати. І лише через п'ять століть були створені діючі моделі за кресленнями Леонардо да Вінчі, які сьогодні можна побачити в музеї Клу. Його неймовірні відкриття для того часу стали буденною с...

правою нашого години. Кращих конструкцій підводних човнів зроблених Леонардо да Вінчі немає і по сьогоднішній день

Надалі так склалося, що Леонардо да Вінчі помер недалеко від цього середньовічного архітектурного шедевра - в со?? еднем Амбуазом замку в 1519 році. Але саме в Амбуазе збережена і виставлена ??експозиція безцінних креслень, начерків, схем і ескізів, а також особистих речей геніального італійського майстра. А все тому, що саме в цьому замку да Вінчі провів останні три роки свого життя. Вважається, що Леонардо да Вінчі похований в замку Амбуаз в каплиці св. Губерта в 1519 році. За іншою версією, він був похований в нині зруйнованої каплиці Амбуаз, на місці якої в його честь встановлено пам'ятник. Так чи інакше, все що пов'язано з да Вінчі само собою, є головною визначною пам'яткою цих місць.

Побутує легенда про те, що Леонардо, вмираючи на руках у короля, повідав йому якусь таємницю замку Амбуаз. Таємниця полягала в тому, що коріння замку йдуть від початку п'ятого століття нашої ери, і побудований він був тамплієрами. А дорогоцінність, яку зберігає замок Амбуаз укладена в інформації про так званій формулі матеріалізації.

ЛЕКЦІЯ 7

БАСТИОННІ ЗАМКИ ЄВРОПИ

Замок Любомирських в Ланьцуті (Польща).

Замок Любомирських в Ланьцуті - один з найбільш значних палацово-паркових ансамблів на території Польщі, справжня скарбниця національної історії та культури.

Перший замок у Ланцуті стояв на штучному узгір'ї в найстарішій частині міста - Лисій Горі. Був власністю сандомирського воєводи Оттона Пілецького з Пільчі. Перша згадка про фортифікації, які оточували замок Пілецьких, датується 1502 роком. Тоді ж замок було двічі атаковано турками і татарами, але він вистояв.

Замок у Ланьцуті, в його нинішньому місці і формі, з'явився у XVII столітті, за Любомирських. Оборонну споруду розбудовували, провели кілька суттєвих успішних реконструкцій. Любомирський був краківським воєводою, мав можливості і переробив замок у Ланьцуті на типовий "pallazzo in fortezza", який став однією з найкрасивіших аристократичних резиденцій в Європі.

Замок був закладений в першій половині XVII століття князем Станіславом Любомирським. Його золоте століття припав на другу половину XVIII століття, коли Ланьцутською садибою володіли його тезоіменитий нащадок з дружиною Ізабеллою. У той час палац був перебудований арх. К. П. Айгнером і прикрашений рідкісними предметами мистецтва (статую Люблинського у вигляді Купідона вилішив сам Антоніо Канова). Тоді ж з'явився пейзажний парк з павільйонами.

Після смерті княгині Ізабелли в 1816 році Ланьцут перейшов до її онуків з роду Потоцьких. Після закінчення Другої світової війни палац-замок був націоналізований і перетворений в загальнодоступний музей. З 1961 року кожного травня в замку проходять дні камерної музики, а в 1996 році в палаці відбулася зустріч глав дев'яти держав Центральної Європи.

І сьогодні в Ланьцутському замку є на що подивитися і чому здивуватися, адже там крім творів мистецтва і чудових інтер'єрів відкритий Музей віzkів, в якому представлена унікальна колекція возів, фаетонів і упряжок. Внутрішні інтер'єри також не залишать нікого байдужими.

Приголомшливо красиві Бальний і Колонний зали, Галерея скульптур. Саме в Бальному залі щорічно проходить Фестиваль класичної музики. У Галереї скульптур, що з'явилася під час реконструкції другої

половини XVIII ст., стіни розписані відомим італійським художником Вінченцо Брена. Ланцутський замок пишається однією з найбільших бібліотек Польщі: тут зберігаються близько 22 тис. томів.

Ряшівський (Жешувський) замок (Польща).

Ряшівський замок — одна з головних визначних пам'яток Жешува, побудований в 1902-1906 роках на місці стародавнього замку Любомирських.

Перша оборонна споруда стояла на цьому ж місці, і побудована була ймовірно, в XVI столітті. Пізніше, в кінці XVI століття, ця споруда була укріплена будинок-садиба Миколи Спитек Лігежа. У 1620 році споруда являла собою зразок оборонно-палацової споруди. З 1637 року замок належав родині Любомирських.

У 1820 році комплекс був перебудований австрійськими властями і адаптований для судових і тюремних цілей. Його руйнування на початку ХХ століття було пов'язане з старим станом конструкції замку. У первинному вигляді збереглися тільки ворота вежі та башточки бастіонів. В середині замкових стін розташований літній палац Любомирських у Жешуві.

На двох берегах Вислок розкинулася столиця воєводства — місто Жешув, засноване королем Польщі Казимиром III ще в середині XIV століття. Величну пам'ять про себе залишили землевласники Любомирські, під владою яких місто і навколишні території перебували довгий час. Замок Любомирських є однією з найважливіших пам'яток Жешува.

Спочатку високі насипи і стіни замку зводилися як фортифікаційні споруди і призначалися виключно для захисту міської знаті. Перебудова замку датується початком XVII століття. Саме тоді він і придбав характерні риси бароко. В цей період було проведено підвищення «обороноздатності» замку — передбачені місця розташування артилерії на замкових стінах.

Саме завдяки подібній реконструкції Жешувський замок встояв під час атак татарських військ, захисники замку не дозволили їм перейти Вислок. У володіння до Любомирським замок потрапив тільки в другій чверті XVII століття, коли дочка його засновника вийшла заміж за гетьмана Любомирського.

Друга половина XVII століття принесла Жешувському замку гіркоту поразок. Його взяли штурмом шведські війська, потім окупували війська

польського короля, серйозні руйнування були нанесені загонами козаків. Замок втратив свою зовнішню велич і неприступність, він потребував серйозної реконструкції та зміцнення, що й було розпочато в кінці того ж XVII століття.

В ході реконструкції стіни замку придбали небувалу міць, на території замку відбулися серйозні зміни і перебудови, талановитими інженерами була створена ціла система таємних ходів, про існування яких стало відомо тільки в кінці минулого століття.

Десять років зайняла повна реконструкція Жешувського замку, і буквально відразу ж після її закінчення робота будівельників була «перевірена на міцність» шведськими, саксонськими, російськими та польськими військами. Після Північної Війни замок знову потребував перебудови, за якою в цей раз пильно спостерігав сам Август Сильний. Вів реконструкцію генерал Єжи Любомирський.

У подальшій долі замку були пожежі і руйнування, облоги і нові перебудови, які повністю змінили зовнішній вигляд замку. Сучасний вигляд він придбав на початку минулого століття, при цьому архітектори намагалися з максимальною точністю відтворити той зовнішній вигляд і конструкцію фортифікаційної споруди, які зберегли історичні документи. До 1981 року в Жешувському замку розташовувалася в'язниця.

Саксонський вплив в архітектурі Жешувського замка визначається смаками Любомирських, які запрошували кращих майстрів, що працюють в цьому стилі. На сьогоднішній день Жешув визнаний другим після Варшави центром саксонського мистецтва. Заснований в XIV столітті музей Жешувської землі гідний відвідування не менше, ніж сам замок.

Фортеця Рокруа (Франція).

Фортеця Рокруа побудована в 1550-ті роки (за правління Генріха II) з метою укріплення кордону. 19 травня 1643 року в ході тридцятирічної війни тут відбулася знаменита битва між французами та іспанцями.

Фортеця Юліх (ФРН)

Цитадель Юліха. Це приблизно рівностороння чотирикутна фортеця з бастіонами по кутах. Укріплення має в периметрі приблизно 1200 метрів. Цитадель оточена ровом десятиметрової глибини, ширину 20-30 метрів, в деяких місцях наповнена водою. Сьогодні цитадель – історичний центр міста Юліх.

Проходи в цитадель мають вигнуту форму, щоб через них не пролетіло ядро.

Всередині валів знаходиться складна система кам'яних склепінь для укріплення земляної засипки у разі пошкодження кам'яного ескарпу артилерійським вогнем. Вся цитадель пронизана казематами і підземними ходами. Ширина валу на найбільш небезпечній ділянці - 42 метра. Чотири бастіона фортеці носять імена Вільгельма, Маріанни, св. Сальвадора і св. Івана.

Незважаючи на пошкодження під час тридцятилітньої війни та бомбардування союзників вже у ХХ столітті, ця циклопічна споруда до сих пір вражає уявлення військових фахівців.

На території фортеці зберігся колишній палац юліхських герцогів в італійському стилі пізнього Відродження. В ньому зараз знаходиться міська гімназія і музей.

Фортеця Буртанж (Нідерланди).

Фортеця Буртанж (інша назва «Зоряна фортеця») - фортеця в Нідерландах на кордоні з Німеччиною. Заснована в 1580 році під час «Вісімдесятирічної війни» (Нідерландської буржуазної революції). Прикривала єдину дорогу з Німеччини на місто Гронінген.

Фортеця мала незвичайну зіркоподібну форму і представляла собою земляний вал (куртину) з бастіонами і равелінами, захищений ровом з водою. Фортеця відноситься до бастіонної системі укріплень, що прийшла на зміну середньовічним лицарських замкам. Подібні фортеці стали популярні починаючи з 16 століття. Високі кам'яні стіни класичних середньовічних замків легко розносилися артилерією, тому стіни стали будувати нижчі і товстіші. Зазнали змін і фортечні вежі: їм стали надавати п'ятикутну форму для більш повного прострілювання простору перед ними. Поступово розміри веж стали збільшуватися і незабаром вони перетворилися в самостійні фортеці.

Фортеця періодично посилювалася. У 1607 році фортеця була посила, а в 1648 році після закінчення Вісімдесятирічної війни занедбана. У 1665 році з метою оборони району Вестерволде фортеця була знову посила проти єпископа міста Мунстер, який в 1672 році зробив невдалу спробу її штурму. До 1740 фортеця занепала. У 1796 році була проведена капітальна реконструкція фортеці, але на той час вона вже безнадійно застаріла і не відповідала вимогам сучасної війни. Череда відродження і забуття закінчилася в 1859 році, коли фортецю передали

цивільній владі. У 1967-1992 роках фортеця відновлена в первісному вигляді і стала місцевою визначною пам'яткою. В даний час фортеця грає роль музею просто неба, а також місця проведення міжнародних фестивалів з історичної реконструкції.

Фортеця Фегераш (Румунія).

Фегераш - місто з потужною фортецею в Трансільванії між Сібіу і Брашовим. Фортецю звели у 1301 році на місті, де раніше стояв дерев'яний замок. Спочатку це була оборонна фортеця, яка мала важливе стратегічне значення. Потім вона була перебудована і довгий час служила резиденцією волоських государів, у тому числі Влада Цепеша (Дракули) і Михая Хороброго. Можна сказати, що Фэгэраш був волоським анклавом у саксонській Трансільванії.

Пізніше Фэгэраш став резиденцією дружин трансільванських правителів. Кілька разів там засідав Трансільванський Собор. Нинішнього вигляду фортеця набула в 17 столітті в результаті ґрунтовної перебудови. З 1948 по 1969 рр. у фортеці розташовувалася виправна установа для політв'язнів.

Зараз, як і раніше, фортеця є найбільшою будовою в місті і оточена широким ровом з водою. У фортеці розташовані міський музей і бібліотека.

ЛЕКЦІЯ 8

ЗАМКИ УКРАЇНИ

Замки України — одні з найцікавіших пам'яток історії в Україні. За даними історика Сергія Трубчанінова, в Україні було понад 5000 пам'яток фортифікації, проте від більшості з них сьогодні немає й сліду.

Функції замків

Здавна замки мали дві головні функції

- захисну (оборонну)
- житлову (згодом — представницьку, репрезентативну).

На ранньому етапі замкового будівництва переважала захисна (оборонна) функція. До цього типу в Українських землях належать

- Аккерманська (Білгород-Дністровська) фортеця
- Кам'янець-Подільська фортеця
- Невицький замок
- Генуезька фортеця в місті Судак
- Олеський замок
- Барський замок тощо.

Проміжні позиції займають фортечні споруди, де захисні і житлові (представницькі) функції зрівнялися. Цей процес набув поширення із XVII століття. Тісний зв'язок обох функцій являють фортечні споруди з палацами на подвір'ї, це

- Бережанський замок
- Бродівський замок
- Збаразький замок
- Золочівський замок.

Виникають окремі зразки, коли фортечні споруди використовують як підмурки для розкішного палацу з садом бароко (Підгорецький замок — палац, збережений, Вишнівецький замок-палац з садом бароко, де сад і бастіони зникли, а палац значно перебудований).

Вже в XVII столітті виник замок, де житлові і представницькі функції переважали над захисними (Жовківський замок, резиденція короля Яна III Собеського, палац із садом бароко). В 18 столітті ця функція переважає у зв'язку із суттєвими змінами ведення війни й зменшенням оборонної функції замків. Виникають розкішні палацові споруди, на які лише переноситься назва «замок» через їх розташування на пагорбі з ровом, використанням башт, під'їздного мосту тощо. Найкращими зразками таких замків ХVIII століття в Україні є Корецький

замок (суцільна руїна, потребує збереження і відновлення) і палац Санґушків у м. Ізяслав (руїни). Аналоги цього типу замків-палаців збережені в Польщі, Франції, Англії, Голландії, Чехії.

У XIX столітті починають будувати замки в історичних стилях, часто великі за розмірами, з розкішними інтер'єрами і використанням зовнішніх форм історичних замків. Це загальноєвропейський процес, наочною демонстрацією якого є побудова замків, наприклад, у Чехії (Глубока, Ледніце тощо), Словаччині (Жинкови, Бойніце), Баварії (Ліндергоф, Нойшванштайн тощо).

До цього типу в Україні належать:

- замок у місті Василівка (Садиба Попова), Запорізька область
- замок Даховських, село Леськове
- палац Шувалова
- Воронцовський палац (Алупка), Крим
- Палац Mcциховського, Луганська область
- садиба Сергія Кеніга, Шарівка, Харківська область.
- Палац графів Шенборнів

Сучасний стан

Арсенал, м. Київ.

116 твердинь — або лише їх руїн — збереглося до нашого часу. Найвідомішими є замки Львова, Кам'янця-Подільського, Хотина, Мукачевого та інших міст на заході України.

До добре збережених та найбільших за розмірами фортечних споруд України належить Старий Арсенал, місто Київ, що став зразком урядової фундації під назвою Мистецький арсенал. Будівля розмірами 168×135 м зведена за проектом архітектора Йогана Міллера в стилі класицизм наприкінці XVIII століття.

Збереження пам'яток залежить не тільки від державних заходів, але й від рівня культури наших людей, часто байдужих до своєї історії. Необхідно припинити руйнування наших середньовічних замків, що є визначними пам'ятками європейської цивілізації, адже їх збереження може сприяти поверненню України до європейської спільноти, до якої вона завжди належала.

Колись Тернопільська область представляла біля сотні замків — зараз з них залишились лічені, а решта — в руїнах. На Львівщині понад

триста населених пунктів, у яких в певний період були збудовані об'єкти оборонного призначення. Велика частина із них не збереглася внаслідок воєнних дій, пожеж, природного і людського руйнування, а також в результаті постійних змін та перебудов. Зараз в Україні є близько 25 замків та 8 з них — у Львівській області.

За даними кандидата історичних наук Сергія Трубчанінова, вчені налічують в Україні понад 5 000 пам'яток фортифікації, проте від більшості з них сьогодні немає й сліду.

Деякі існуючі замки

- Хотинська фортеця — фортеця XIII–XVIII століття в місті Хотин. Сьогодні на території фортеці розташований Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця». Одне із семи чудес України.
- Меджибізький замок — пам'ятка фортифікаційної архітектури XVI століття, виконана у стилі Ренесанс, що знаходиться у селищі Меджибіж. Фортеця внесена до Державного реєстру національного культурного надбання України.
- Золочівський замок — замок у місті Золочів. Музей-заповідник «Золочівський замок» — відділ Львівської галереї мистецтв, пам'ятка історії і культури національного значення.
- Старий замок — фортифікаційна споруда в Тернополі, пам'ятка архітектури національного значення.

Деякі замки-руїни

- Алустон — середньовічна візантійська фортеця на південному узбережжі Криму.
- Барський замок — фортифікаційна споруда у м. Бар.
- Буданівський замок — фортифікаційна споруда у селі Буданові. В 1956 р., відновлений комплекс запрацював як психіатрична лікарня на 300 ліжок. Вона функціонує тут досі.
- Бучацький замок — пам'ятка архітектури всеукраїнського значення, розташований у місті Бучач.
- Губківський замок — руїни фортеці поблизу с. Губків на правому березі річки Случ.
- Високий замок — замок, збудований під керівництвом Галицько-Волинського князя Лева на Замковій горі у Львові.
- Кременецький замок — фортифікаційна оборонна споруда в м. Кременець.
- Новомалинський замок — побудований у XIV ст., мав

п'ять наріжних п'ятигранных башт, з'єднаних мурами, в'їзну браму і міст через рів.

- Сатанівський замок — фортифікаційна споруда в с. Сатанів. Пам'ятка містобудування та архітектури України національного значення.

- Скалатський замок — замок в містечку Скалат (Тернопільська область; не плутати із селом Старий Скалат). Розташований у південно-західній частині міста, у заплаві ріки Гнилої.

- Токівський замок — пам'ятка архітектури місцевого значення, оборонна споруда у с. Токи.

- Полонська фортеця — оборонна фортифікаційна споруда, що існувала на території міста Полонного в Х–XIX ст.

- Чортківський замок — фортифікаційна споруда у місті Чорткові. Служив резиденцією відомих українських магнатських родів Гольських та Потоцьких.

- Хустський замок — фортифікаційна споруда, що існувала в 11-18 століттях у м. Хуст.

- Язловецький замок — замок XIV–XVII століття у с. Язловець.

- Замок Гербуртів — Цей замок найвіддаленіший від Львова і знаходитьться в мальовничих горах майже на кордоні між сучасними Україною та Польщею.

Деякі втрачені замки

Стрийський замок (реконструкція)

- Гологірський замок — був один з найдавніших замків на Галичині, слугував як родинне гніздо родини Гологірських, знаходився біля с. Гологори

- Борецький замок

- Городенківський замок — середньовічна фортифікаційна споруда у Городенці, прикордонний замок Речі Посполитої. До нашого часу не зберігся.

- Звенигородський замок

- Рівненський замок

- Корсунський замок

- Стрийський замок — замок XIV — XVIII століття, що знаходився у місті Стрию, пізніше перетворений на палац, розібраний за Австро-Угорщини.

ЛЕКЦІЯ 9

ЗАМКИ ЗАКАРПАТТЯ

У Карпатських горах минули епохи Дакійського царства, що було розташоване на території сучасної Румунії, Римської імперії (державне, військово-політичне утворення, яке зародилося на основі міста-держави Риму близько 27 р. до н.е. і виросло до Всесвітньої імперії), Середніх віків (Середньовіччя в сучасній періодизації всесвітньої історії охоплює час від краху Західної Римської імперії V ст. до епохи Великих географічних відкриттів (рубіж XV—XVI ст.). Ось тоді-то й зависочили між горами численні кам'яні фортеці, довкола яких давалися обітниці вірності й ставалися зради, відроджувалися та занепадали імперії й царства, точилися битви, ламалися списи. Так творилися літописна історія, легенди й перекази про наш чудовий край.

Закарпатські замки збудовані у різні епохи різними правителями, різними народами. Розкинуті у часі, але об'єднані спільною географією й призначенням — бути твердинями, здатними стояти на захисті життя, майна та інтересів свого володаря і його підданих, охороняти гористі володіння від вторгнення ворогів із заходу чи сходу, розділених Карпатським гірським хребтом [34].

Одним з призначенням багатьох замків була охорона знаменитого Соляного шляху, а також королівські (Ужгородський та Замок Паланок), лицарські замки (Кvasівський та Бронецький замки).

На території Закарпаття знаходяться будівлі і руїни дванадцятьох середньовічних замків:

1. Ужгородський (м.Ужгород) – XI ст., нині музей.
2. Мукачівський (м.Мукачево) - XI ст., нині музей.
3. Невицький (с.Невицьке Ужгородського району) – руїни, XIII-XVII ст.
4. Середнянський (с.Середнє Ужгородського району) – руїни, XII-XVIII ст.
5. Чинадієвський (смт.Чинадієво Мукачівського району) – паркова споруда, XV ст.
6. Бронецький (с.Бронька Іршавського району) – залишки, XIII-XIV ст.
7. Кvasівський (с.Кvasово Берегівського району) – руїни, XII-XVI ст.
8. Боржавський (с.Вари Берегівського району) – залишки, XI-XVII

ст.

9. Королевський (смт.Королево Виноградівського району) – руїни, XII-XVII ст.
10. Виноградівський (м.Виноградів) – руїни, XI-XVI ст.
11. Хустський (м.Хуст) – руїни, XI-XVIII ст.
12. Вишківський (смт.Вишково Хустського району) – залишки, XIII-XIV ст.

Всі замки втратили своє первинне функціональне призначення, а від більшості з них залишилися руїни

Розповімо про замки Закарпаття, котрі гарно збереглися та знамениті своєю архітектурою. На прикладі, скажімо, Невицького замку можна вивчати замкову архітектуру. Тут збереглися і вежі ронделла, і вежі донжон, і вежі барбакан, що слугували як укриття від нападників.

На прикладі інших замків можна відстежити, як з плином часу у розрізі історичної архітектури змінювалися системи оборони. Можна побачити 120 метровий замковий колодязь у Хусті та відновлений порівняно нещодавно майже 90 метровий колодязь у Мукачеві. Можна знайти замкові підвали, де знаходилися в'язниці та катівні [29].

МУКАЧЕВО

Один із найкрасивіших і найдавніших замків на території нашої держави знаходиться в місті над Латорицею – Мукачеві та носить красномовну назву „Паланок” (паланка – у перекладі з турецької мови означає невелику фортецю, у переносному розумінні слова у запорожців ним позначалося центральне управління певної частини території.)

Перші відомості про цей кам’яний замок належать до XI ст., коли король Угорщини Ласло I Святий (він – король Угорщини з 1077 року) дав вказівку укріпити фортецю кам’яними стінами від набігів кочівників.

Окрему сторінку вписав Карл Роберт (він – король Угорщини с 1301 року), що запросив майстрів із Італії для розбудови фортеці паланку. До речі, з утворженням на угорському королівському престолі Анжуйської династії, королівство в роки правління французького принца Карла Роберта Анжуйського (1308–1342) та його сина і наступника Людовика охоплює не лише, власне, угорські землі, а й території Болгарії, Валахії, Молдавії, Хорватії, землі Буковини та Закарпаття. З іменем Карла зв’язані замки Закарпаття.

З 1329 р. від цього короля Севлюш отримує статус королівського міста, що сприяє його економічному розвитку. З появою замку ще в XI ст. історія міста стає безпосередньо пов’язана саме з ним, особливо з XIV ст.,

коли розпочинаються суттєві зміни в політичному житті Угорщини.

Замок Карл подарував своїм соратникам – представникам нових магнатських родів, у т.ч. і вихідцям із Франції та Італії – Другетам, Дожам, Дебрецені. У 1312 році, після того, як італійські брати Другети допомогли королю Карлу Роберту придушити повстання наджупана Петра Петені, він подарував братам Ужгородський замок та землі. Вони володіли ним 350 років.

У 1396 р. право на володіння замком Паланок отримав родич короля Жигмунда I – Подільський князь Федір Корятович.

Наступні володарі впродовж XV – XVI ст. ст. розбудовують замок, удосконалюють укріплення, розширяють фортифікаційні можливості. В цей час замок мав 14 веж, а у верхній частині – великий палац. Пізніше за наказом Ласло II фортеця перейшла до угорської корони. Під час Визвольної війни угорського народу 1703—1711 рр. фортеця була взята військами Ференца II Ракоці і стала на час повстання його резиденцією.

Ворота до Нижнього замку, де знаходилася сторожа, „охороняють” два могутніх кулеподібних бастіони. Середній замок має 4 бастіони, великий двір, оточений дво- та триповерховими будівлями, в яких розміщувалися казарми для гарнізону, арсенал, лицарська зала, кухні та комори.

З північної сторони двору до другої половини ХХ ст. стояв будинок коменданта, за яким височать кам'яні стіни XIV ст. Верхнього замку, куди можна дістатися сходами зліва і справа. Зліва – сходи квадратної вежі кінця XVIII ст., а справа – так званий „хід-пастка”, вирубаний під південно-східною вежею у кінці XVII ст.

Верхній замок – колишня резиденція його володарів, має закритий з усіх сторін двір, дво- та триповерхові будівлі, колишні розкішні князівські палати XVI-XVII ст., три круглі вежі XIV ст. (добудовані в XVII ст.), замкову каплицю XVII ст. З північної сторони Верхній замок захищають два бастіони.

В 12 липня 1847 р. замок відвідав угорський поет Шандор Петефі проїздом до своєї наречененої, що жила в с. Бадалово під Береговим. Нині на території замку функціонує меморіальна кімната угорського поета. Тут також вміщені експозиції меблів XVII-XIX ст., природи та старожитностей Карпат, інтер’єр і самобутність якої немов переносять нас у минуле нашого чудового краю. В історичному музеї можна побачити кам’яні, залізні та дерев’яні знаряддя праці, а в картинній галереї – твори видатних живописців Закарпаття.

Після кількох десятиліть руйнування Паланку чеські власті 1922-26 р. відбудували його і перетворили знов на казарму. У 1950-70-х тут була школа механізаторів, потім курси для голів колгоспів, далі – ПТУ. Реставрацію замку почато 1971 р. силами львівських фахівців, але не надто вдало. 1980 р. у Паланку відкрито невелику краєзнавчу експозицію. 1991 р. Музей набув статусу окремої господарської одиниці. 1993 р. пам'ятка перейшла на баланс міськвиконому, котрий почав реставрацію заново.

Ще порівняно не так давно ця велична споруда – Паланок перебувала в занедбаному стані, як і багато замків нашої держави. І тільки Віктор Балога зумів об'єднати громадськість з владою, які спільно взялися відроджувати унікальну пам'ятку, що сьогодні вражає не тільки історичними фактами, а й європейського рівня впорядкованістю й чистотою. Зрештою, як і саме місто. Тож сотні вітчизняних та закордонних туристів з великою цікавістю відвідують і Мукачево, і Паланок та залюбки повертаються знову...

ХУСТ.

Хустський замок. Архівні джерела стверджують, що Хустський замок побудований для захисту східної частини Угорської держави та для приборкання переможених русичів, а будівництво розпочалося в 1090 р. і було закінчено за короля Бейли III в 1191 р.

Пізніше в Хустському замку розташувався королівський гарнізон, який очолював комендант фортеці. Утримувати замок в належному стані, постачати його продовольством і ремісничими виробами мусили кріпаки, ремісники, дрібні торговці, які перебували в залежності від адміністрації фортеці. У 1577 р. Хустський замок був добре укріплений, збудовані окремі фортифікаційні споруди. При вході у зовнішній замок були великі і важкі в'їзні ворота. Вони знаходилися на південному сході, куди вела серпантинна дорога. Ворота захищала могутня прямоугольна вежа, що височить з правого боку. З лівого – залишки другої вежі, яка захищала ворота і південний бік кріпосної стіни. Ці споруди з'єднували вузький коридор, який служив своєрідною пащкою - у випадку проникнення туди ворога його можна було піддати інтенсивному обстрілу.

Перед воротами внутрішнього замку існував глибокий рів завширшки 8,5 м і мав перекидний міст. Піднятій міст перекрив прохід між зовнішнім і внутрішнім замком і закривав собою в'їзні ворота у внутрішній замок. Зразу ж за воротами на південному боці були розміщені жилі та адміністративні приміщення, казарми і навіть корчма. Над воротами по

обидва боки здіймалися високі кілеподібні вежі, які захищали підступ до них. В одній із них, з північного боку, знаходився пороховий склад. Другий пороховий склад містився на північно-західному боці замку.

На стінах внутрішнього замку були обладнані майданчики для важких гармат. Тут стояла найбільша гармата, постріл з якої вранці повідомляв про прихід нового дня. Біля вежі у скелі був викопаний колодязь, глибина якого сягала 160м. Він забезпечував гарнізон водою в період облоги.

Внутрішній замок міг захищатися і після взяття ворогом зовнішнього замку. Із східного боку внутрішній замок завершувався двома могутніми бастіонами і високою кілеподібною вежею.

У північній частині замку, поблизу воріт, стояли цегляні будівлі з склепінням і вузькими вікнами. То були хліви і конюшні. Кухня і кілька кімнат знаходилися поблизу Бубнової вежі. В цій частині замку була також казарма і кузня. Перед глибоким ровом стояла замкова пекарня. Біля неї протікав струмок, завжди повний свіжої води. Круті схили Замкової гори робили неможливим штурм замку одночасно з усіх сторін. У 1594 р. татарська орда хана Гірея напала на Мараморську жупу, дуже її пограбувала, але замок взяти не змогла.

СЕРЕДНЄ

Середняцький замок. Замок, точніше – замкова башта у Середньому, зведена у 13 ст. Згідно з енциклопедією „Замки Підкарпатської Русі”, це була вежа висотою 20 метрів, площею 18.6 м * 16.5 м, із товщиною стін – понад 2 метри. Споруда наслідувала ще давньоримські сторожові вежі на Рейні та Дунаї. окрім, власне, вежі, існувала також подвійна кругова захисна система валів та ровів із водою, а ще її оточував кам'яний мур із циліндричними баштами. Певно, з натяжкою цей оборонний комплекс можна назвати й замком, хоча у класичному розумінні це все ж інше. Вежа була призначена як для дозору над шляхом, так і для нетривалої оборони. Всередині споруда розділялася дерев'яними перегородками на три яруси – із драбинами, сходами і міцною середньовічною „столяркою”.

Спочатку донжон або вежею Середняцького замку був триярусник з балковим міжповерховим перекриттям. Кладка стін – бутова. Для більшої міцності роги вежі з зовнішньої сторони викладені кам'яними квадрами, а стіни з двох сторін акуратно облицьовані камінням, що не тільки підсилює міцність стін вежі, але і значно зм'якшує строгість будівлі. Висота вежі – 20м., а товщина стін – 2,6м. Вхід у вежу-донжон з метою безпеки був розміщений на рівні другого ярусу по центрі східної стіни. До нього вели з

вулиці дерев'яні східці, які у випадку небезпеки можна було легко забрати чи спалити. Другий ярус – це три приміщення. В одному з них – сходи, які вели на третій ярус. Перекриття між другим і третьим ярусом – плоске на дерев'яних балках. Стіни третього ярусу збереглися фрагментарно. З другого поверху на перший ведуть ще одні білокамінні гвинтові кручени сходинки, фрагменти яких виявлені під час недавніх археологічних робіт. Перший ярус – це два приміщення: “східне” та “західне”, розміри яких – 11,2Х6 м. Посередині роздільної стіни, товщина якої – 1,3м, є проріз для дверей шириною 80 см. Недалеко від дверей у підлозі “східного” приміщення видно яму (закидану каменями). Напевно, це був колодязь. Напроти ями зберігся квадратної форми фундамент, який прилягає до східної стіни вежі. На фундаменті стояло циліндричної форми невелике спорудження, від якого збереглася частина стіни, складена з каменю плиткової форми невеликих розмірів. Зараз уже важко визначити призначення цього спорудження. Як правило, перший поверх романської вежі був слабко освітлений, тому тут розміщалися комори, арсенал зброї та в'язниця.

Українські фанати дізналися, що нібіто оборонна вежа у Середньому збудована саме тамплієрами – це рицарі-монахи. І почалося майже паломництво...

Замок, точніше – замкова башта, як стверджують окремі експерти, ніби й справді має відношення до загадкового християнського ордену, про що розповіли окремі видання на своїх сторінках. Лицарі-ченці, які зовсім не цуралися підприємницької діяльності, за часів своєї могутності вибороли собі привілею торгувати солотвинською сіллю. На дорозі від солотвинських копалень до європейських базарів вони вибудували мережу укріплень для оборони „соляного шляху” від лихих людей та збирання мита. Після майже півторастолітнього володіння тамплієрами, відтоді, як вони впали в немилість, замок перейшов до іншого монашеського ордену – святого Антонія, згодом – до ордену св. Павла, а потім починається бурхливий, як і вся історія пізнього середньовіччя, кількавіковий відрізок, коли Середнє переходить із рук в руки різних господарів.

Нові дослідження, розкопки і заміри дають привід твердити, що квадратна центральна вежа, видна над поверхнею землі є лише частиною цього унікального замку, що стоїть на рівнині. Площа ж усього замку становить близько трьох гектарів. Це рови, валі, стіни...

Ця замкова споруда була захищена чотирма оборонними лініями. Численні знахідки, які ми розкопали на території замку відносяться до 15-

16-го століття. Це кераміка, скло, прикраси і зброя: наконечники арбалетних стріл, ядра мушкетів та мортир. Тут ще кілька десятків років є що копати і досліджувати. Середнянський замок лише почав відкривати свої таємниці.

УЖГОРОД

Ужгородський замок. Ужгородський замок - найдавніша та найімпозантніша будова сучасного Ужгорода, гордість та краса не тільки міста, але й всього Закарпаття. Фортеця розмістилась в східній частині міста на пагорбі вулканічного походження на стику гір і низовини.

Замок бере свій початок в VII – IX століттях, коли на території сучасної фортеці було споруджене укріплене городище білих хорватів. Перше письмове згадування про замок припадає на 903 рік, коли за свідченням хроніки, резиденція князя Лаборца була знищено кочівниками-уграми.

В 1241 році, під час монголо-татарської навали, фортеця була повністю зруйнована монголами. Але вже в 1254 році угорський король Бейл IV запрошує іноземних колоністів на спустошені землі. На початку II століття замок фундаментально перебудовується і стає адміністративним центром і важливим стратегічно-оборонним спорудженням. На той час Ужгородський замок був володінням угорського короля, однак у 1322 році король Карл Роберт подарував його магнату Другерту. Сім'я Другетів володіла замком до 1691 року. На цей період припадає спорудження нової кам'яної фортеці в формі неправильного чотирикутника.

Після розпаду Угорщини в 1526 році, Ужгородський замок, як і інші замки Закарпаття, потрапляє у зону, де стикались політичні інтереси Габсбургів і Трансільванського князівства, що, звичайно, не кращим чином позначається на розвитку фортеці.

Наприкінці 16-го століття була проведена повна реконструкція замка, внаслідок чого замок набув сучасного виду. Був виритий рів 15-20 метрів завширшки і 5-10 метрів глибиною, який оточував фортецю з трьох сторін. З четвертої сторони фортецю захищав настільки крутий підйом, що ворог жодного разу не зважився штурмувати з цієї сторони. Тут же була відсутня стіна, для захисту використовувались бастіони. У самому ж замку, за проектом італійських інженерів, були проведені роботи по зміцненню обороноздатності замку – були побудовані більш міцніші та вищі стіни, споруджені нові масивні бастіони по кутах. На цих вежах розміщували артилерію, яка тримала під обстрілом підступи до замку.

У 1684 році був страчений останній представник чоловічої лінії

Другетів, після чого замок перейшов до рук чоловіка Х.Другет графа Міклоша Берчені, який відбудовує ушкоджені частини замка і зміцнює його.

Початок XVIII століття можна вважати часом закінчення слави Ужгородського замку. Весною 1711 року замок, після короткого штурму, був зайнятий австрійською армією. Після Визвольної війни 1703-1711 років замок не грав важливої ролі. У 1728 році він майже повністю був спустошений пожежею, після якої третій поверх так і не був відбудований. В 1735 році замок отримує нового володаря – барона Ференца Дюлаї. У 1775 р. на прохання єпископа Андрія Бачинського Марія Терезія передала замок Мукачівському греко-католицькому єпископству. Врешті замок був перетворений на духовну семінарію. У грудні 1778 року Ужгородський замок спіткала доля всіх середньовічних замків – він був повністю переданий семінарії, так як з розвитком артилерії втратив своє військово-стратегічне значення.

З 1946 р. й до сьогодні у замку знаходиться Закарпатський краєзнавчий музей, де зібрана багата колекція, яка розповідає про всі епізоди з історії замку та його мешканців. Також в музеї розташована колекція бронзових речей, яка є однією з найвідоміших на теренах України. Замок досить добре зберігся і представляє собою шедевр середньовічного романського стилю. Однаке тут є і готичні риси з признаками ренесансу. В палаці, який був перетворений на музей, нараховується понад 40 приміщень.

Сьогодні, Ужгородський замок – історична перлина Карпат. Замок проіснував більше тисячоліття, його стіни, його історія можуть розказати багато цікавого: про долю визначних людей та цілих народів, про десятки боїв та облог, про кохання та смерть. Замок і далі живе своїм життям і притягує у свої простори сотні туристів....

НЕВИЦЬКЕ

Невицький замок. Розташований у вузькій долині р. Уж. Певних історичних даних про виникнення замку немає. Час будівництва Невицького замку доводиться на другу половину XIII ст. Вперше він згадується в грамоті початку XIV ст. як база народного повстання проти угорської корони.

У 1317 р. Невицький замок переходить у володіння аристократичного роду Другетів, які перебудували його на кам'яний. Невицький замок займав важливe стратегічне положення. З його стін можна було контролювати вихід з Ужанської долини, якою проходив

торговий шлях з Угорщини.

Зовні замок оточений, окрім сторони, яка спускається до річки, глибоким земляним ровом. Далі йде стіна з двома круглими баштами і другий, внутрішній рів, який відокремлює її від головних будівель фортеці. З південного боку від них, дещо відособлено, - кругла двоповерхова башта. Посередині знаходиться невеликий двір неправильної форми.

ЧИНАДІЙОВО

Чинадіївський замок. Побудований в XV ст. У стратегічному значенні замок був дуже добре укріпленим: навколо нього були земляні вали і рови, а з південного боку захищала р. Латориця. У 1657 р. замок був значно пошкоджений польськими військами князя Любомірського.

З часом замок втратив своє стратегічне значення, але під час антигабсбургської війни 1703-1711 рр., після поразки повстанців, до замку відступив вождь Повстанців Ференц II Ракоці. Згодом замок використовували в якості в'язниці.

КВАСОВО

Кvasівський замок розташований на березі р. Боржава в с. Квасове. З боку рівнини замокнув прикритий горбом, «курганом красуні», як його називають місцеві мешканці. Це давало можливість власникові замку несподівано нападати на купців, які йшли «соляним шляхом» долиною р. Тиси. В той же час він контролював вихід з Боржавської долини.

Ніякої стратегічної ролі замок не грав: це була звичайна фортеця лицаря-феодала. У 1557-1563 рр. замком володів Павло Мотузнаї, який встановив в окрестностях свої «закони»: грабував з гайдуками сусідніх феодалів.

ВИНОГРАДІВ

Руїни замка «Канків» (додаток 10) видніються на Чорній Горі, на Виноградівщині. Вперше про замок згадується в угорській хроніці де сказано, що в IX ст. на місці замку було слов'янське городище.

У XI ст. тут побудований замок - опорний прикордонний пункт. Проте за наказом короля Карла Роберта замок був зруйнований. Приблизно на тому ж місці в XV ст. побудували замок-монастир для ченців ордена францисканців. Місцеві мешканці назвали його «Канків» - за назвою шерстяного одягу ченців. У 1558 р. в результаті міжусобиці феодалів замок був зруйнований.

КОРОЛЕВО

Королевський замок. Руїни цього замку знаходяться на крутій скелі,

розташованій на південних околицях смт. Королево. Грамота в 1272 р. свідчить, що це був королівський замок, в якому володарі Угорщини зупинялися, коли приїжджали полювати на зубрів.

У грамоті 1378 р. сказано, що король Жігмонд передав замок марамороському жупану - волоському воєводі Драги, проте в кінці XIV ст. відібрав його і володіння у воєводи і передав баронові Перені.

у 1514 р. повстанці із с. Королево і навколоишніх сіл напали на замок і спалили господарські приміщення.

У XVI-XVII ст. між сім'єю Перені і австрійською владою виникли спори. Після антігабсбургської змови в 1672 р., за наказом імператора Леопольда, замок був зруйнований, хоча участь власників замку в змові так і не довели. Після цього замок більше не відновлювали.

ВИШКІВ

Вишківський замок. Перша згадка про фортецю належить кінцю XIII ст. Вона виконувала роль охорони водного шляху по Тисі, яким доставлялася з солотвинських солекопалень кам'яна сіль. У 1300-1350 рр. фортеця була центром Марамороського комітата [33].

В цілому, на території Закарпаття знаходяться 12 старовинних замків, які є археологічними визначними пам'ятками середньовічної архітектури. Навколо них витає дух старовини, який створює немало легенд.

ЛЕКЦІЯ 10

ЗАМКИ ВОЛИНІ

ЛУЦЬК

Луцьк – місто, обласний центр. Вперше згадка про Луцьк з'явилася у Іпатіївському літописі (датована 1085 р.), який вже тоді вказав на досить істотний розвиток міста. Близько 1000 року Володимир I Великий приєднав Волинь до Київської Русі і збудував у Луцьку фортецю, що згодом перетворилася на істотну перепону на шляху загарбників. Місто тривалий час було нездоланою перепоною на шляху монголо-татарської орди, однак у середині XIII ст. лучани були змушені зруйнувати свої оборонні укріплення. Вже у ті часи Луцьк відігравав роль економічного та адміністративного центру Волинського князівства.

1340 р. Луцьк отримує статус столиці Галицько-Волинського князівства. В цьому ж часі зводиться резиденція князя Любарта — Луцький замок. Це одна з небагатьох давніх споруд готичного стилю, які збереглися в Україні.

Замок Любарта (Верхній), XIII-XV ст. (вул. Катедральна, 1а).

Верхній замок Луцька, один із двох (частково) збережених замків, пам'ятка архітектури та історії національного значення. Один з найбільших, найдавніших і найкраще збережених в Україні замків. Головний об'єкт історико-культурного заповідника «Старий Луцьк», культурний осередок та найстаріша споруда Луцька.

Історія

Будівництво Верхнього замку розпочалося у 1350-ті рр. і в основному було завершено у 1430-ті, хоча деякі елементи (наприклад, висота веж) ще змінювалися протягом наступних століть. Окольний замок почали реконструювати у цеглі з 1502 р. Від часу побудови замки були резиденцією Великого князя, а після утворення Королівства — резиденцією королівської влади, де були зосереджені політичні, адміністративні, судові, оборонні, релігійні функції центру Воєводства Волинського.

У 1429 р. у князівському палаці, що знаходився у Верхньому замку, проходив з'їзд європейських монархів, який мав на меті розв'язати політичні та економічні питання центрально-східної Європи та вирішити питання про коронацію Вітовта. Замки неодноразово підлягали нападу.

Так, у 1431 р. під час Луцької війни замки витримали облогу військ політичних противників великого литовського князя Свидригайла. У 1595 р. замок був узятий військовими загонами Северина Наливайка.

На території замків знаходилися обидві кафедри — латинська Святої Трійці та православна Івана Богослова. У них проходили, окрім того, зібрання та сеймики волинської шляхти обох віросповідань. У замку діяли різного роду суди, які займалися питаннями міського та воєводського масштабу. В окремий період в замку діяв особливий суд — Луцький Трибунал, якому підлягали кілька воєводств.

У XVIII ст. замок почав утрачати свої функції, що було пов'язано із суспільними трансформаціями суспільства Речі Посполитої. Окольний замок припинив своє існування, а в XIX ст., коли Волинь була анексована Російською імперією, і Верхній замок припинив існування. Залишилися руїни, які тільки на зламі XIX-XX ст. почали оберігати законом.

Упродовж XX ст. Верхній замок і залишки Окольника були реставровані і на сьогодні відкриті для відвідування. А на початку ХХІ ст. був відновлений і невеликий шматочок Окольного замку.

Опис

Замок Любарта — це у плані рівносторонній трикутник із випнутими сторонами і відстанями між вершинами (вежами) 100 м. Висота стін близько 12 м над валом. Товщина сягає до 3 м. Загалом на замок використано до 5 млн цеглин. Протягом шести віків існування рівень підлоги замкового двору піднявся приблизно на 3,8 м. Стіни і вежі вимуровані у готичній системі кладки. Розміри цеглин коливаються у залежності від будівельного періоду, в якому вони використовувалися. Загалом це (28-30)x(12.5-15)x(7.5-9.5) см. На стінах містяться бойові галереї з бійницями. Стіни подекуди покриті гонтовим дахом. Біля В'їзної та Владичної башт містяться машкули.

В'їзна вежа це п'ятіярусна паралелепіпедна споруда. Висота становить 28 м. У південній частині розміщені гвинтові сходи. Унизу вежа підпирається потужними контрфорсами, які дещо звужуються доверху. Між ними арковий вхід у замок. Над входом розташовані два портали із арковим завершенням. Це колишні входи у замок. Лише вони порушують загалом симетричну структуру головного фасаду вежі. У середній частині фасаду виступають квадратні зубці, розташовані над проміжним карнизом. Верхній карниз має аркатурний мотив і оперізує вежу по периметру. Під ним знаходяться два отвори. Аттик має потужні зубці-мерлони ренесансної форми. Задній фасад вежі, який виходить у замковий

двір, має простішу структуру. Центральний прохід має готичне завершення. Склепіння — хрестові. Середні яруси вежі, за винятком верхнього, мають по одному вікну.

Стирова вежа, як і В'їзна, має форму прямокутного паралелепіпеда, підпирається зовні контрфорсами. Висота 28 м. Також має два зовнішні відгалуження: східне (коротше) є залишком східного оборонного кільця, південне (довше) — залишок Окольного замку. П'ятиярусна вежа завершується аттиком із зубцями. Загалом товщина стін зменшується догори: на нижньому ярусі сягає до 3 м, а на верхньому (аттиковий) — 75 см. З третього яруса є виходи на бойові майданчики стін. У стінах різних поверхів влаштовані бійниці, деякі з вікон мають готичне обрамлення, інші — ренесансне. Перемички внутрішніх дверей аркові.

Архітектура Владичної вежі ще лаконічніша. Висота становить 14 м. Товщина стін на нижньому ярусі — до 3 м, на верхньому — близько 1 м. З третього яруса є виходи на бойові майданчики стін. Склепіння над другим ярусом циліндричне. Перемички бійниць з арковим завершенням. Вежа вкрита гонтовим шатровим дахом, над яким височіє на ніжці металева фігура «Кликун».

Сучасний стан

Музей

Башта оборонна князів Чортопольських Окольного замку, XIV-XV ст. (Старе місто).

Опис

Вежа Чортопольських Окольного замку — це прямокутний паралелепіпед, накритий гонтовим гостроверхим дахом. Між вежею і південним кутом єзуїтського колегіуму стіна замку має бійниці. Із вежі є вихід на бойову галерею цієї ділянки Окольника. Так само є вихід у протилежну сторону — на стіну замку, яка далі тягнеться на південь. Зараз цей вихід частково замурований і залишений у вигляді вікна. Особливістю збережених частин Окольного замку є фундаментні арки та орнаментна кладка окремих ділянок стін, де використовувалася цегла різних кольорів.

Сучасний стан

Хоча Окольний замок вже давно припинив своє існування, але згідно з дослідженням [41], 55% його такого, яким він був у XVIII ст., існує і тепер. Схема шляху вулиць у колишньому Окольнику та деякі інші елементи замковості збережені. Звісно це стосується стін, веж та

пристінних будівель замку. Ті будівлі, двори, які містилися всередині, давно зникли з терену замку за виключенням кількох споруд. У 2009 р. велися роботи із відновлення частини мурів Окольника, які йшли від В'їзної вежі Верхнього замку до будинку XVI ст., який досі зберігся. Отже окрім цієї частини, з Окольного замку XVIII ст. збереглися такі елементи (див.схему: синій колір — збережені ділянки, зелений колір — відновлена ділянка, червоний колір — шлях мурів Окольника):

- 1) будинок XVI ст.;
- 2) монастир шариток;
- 3) костел єзуїтів з західною стіною колегіуму та вежа Чарторийських;
- 4) залишки мурів за вежею Чарторийських;
- 5) задній фасад монастиря бригідок;
- 6) шматочок муру між Стировою вежею Верхнього замку та Архімандричною (зараз не існує) Окольного.

ОЛИКА

Олика — селище міського типу Ківерцівського р-ну. Розташоване на перетині доріг з Рівного, Дубна та Луцька. Вперше згадується в Іпатіївському літописі під 1149 р. Селище внесено до Списку історичних населених місць України.

За часів Галицько-Волинського князівства неподалік сучасної Олики стояв укріплений град Чемерин. Чемерин мав свій торговий посад у місці злиття рік Путилівки та Осенища. З часом вир міського життя поступово перемістився саме сюди. Новоутворене місто взяло собі назву від річки Оличі, що текла неподалік.

У середині XVI ст. Оликою володів Микола Христофор Радзивілл «Чорний», 1547 р. отримав від імператора Карла V спадковий титул «Князя на Олиці та Несвіжу», затверджений у 1549 р. королем Сигізмундом II Августом. 31 травня 1564 р. місто отримало магдебурзьке право стараннями власника — М. Х. Радзивілла «Чорного».

Замок Радзивіла, 1564 р.

Історія

Засновником мурованого замку був князь Микола Радзивілл «Чорний» у XVI ст. Будівництво замку було розпочато за князювання Миколи Радзивілла Чорного близько 1564 р.; очевидно, не закінчено за його життя (помер 1565 р.). Незважаючи на високу обороноздатність

новозведеного замку, роботи з його укріplення та розбудови тривали.

Тільки в 1640 р. за сприяння Альбрехта Станіслава Радзивілла було завершено реконструкцію замку. Розміри замку сягали близько 100x120 м. Став взірцем для побудови подібних фортечних укріплень меншого розміру в інших містах. Риси Пізнього Відродження чи маньєризму майже не відбилися на стилістиці споруди.

За майбутні 50 років (1591–1648 рр.) замок витримав декілька облог і встояв, незважаючи на пошкодження.

У 1702 р. селище Олику спустошили вояки Швеції під час Північної війни, але замок встояв.

У зв'язку з новими методами військових дій замок в Олиці втрачає оборонні функції і все більше використовується як палацова споруда. Внутрішній двір був забудований по периметру ще у XVII ст., а палацом вважався Південно-східний корпус. Будівля в XVII-XVIII ст. мала 2 поверхи і 2 портали. Між порталами влаштували відкриту аркаду-галерею в хрещатим склепінням. Другий поверх мав балкон.

Чергову реконструкцію розпочав Михайло Казимир Радзівілл, що тривала до 1760 р. В XVIII ст. надбудували третій поверх і заклали відкриту галерею. У 1976 р. палацовий корпус отримав дах з заломом в стилістиці бароко. Будівля у вигляді видовженого прямокутного об'єму, внутрішнє розпланування коридорного типу з однобічним розташуванням залів і анфілада.

Під час Наполеонівської навали 1812 р. замок використовували вояки Російської імперії як військовий шпиталь, що продовжувалось до 1837 р. З 1840 р. замок покинули на призволяще і він ніяк не використовувався до 1882 року. Інтер'єри зруйнували.

З 1883 р. розпочато новий етап ремонтно-відновлювальних робіт, що тривали 30 років. Керівник ремонту — архітектор Зигмундт Горголевський, автор проекту сучасного Львівського театру опери та балету. В роки 1-ї світової війни (1914–1920 рр.) замок зазнав пошкоджень, що спонукало новий етап відновлювальних робіт коштом Януша Радзівілла.

На початку Другої світової війни у 1939 р. останній з володарів резиденції — князь Януш — залишив її. Відтоді унікальний історичний і архітектурний комплекс зазнав катастрофічних змін. Палац та інші споруди повністю вигоріли, обвалилися перекриття та дахи. Неушкодженими залишилися лише стіни і склепіння над першими поверхами та укріплені цегляними мурами бастіони. Після 1945 р. в

окремих приміщеннях замку тулився державний кінський завод, а з середини 50-х рр. руїни були перебудовані під Волинську психіатричну лікарню, яка існує тут і донині.

Опис

Замковий комплекс в плані – це майже правильний квадрат, утворений насипними валами з чотирма кутовими бастіонами, на яких раніше стояли дозорні башти. З трьох сторін замок оточений ровом, який облицьований цеглою. Замковий двір периметрально забудований цегляними корпусами. Три з них двоповерхові, четвертий — південно-східний — триповерховий. В'їзди в замок розташовані з південно-східної та північно-західної сторін. До південно-східного веде кам'яний арковий міст, перекинутий через рів, який замінив первісний дерев'яний. Над північно-західним в'їздом височить двоярусна вежа з годинником.

Головним палацом замку вважається південно-східний корпус. Він прямокутний в плані, триповерховий (спочатку був одноповерховий, в XVII ст. — двоповерховий), з двома входами. На фасаді між цими входами, на другому поверсі був балкон з балюстрадою, яка спиралась на відкриту аркадну галерею першого поверху. Галерея була перекрита хрестовими склепіннями. Внутрішнє планування — коридорне з одностороннім розміщенням кімнат і анфіладне.

На думку дослідника Олики Станіслава Томковича, архітектурний ансамбль оборонного за походженням замку Радзивіллів остаточно сформувався перед 1793 р. Каре корпусів нараховувало кілька десятків «покоїв». Головний палацовий корпус з боку двору мав галерею і балкон в італійському стилі, який спирався на чотири масивні кам'яні колони з іонічними капітелями. На першому поверсі палацу знаходилася двосвітна зала з шістьма великими вікнами. В залі розміщувалися кілька портретів князів з роду Радзивіллів. Серед них портрет Станіслава Альбрехта — першого ордината на Олиці і його дружини Марії Мішанки. Стіни прикрашали пишні герби, виконані з алебастру. В залі також були розписи, що зображували батальні сцени і урочисті події. Там же знаходилися художньо виконані мармурові каміни. Поряд існувала портретна зала, на стінах якої висіли 40, або 42 портрети Ліщинських, привезених до Олиці з Ридзика. Відомо також про дві каплиці, одна з яких була в самому «палаці», за покоєм, що притулявся до портретної зали. Вона мала вишукані ліпні прикраси, була декорована коштовними кахлями і порцеляною. Друга каплиця містилася над в'їздом з боку міста. Апартаменти «палацу» обігрівалися численними грубами з жовківської

кахлі, які мали рельєфні зображення у вигляді орлів і військової арматури. Крім портретної зали Ліщинських, в замку зберігалося численне зібрання портретів самих Радзивіллів. Всього портретів та інших творів живопису нараховувалося до 152. У складі олицької колекції, крім іншого, також зберігалися численні історичні реліквії і документи. Ще перед війною, в другій половині 30-х років, Я.Гофман, який гостював у князя Януша, серед іншого відзначив у замку ряд визначних пам'яток мистецтва і предметів побуту. Серед картин, зібраних в приміщенні палацу, він окремо вказує на полотно Рібейри 1644 р. Там же зберігався цікавий інкрустований буфет, датований 1574 р., художній триптих майстра краківської школи XVI ст., фігура Божої Матері, дванадцять різьблених фігур апостолів, скриня ковальської роботи середньовічних майстрів з Гданська, колекція старовинної кінської збрії тощо. В одному з коридорів старої частини замку були вмуровані оригінальні венеціанські мозаїки.

Сучасний стан

Частково залишились два бастіони. Зараз на території замку — Волинська психіатрична лікарня № 2.

Луцька брама

Ланка міських укріплень, до складу яких входили земляні вали і двоє (за іншими даними, троє чи навіть четверо) воріт у них. Збереглися лише Луцькі ворота (на Луцькій дорозі).

Луцька брама, споруджена у 1630-тих рр., є пам'яткою архітектури національного значення, охоронний номер №1026.

Історія

В структурі олицьких фортифікацій знаходилися три міські брами — Метеленська, Заворотська (Дубенська), Залісоцька. Всі вони відтворені на фіксаційному плані кінця 18 століття, а тому не відповідає дійсності згадка окремими авторами^[2] ^[5] ^[6] лише двох міських брам. Навпаки, за функціональною логікою не можна повністю виключати існування в північній зоні «старого міста» ще однієї, четвертої брами, гіпотетично позначененої на реконструктивній схемі М.Бриковською, хоча про те не маємо жодних документованих свідчень. Хронологія будівництва цих трьох брам, ясна річ, збігалася з часом створення відповідних ліній оборони^[3].

До кінця 18 — початку 19 століття міські укріплення знаходилися в більш-менш задовільному стані. Такими близько 1840 року описує їх І.Крашевський, а у 1904 році їхні залишки бачив В.Антонович. Пізніше, у

1920 році М.Орлович міг ще спостерігати двоє міських воріт^[7]. Активні дефортифікації міста в 19 столітті призвели до того, що вже на початку наступного століття залишилася лише одна з брам — Залісоцька, відома сьогодні також як «Луцькі»^[3], або «Фортечні ворота», які існують й донині на в'їзді в місто з боку Цумані^[7].

Луцька брама була споруджена у 1630-тих роках^[4], хоча існують і інші версії щодо дати будівництва. Зважаючи на явно не мілітарне архітектурне опорядження брами з бароковим присмаком, зокрема на наявність двох ніш для скульптури на північному фасаді, виникає серйозний сумнів щодо синхронності її будівництва разом з бастіонними укріпленнями Залісочого. Схоже на те, що вона з'явилася в середині 18 століття з сухо репрезентативних міркувань під час останньої перебудови замку архітектором Кнакфусом. Можливо, замість якоїсь іншої, старішої споруди^[3].

Опис

Цегляна, двоярусна споруда, прямоугільна в плані, з арочним проїздом. Другий ярус — частково збережений ренесансний аттик, ритм глухої аркади якого побудований на чергуванні напівциркульних і кілевідніх арок. Площини ніш декоровані орнаментом, утвореним кольоровими тичками цегляної кладки. Для пам'ятки характерні бійниці у формі переверненої замкової щілини^[2].

Це чотириугільна в плані цегляна двоярусна оборонна вежа з арочним проїздом по осі схід — захід. Потерна проїзду перекрита напівциркульним склепінням. Брустверні стінки другого яруса на сході і заході трактовані у вигляді аттиків з бійницями для рушниць і гармат. На першому ярусі колись розміщувалися механізми для звідного мосту, отвори від ланцюгів можна побачити у верхній частині східної стіни. Східний і західний фасади декоровані ромбовидним орнаментом, викладеним тичками перепаленої цегли. Крім того, архітектурна декорація на першому і другому ярусах складається з арочних і кілеподібних ніш та ренесансного розподільного карниза з розвиненою фризовою частиною, прикрашеною деталями у вигляді тригліфів та іоніків. На другому ярусі східного фасаду ще й сьогодні можна побачити залишки геральдичного орла — герба роду Радзивілів, виконаного з алебастру. В цілому споруда оборонної вежі не була тинькована, тиньком оздоблювалися лише заглиблення ніш, герб і розподільний карниз. Таким чином, в архітектурі «Фортечних воріт» дивним чином сплелися ренесансні і готичні традиції.

Сучасний стан

Вали і бастіони, які колись притулялися до фортечної вежі, у 19 столітті були остаточно зриті. Сьогодні на околицях міста можна побачити залишки лише одного фрагменту валу.

Рівненська область

с. Губків Березнівського р-ну. Замок (руїни), XV-XVI ст.

Історія

Знахідки експедиції **Ю. М. Нікольченка** у 1974 році доводять, що перший дерев'яний замок виник тут ще в X—XIII столітті, але його разом з поселенням знищила монголо-татарська навала. За версією краєзнавця Олександра Цинкаловського, яку він висловив в дослідженні «*Стара Волинь і Волинське Полісся*», кам'яна фортеця з'явилася тут у XV ст. Перша згадка про замок відноситься до 1504 року, коли його, поселення, і призамкову церкву вщент зруйнували татари. З початку XVI ст. володіли місцевим замком магнати Семашки.

В «*Историко-статистическом описании церквей и приходов Волынской епархии*» Теодоровича є відомості про Губківський замок і його власників. «*Село Губків під назвою містечка Хубкова Луцького повіту як володіння кащеляна Брацлавського, старости Луцького, Володимирського підкоморія Олександра Семашка*» згадується в актах від 7 березня 1596 року та в акті від 10 січня 1596 року. Першим відомим Семашком, який володів замком, був ковельський староста Богдан Михайлович, що помер у 1545 році. Його син Олександр Семашко був знаним на Волині феодалом. Він відзначився своєю відвагою в битві 1537 року під Дубном і один з перших на Волині, за сприяння єзуїта Бенедикта Гербеста, перейшов у католицьку віру. З того часу серед населення Волині про нього пішла недобра слава католика-фанатика, ворога православної віри і свого народу. Олександр Цинкаловський вважає, що його син помер у 1618 році і похований в єзуїтському костелі у Луцьку.

Губків згадується також в актах від 1596 року у свідченнях возного про те, що замок був взятий сотнею війська Григорія Лободи під час повстання Наливайка.

З XVII ст. замок перейшов до родини Даниловичів, а від них — до Цетнерів. Тоді вже в замку був свій бургомістр і лавники (члени міської управи).

В 1704 році, під час Північної війни проходячи через Губків, російські

війська Петра I зовсім сплюндрували містечко і знищили замок, а 1708 року шведи остаточно зруйнували замок, після чого він не відбудовувався.

Опис

Замок у Губкові за композицією і пропорціями вважався одним з найдосконаліших у волинській школі оборонних комплексів. Споруда була подібна до трапеції в плані, мала чотири кутових вежі зі стрільницями, в'їзну браму і підйомний міст, У дворі знаходилися житлові і господарські будівлі. На подвір'ї замку залишився глибокий колодязь, змурований з каміння. Під замком були льохи та в'язниця.

Тепер на 30-метровій замковій горі, що піднімається над Случем, видно залишки замку. До наших днів дійшли лише частина стін та декілька башт. Крім того там можна побачити і засипаний замковий колодязь. Руїни розміщуються над стрімким схилом і рікою відокремлено від інших будівель.

ДУБНО

Замок Острозьких-Любомирських, XV-XVIII ст. (вул. Шевченка).

Замок виник як фортеця волинян у X ст. Протягом X—XIII ст. існував як дитинець літописного Дубна. Зруйнований монголами в 1240–1241 рр. Приблизно в кінці XIV — початку XV ст. князь Федір Острозький спорудив дерев'яно-земляне укріплення, яке, звичайно, мало дещо інший вигляд, аніж тепер. Ця споруда була оточена земляними валами, огорожена дерев'яним частоколом по периметру і тісно забудована всередині житловими та господарськими приміщеннями.

Проте обмежена площа замку, недостатня міцність дерев'яних стін і укріплень, досить часті пожежі, і, найголовніше, нижче розташування стосовно прилеглої ділянки міста, змусило князя Костянтина Острозького почати будову нової, рельєфно вищої, кам'яної фортеці.

1492 рік офіційно вважається датою спорудження Дубенського замку^[1].

Протягом свого існування замок неодноразово перебудовувався й укріплювався. На початку XVII ст. каштелян краківський князь Януш Острозький реставрував замок у стилі пізнього ренесансу. Тоді ж було добудовано два бастіони зі сторожовими вежами. Між старим городищем і новим замком пролягав глибокий рів, який при потребі легко заповнювався водами Ікви. Другий, ширший і важливіший для оборони, рів був виритий з протилежного боку замку. Його східний схил

утворювався фасадами бастіонів і куртиною, яка їх з'єднувала, а висока прямовисна стіна з боку міста була складена з «дикого» каміння. Цей рів також наповнювався водою. У бастіонах містились каземати, з'єднані з околицями. Вони були такими просторими, що туди можна було заїхати каретою і розвернутися.

Під замком були прокладені широкі кам'яні підземні ходи-тайники, куди під час ворожих нападів ховалися місцеві жителі зі своїм майном. Тут зберігалися запаси провізії для оборонців під час облоги. Вірогідно, що на території замку деякий час існувала своя замкова церква.

У XVI ст. замок мав на озброєнні 73 гармати. Арсенал постійно поповнювався за рахунок власної ливарної майстерні. За всю історію свого існування замок наче був свідком розвитку вогнепальні зброй: від мушкетів, кремінних рушниць, фальконетів, гаківниць, стародавніх гармат аж до сучасних гвинтівок, автоматів, кулеметів, пістолетів тощо.

Замок, як родовий маєток князів Острозьких, переходитив через шлюби від однієї князівської династії до іншої, а загалом він був приватною власністю князів Острозьких, Заславських, Сангушків, Любомирських. І лише наприкінці XIX ст. замок був проданий військовому відомству, і відтоді тут почергово розташовувалися армійські частини: російського царя Миколи II, австрійського цісаря, петлюрівців, поляків, червоноармійців, гітлерівців, радянських військ.

На території замку розташовані два палаці: з південного боку — палац князів Острозьких, а навпроти нього, з північного боку — палац князів Любомирських. Ім'я архітектора палацу князів Острозьких невідоме. Праворуч від входу в палац, над першим поверхом, зберігся невеличкий фрагмент середньовічного орнаменту, на основі якого, по периметру, співробітники Дубенського заповідника відтворили те, що сотні років прикрашало цю пам'ятку історії, культури, архітектури. У палаці свого часу зберігалися цінні архіви князів Острозьких, Заславських, Любомирських, Сангушків й навіть Конєцпольських. Деякий період тодішні володарі замку зберігали тут золото, діаманти, зброю, харчі, посуд, обладунки.

Нині більша частина замку перебуває у добром стані, продовжується його реставрація. Територія замку чиста і доглянута. У замку діє музей, організовуються різноманітні виставки.

Луцька брама, XV-XVIII ст. (вул. Галицького, 68).

Зведення при старому гостинці на Луцьк, відігравала роль центральної

ланки в оборонній системі міста.

Рідкісний зразок оборонної споруди — барбакана, що ніде в Україні, крім Волині, не зустрічається. Схожа до інших робіт архітектора Якуба Мадлайна — Луцької і Татарської брам у Острозі.

Історія

24 квітня 1623 року князь Олександр Заславський уклав контракт з архітектором Якубом Мадлайном на будівництво Луцької брами. Зведені її ймовірно за один будівельний сезон, принаймні станом на жовтень брама ще не була добудована. За договором князь зобов'язувався надати потрібну кількість цегли, каменю, вапна і «татарів до роботи». Постала брама є подібною до інших відомих споруд архітектора — Луцької і Татарської брам в Острозі. Була включена до оборонної системи Дубна від заходу. Поєднувалася з земляним валом. Комуникаційний шлях пролягав підйомним мостом, перекинутим над ровом з водою, через арочний проїзд влаштований на першому поверсі брами. Мала двоярусні пивниці, з яких підземний хід вів до замку.

В 1785 році браму перебудовано. Можливо розібраний аттик, надбудований третій поверх, влаштовано бійниці і віконні прорізи. Здійснено перепланування інтер'єру. Аналіз архітектурних елементів, що з'явилися після пребудови (рустування, обеліск), дає підстави вважати за автора змін архітектора Домініка Мерліні, який під ту пору був заангажований до перебудови Дубенського замку.

Наприкінці 18 століття у брамі збиралася масонська ложа «Досконала таємниця» (від 1784 Велика ложа волинської провінції) під керівництвом Великого майстра Михайла Любомирського. Від брами походить назва колишнього дубенського передмістя — Забрама.

КЛЕВАНЬ

смт Клевань Рівненського р-ну. Замок, 1475 р.

Клеванський замок від заходу

Наполеон Орда. Вид на Клеванський замок

Відомості про первісну фортецю датовані 1475 роком. Саме село в письмових джерелах вперше згадано під 1458 роком як власність князя Михайла Чорторийського. Фортецю розташували на узвишші біля річки Стубли. У 1495 році його син князь Федір Чорторийський, луцький староста, добудував замок, оточив його міцними кам'яними стінами і

глибоким ровом, який заповнювався водою Стубли. Тоді ж по кутам було зведено дві муровані вежі «пунтоне» — п'ятикутні в плані. Одна вежа захищала в'їзну браму, а інша — контролювала підступи до замку з боку річки. Обидві вежі відносно непогано збереглися, особливо східна. Товщина їх цегляних стін в деяких місцях досягала 3,8 м. Третя башта, що не збереглася до наших днів, була дерев'яною. Закінчилася побудова замку в 1561 році.

Збережено опис замку за 1605 рік. Головну захисну роль відігравала західна вежа, зміцнена кам'яним бастіоном. Східна вежа слугувала цейхгаузом (арсеналом). Замок швидко втрачав оборонну функцію і в 1632 р. споруду віддали єзуїтам, які влаштували тут свій колегіум. Ймовірно, вони й були господарями замку до кінця 18 ст. Отже, замок не був магнатською резиденцією з палацом, як Корецький замок.

Після першого поділу Речі Посполитої землі відійшли до Габсбурзької монархії (з 1804 року Австрійської імперії). За наказом імператора Йозефа II у 1773 р. майно єзуїтів конфіскували. Після наступних поділів Речі Посполитої територія відійшла до Росії. На зламі 18—19 століть замок стояв пусткою.

У 1817 р. східний мур замку розібрали. Будівельні матеріали використали для побудови двох флігелів, призначених для польської гімназії.

У період 1817—1831 рр. використовувався як польська гімназія, яку царат ліквідував після польського національно-визвольного повстання. Повільне руйнування замкових споруд продовжилося під час трагічних подій 20 століття.

Забудова

Випадково збереглися:

- дві напівзруйновані вежі, краще збереглася східна,
- віадук (побудований з цегли) над ровом,
- будівлі колишнього духовного училища 2- та 3-поверхові, спрошеної провінційної архітектури. Дахи зруйновані. Будівлі стоять пусткою, руйнуються, ніяк не використовуються (станом на 2005 рік).
- фрагменти фортечних мурів.

м. Корець. Замок Корецьких (руїни), 1550-1780 рр. (вул. Б.Хмельницького)

У 1386 році князь Федір Острозький розпочав будівництво фортеці та її укріплень над річкою Корчик. За іншою версією, яку пропагують деякі

історики, першим будівничим замку був Дмитро Ольгердович. Проте це твердження є помилковим, адже у більшості історичних джерел зазначається, що засновником фортеці був князь Острозький, згаданий вище. З трьох сторін замок був оточений глибоким ровом, який надійно захищав фортецю від нападу. Із заходу вона була надійно прикрита річкою. До замку Острозьких можна було дістатися лише через міст, який з'єднував його з навколишнім світом. А в XVI ст. новим власником замку, князем Богданом (Богушем) Корецьким, до фортеці були добудовані нові укріплення.

Пізніше, протягом XVII—XVIII століть, Корецький замок був перебудований на зразок палацу. Востаннє, 1780 року, його перебудував князь Юзеф Чарторийський. 1832 року палац-замок згорів і відтоді в ньому не проводилося жодної суттєвої реконструкції. Щоправда, в 1920-х роках власник руїн Корецької фортеці Бнінський намагався провести ремонт, але через деякий час роботи були припинені.

Цікаво, що на сучасному гербі міста Корець (див. мал. зліва) зображене надбрамну вежу замку Корецьких.

З колишнього замкового комплексу залишилися лише руїни. Надбрамна вежа перебуває у занедбаному стані і являє собою триярусну, прямокутну в плані споруду. До неї примикають залишки двоповерхових будівель. Через замковий рів до фортеці веде віадук, який в 2005 році було відремонтовано.

с. Новомалин Острозького р-ну. Замок (руїни), XIV ст.

Побудований XIV ст. на пагорбі, над р. Свитеньки. Був обведений ровом з водою. У плані був регулярним, мав п'ять наріжних п'ятигранных башт, які були з'єднані мурами, в'їзну браму і міст через рів. Замок багато разів перебудовувався: XV, XVII, XVIII ст. В XVII ст. Малинські доповнили замок палацом. На початку XIX ст. власники Сосновські провели велику реконструкцію палацу.

У 1862 – 1876 рр. художник Наполеон Орда змалював замок.

На гербі Новомалина символічно зображений у синьому полі срібний замок із золотими дахами, вгорі обабіч по золотій контурній зірці, увінчаній лілією (герб П'ятииріг).

Палац розташований уздовж південно-східного боку замку. Його зовнішня стіна була оборонною та з'єднувалася з стінами замку. Прямокутний в плані, двоповерховий. Перекриття зруйновані й лише в трьох приміщеннях першого поверху збереглися хрестові зводи. Товсті

стіни палацу прорізані прямокутними вікнами. Споруда має склепінчасті підвали в декількох рівнях. Поруч була кухня, декорована неоготичному аркадою.

Каплиця побудована в неоготичному стилі, її цокольна частина - залишки оборонної вежі. У плані квадратна, внутрішній об'єм круглий. Виходить обсягом за лінію оборонних стін. Кожен з чотирьох фасадів прорізаний одним вузьким стрілчастим вікном, а поставлені на зовнішніх кутах високі круглі башточки, розкresлені лінійним рустом, нагадують готичні пінаклі. Інтер'єр каплиці був прикрашений різьбленим по мармуру, виконаної скульптором Т.О.Сосновським (початок XIX ст.).

Замковий комплекс зазнав руйнувань під час Другої світової війни. Зараз залишились руїни замку. Біля підніжжя замку раніше був парк від якого збереглося лише кілька старих дерев.

ОСТРОГ

Замок князів Острозьких, XIV-XIX ст. (вул. Замкова, 5).

Замок протягом XIV-XVI століть був родовим гніздом князів Острозьких — найбагатших магнатів Речі Посполитої тих часів, і найбільшого свого розквіту досяг за Костянтина Івановича Острозького. Протягом століть замок неодноразово перебудовувався і осучаснювався. Станом на 2014 рік, ансамбль замку становлять Вежа Мурівана (XIV століття) Кругла башта (XVI століття), Богоявленський собор (XV-XVI століття), надбрамна дзвіниця (1905) та фрагменти стін. Вежа Мурівана знаходиться у південно-східній частині замку. По завершенню будівництва, у другій половині XIV століття являла собою донжон, у подальшому декілька разів перебудовувалася і остаточного вигляду набула наприкінці XIX століття. Зараз башта являє собою трихярусну споруду з пісковика та цегли, у плані наближується до прямокутника. З півдня, заходу та сходу укріплена контрфорсами, що з'явилися у XV—XVII століттях. З 24 серпня 1916 року всередині вежі діє краєзнавчий музей.

Круглу башту розташовано у південно-західній частині замку. Це триярусна споруда з каменю та цегли, укріплена трьома контрфорсами, кругла у плані з вирізом у вигляді трапеції з боку замкового двору.

Верхні яруси обох веж наприкінці XVI століття набули ренесансного вигляду.

З напільногого боку, терен замку було обведено захисним муром, а з боку міста стояла дерев'яна оборонна стіна з дерев'яною вежею. Згідно

люстрації 1654 року, замок не мав надбрамної оборонної вежі, а браму було облаштовано в оборонному мурі. Біля неї знаходилась звідна частина мосту, що вів до замку.

На території міста Острог, крім замку збереглися кілька об'єктів міських укріплень. До них відноситься Луцька надбрамна вежа і Татарська надбрамна вежа.

Обидві башти було побудовано у другій половині XV — початку XVI століття із пісковику. Це триярусні споруди, у плані являють собою з'єднання овалу з прямокутником. Усередині Луцької башти з 1985 року розташовано музей книги. Татарська башта збереглася гірше, втрачено значну частку еліптичної частини будівлі.

Татарська надбрамна башта, XVI ст. (вул. Академічна).

Луцька надбрамна башта, XVI ст. (вул. Папаніна)

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

м. Кременець. Замок (руїни), IX-XVI ст. (вул. Замкова).

Кременецький замок відомий як неприступна твердиня, яку свого часу безрезультатно намагалися здобути:

- 1226 — угорський король Андрій II,
- 1240—1241 — хан Батий — (Кременецький — один з трьох замків, які узагалі вціліли під час монгольської навали **на території всієї Русі**),
 - 1255 — Куремса.
 - 1261 замок був знесений за наказом князя Василька на вимогу Бурундая. Заново збудували 14-16 ст. литовсько-руські князі Любарт, Вітовт, Свидригайло.
- 16 ст. проведено описи замку. Кременецький замок мав 2 мости, 3 вежі: Надворітню, Черлену, Над новим домом, князівський палац, приміщення для гарнізону, гауптвахту, городні, церкву св. Михаїла.
- 16 ст. розпочато будівництво колодязя, але не закінчено. На мурах уздовж гори — крита гонтами галерея з бійницями для гармат. Природна недоступність, запаси зброї, пороху, води давали змогу довго тримати облогу.
- 1569 Кременецький замок перейшов до королеви Бони. Замок перебудовується в ренесансовому стилі, підсилюється його обороноздатність.

- Після 6-тижневої облоги восени 1648 його здобули козаки Максима Кривоноса. Вбитих під час штурму, за легендою, поховали на П'ятницькому цвинтарі. Згодом замок втратив значення, більше його не відбудовували.

- 2011 розпочато поступову відбудову замку місцевою владою.

Архітектура

Збереглися квадратна надбрамна вежа з 2-х ярусів, готична арка-заїзд, частково — бічні оборонні мури товщиною 2, 3, висотою 8-12 м, вежа над новим домом.

Встановлено 2 таблиці: охоронна як пам'ятка архітектури та меморіальна на честь битви з ордами Батия.

ЛЕКЦІЯ 11

ЗАМКИ ПОДІЛЛЯ

СКАЛА-ПОДІЛЬСЬКА БОРЩІВСЬКОГО Р-НУ

Скалá-Подільський замок (руїни), 1518 р.- сер.XVIII ст.— оборонна споруда в смт Скала-Подільська Борщівського району Тернопільської області. Пам'ятка архітектури національного значення.

Замок розташований на високому скелястому урвищі, на правому березі річки Збруч. Має витягнуту форму, що зумовлено рельєфом місцевості. З трьох боків природний захист забезпечує річка Збруч та її стрімкі скелясті береги. З єдиного доступного південного боку — глибокий рів, кам'яний мур із виступаючою напівкруглою пороховою вежею. Поряд із нею — в'їзна брама, дістатися до якої можна було лише через підйомний міст.

Упоперек замкової території розташований двоповерховий палац прямокутної форми, що поділяв внутрішнє подвір'я на господарське і парадне.

Історія

Давня назва замку і поселення при ньому — Скала над Збручем. Перший дерев'яний замок, на думку багатьох дослідників, збудований на місці давньоруського городища і зруйнований у часи монголо-татарського нашестя. В 1370-их роках тогочасні власники Поділля, литовські князі Коріятовичі, звели кам'яний замок. 1394 року його здобув литовський князь Вітовт (Вітольд).

Від 1443 року Скала — адміністративний центр староства, королівський населений пункт із замком як оборонно-житловим осередком, за історичними джерелами в поданні Михайла Грушевського — потужна фортеця. Від 1515 року замок — власність кам'янецького старости Станіслава Лянцкоронського (згодом — сандомирського воєводи), який його перебудував й укріпив.

На початку XVI століття внаслідок майже щорічних татарських навал (1502, 1503, 1507, 1511, 1513 рр.) замок у Скалі вкрай занепав. У 1515 році польський король Сигізмунд I Старий передав його у підпорядкування кам'янецькому старості Станіславу Лянцкоронському. Воєначальник посилив його гарнізон та арсенал гарматного озброєння. В 1516 році під час най масовішої з початку XVI ст. татарської навали місто і замок були спалені дощенту. Замок відбудовували, але татари ще кілька разів плюндрували твердиню, а напад волохів у 1538 році остаточно її

понищив.

Якісно нова перебудова в Скалі розпочалася в середині XVI ст. і здійснювалася за модерною новоголандською системою замку бастіонного типу з потужним артилерійським озброєнням. Замок був захищений скелями та річкою з трьох боків і лише з півдня був доступним. З цього боку викопали глибокий рів, запустили в нього води Збруча, звели кам'яні мури, В'їзну башту з підйомним мостом та монолітну Порохову башту.

У 1620 році Скалі довелось витримати облогу турецької армії, яка розгромила перед тим польське військо на Іцецорі. І хоча фортеця була сильно пошкоджена попередньою облогою волохів, захопити її туркам не вдалося. А от в 1648 році козацькі війська Богдана Хмельницького таки здобули твердиню і вигнали звідти польський гарнізон. Значних руйнувань замок зазнав у 1657 році, коли ним володів трансільванський князь Д'єрдь II Ракоці. А після захоплення 1672 року турками Поділля замок у Скалі остаточно занепав і вже не відбудовувався.

У першій половині XVIII ст. скальський староста Адам Тарло (правнук Костянтина Христофора Вишневецького) сприяв відбудові на рештках попередньої будівлі палацу у бароковому стилі, оздобленого білокам'яним декором. Через кілька років після завершення будівництва палац спалила близкавка. У літописі за 1765 рік є згадка, що «...через кілька років після закінчення реставрації палац спалено вогнем близкавки і тепер він стоїть пустий, а особливо знищено бічні прибудови».

Від кінця XVIII ст. до 1939 року замок — власність родини Голуховських, які сприяли будівництву в місті окремого палацу і заклали навколо Скала-Подільський парк. У 1930-ті рр. влада забезпечувала збереження руїн замку, виконала його фотографії, були проведені архітектонічні обміри. У наступні роки замок розбиравали на будівельні матеріали.

До нашого часу збереглися: чотириярусна порохова вежа, частина оборонних мурів, руїни вежі над Збручем та рештки палацу з залишками кам'яного орнаменту.

КУДРИНЦІ БОРЩІВСЬКОГО Р-НУ

Кудринецький замок Гербуртів (руїни), XVII ст.— фортифікаційна споруда у селі Кудринці Борщівського району Тернопільської області.

До нашого часу збереглися: південна, західна і північна стіни; частина об'єму південної п'ятигранної башти на висоту трьох ярусів; північно-

західна шестигранна в плані триярусна башта; частина надбрамної башти. Всі башти мають прямокутні бійниці і кубла від балок між'ярусних перекриттів в кладці стін. Підземний хід, що починався у п'ятигранній південній башті, зараз засипаний камінням і землею. Біля південної стіни простежується аркоподібний проріз. Це — невелика хвіртка, яку використовували для несподіваних нападів на ворога. Неглибока западина біля шестигранної вежі вказує на місце, де колись була криниця. Найбільша довжина замку всередині — 70 м, а ширина — 25 м. Стіни мають 1,5 м в товщину.

Історія

Замок побудований з пісковика на початку XVII ст. польськими шляхтичами Гербуртами герба «Павенжа». Реконструйований в XVIII ст. Розташувався на плато високої крутогорій гори, яку називають «Стрілкою», над р. Збруч. В плані неправильний чотиригранник з трьома кутовими баштами. З трьох боків мав природну перешкоду, утворену рельєфом. Найбільш неприступною була східна сторона, надійно захищена обривистим схилом гори і річкою біля її підніжжя. Північна сторона, звернена до плоскогір'я, була основним вузлом оборони, захищалася штучним ровом, валом і двома баштами, одна з яких — чотирикутна в плані — була надбрамною. Крупні розміри і форма башт були максимально пристосовані для ведення фронтального і флангового вогню. Другий в'їзд у вигляді арочного отвору знаходився в південній стіні. Житлова будівля розташувалася уздовж східної стіни замку.

Зведення замку в цьому місці було цілком виправданим: село лежало недалеко від молдавського кордону, на татарському Волоському шляху. Татари нападали на ці землі в XVI–XVII ст. часто.

Влітку 1648 року козацькі загони під керівництвом Максима Кривоноса та повсталі селяни вигнали коронний гарнізон з кудринецького замку. Також замок здобували турки в 1672 та 1694 роках.

На початку XVIII ст. замок було перетворено в резиденцію Гуменецьких. Кам'яні мури та вежі відремонтували, до східної стіни прибудували житловий будинок із 6 кімнат.

Гуменецьких змінили нові власники — Козьбродські, за яких кудринецька фортеця перетворилася на своєрідний музей. Стіни палацу прикрасили родинні (і не тільки) портрети та старовинні меблі. Фрагменти кудринецької колекції експонуються зараз в залах Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

СИДОРІВ ГУСЯТИНСЬКОГО Р-НУ

Сідорівський замок — оборонна споруда середини XVII ст., пам'ятка архітектури місцевого значення. Розташований в селі Сидорів, приблизно сімома кілометрами південніше районного центру Гусятин Тернопільської області. Зведений на високому пагорбі, що омивається з трьох боків річкою, з пісковику та вапняку в 40-х роках XVII століття шляхтичем Марціном Калиновським з відомої та могутньої на той час родини Калиновських гербу Калинова. Замок мав 7 веж і досить витягнуту з півночі на південь форму. Довжина замку з півдня на північ 178 метрів, а з заходу на схід лише 30 метрів. Замок був сильно пошкоджений під час турецької навали 1672 року, потім відновлювався. З початком XVIII століття втратив оборонне значення, занепав і потроху руйнувався аж до наших часів.

Історія

Історія Сідорівського замку пов'язана насамперед з родиною Калиновських гербу Калинова.

Рід походить від Анджея (Єнджея) Калиновського (1465–1531). Його правнук — генерал подільських земель Валентій Александр Калиновський, дружина В. А. Калиновського — Ельжбета Струсь. Вони мали 3-х синів, з яких наймолодший Марцін (Мартін) став польним гетьманом коронним, а після смерті братів успадкував багато земель на Поділлі: Вінницю, Умань. В Сідорові був родовий замок. Тут гетьман Марцін Калиновський на острівці, утвореному річками Суходіл та Слобідка, наказав поставити на горі в 1640 р. кам'яний замок.

Замок мав форму острівця та розміри 30 на 178 метри.

1672 року замок був взятий турками, 1673-го відвойований коронним військом. 3 роки тут був комендантом Ян-Самуель Хшановський (з дружиною Анною пізніше відзначилися при обороні Теребовлі в 1675 р.). Я.-С. Хшановський залишив замок, його знову зайняли турки, які значно знищили замок. Пізніше замок відбудовувався за сприяння ще один нащадок роду — кам'янецького каштеляна Марціна Калиновського (? — 1738), який сприяв будівництву тут незвичайного за архітектурою костелу (обидва Марціни Калиновські були поховані в ньому). Після смерті Людвіка Калиновського Сідорів перейшов до його доньки Теклі, яка була одружена з Бельським, пізніше до її доньки Анелі М'ячинської.

На початку XIX ст. замок купив Ігнацій Пайгерт і таким чином Сідорів перейшов до родини Пайгертів, якій належав до 1941 р. Поет та художник Юзеф Пайгерт мав тут величезну бібліотеку. Останні з родини

Пайгертів не дбали про замок і він почав занепадати.

Сучасний стан

Південно-східна частина замку повністю зруйнована. Найкраще збереглась північна частина замку, де домінує двоярусна трикутна в плані та дещо закруглена ззовні дозорна башта. В стіни, що йдуть з обох боків від дозорної башти, вбудовані 2 напівкруглі двоярусні бастії. Також збереглася в напівзруйнованому стані південна напівкругла 2-ярусна бастея з в'їздною аркою та контрфорсами.

ЗОЛОТИЙ ПОТІК БУЧАЦЬКОГО Р-НУ

Замок зведено коштом воєводи брацлавського Стефана Потоцького та його дружини Марії Амалії Могилянки-Потоцької на рубежі XVI-XVII століть (приблизно у 1568–1631 роках) за наказом короля Речі Посполитої Сигізмунда III Вази так званою «форталіційною системою». До кінця 18 століття був житловим; постійно в ньому проживала родина власника Потоку Золотого Яна Потоцького. Був головною резиденцією фундатора, який полюбляв тут перебувати, його сина Яна Потоцького до турецько-татарської навали та зруйнування у вересні 1676 р. 1672 року замок захопили турецько-татарські війська під проводом султана Мехмеда IV; оборона тривала 2 дні, замок був зданий оборонцями.

Близько 4-5 вересня 1676 року замок захопили (шляхом руйнування мурів вибухівкою), зруйнували турецько-татарське військо під проводом бейлербея Дамаску Ібрагіма-паші «Шейтана». Залога замку під командуванням поручника Фридерика (або Йоахима) фон Мелляйна (пол. *Fryderyk lub Joachim von Mellein*) чинила спротив, за що вся, разом з людьми, які знаходились в замку, була страчена (покарана на горло). Замок був спалений, найбільш зруйновані були наріжні та в'їзна вежі.

Частково був відбудований після відходу турків опікунами неповнолітнього тоді власника Потоку Золотого Стефана Александра Потоцького. Відбудований на початку XVIII століття.

Архітектура. Сучасний стан

Серед інших замків Тернопільщини Золотопотіцький можна вважати одним із найкраще збережених — хоч і у стані запустіння та часткової руйнації. Пам'ятка розташована у центрі містечка, неподалік впадіння невеликого потічка у водойму *Золотий потік*. Майже під стінами твердині розташовані садиби мешканців.

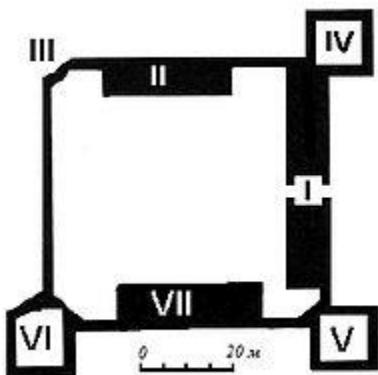

Схема фортеці. Частини споруди: I — брама та надбрамна вежа, II — руїни замкового палацу, III — зруйнована західна кутова вежа, IV — північна вежа, V — східна кутова вежа, VI — південна вежа, VII — господарські приміщення

Замок — споруда з місцевого пісковику та вапняку, квадратна в плані фортифікація з чотирма 3-ярусними чотирикутними 5-гранными вежами по кутах і надбрамною вежею. Надбрамна вежа 3-ярусна, квадратна в плані, прикрашена гербом Потоцьких Пилявою.

Палац 2-поверховий (другий поверх пізнішої забудови) прямокутний у плані, утворює північно-західну частину замку. Товщина стін між вежами досягає 2-х метрів, палацу до 1.8 метра.

Дотепер збереглися в непоганому стані 3 кутових вежі (крім західної), надбрамна вежа і, майже повністю, стіни. Палац знаходиться в напівзруйнованому стані.

МЕДЖИБІЖ ЛЕТИЧІВСЬКОГО Р-НУ

Меджибізький замок XII ст., XIV-XVI ,XIX ст. побудований на мисі, утвореному річками Південний Буг та Бужок. Через таку топографію у плані він має форму видовженого трикутника з могутніми стінами і кутовими вежами, які значно виступають за лінію стін. Подвір'я замку має довжину 130 м, найбільшу ширину (з західного боку) — 85 м, його площа становить 0,75 га. Товщина мурів — до 4 м, висота у найвищих місцях — до 17 м.

Фортічні мури, завтовшки 1,8 м, мають прямокутні стрільниці, що суттєво відрізняються від давніших. Їх перекривають кам'яні плити. Розміром стрільниці сягають 65x77 та 50x60 см (їхні попередники були розміром 33x28 см). Із зовнішнього боку їхня підстрільнична частина скошена. Такого типу архаїчних стрільниць залишилося в Україні небагато, бо з розвитком фортифікаційного мистецтва в другій половині XV століття структура стрільниць змінюється: вони мають ззовні, а часто і

зсередини аркове перекриття. Ці архаїчні стрільниці містилися на мурах, які оточували кам'яниці XV століття. Одну з кам'яниць, схожу на триповерхову вежу, прибудовано із зовнішнього боку східного прясла (частини) фортечного муру, друга, яка слугувала за житло і була так само триповерхова, врізається в південне прясло. Поверхи як першої, так і другої кам'яниць були перекриті кам'яними склепіннями та складчастим дахом. Широкі вікна, двері завершувалися лучковими кам'яними арками. В кімнатах були коминки, один з них зберігся.

Основні пам'ятки

Пам'ятками архітектури національного значення, які входять до складу Меджибізького замку і перебувають на державному обліку^[3], є палацовий комплекс (охоронний № 764/1, об'єкт «Палац»), церква святого Миколая (охоронний № 764/2, об'єкт «Церква»), прясла мурів і вежі (охоронний № 764/3, об'єкт «Мури з баштою»).

Церква святого Миколая (Замкова церква)

Замкова церква розташована посеред двору. У 1586 році реконструйована й освячена як католицька каплиця. В плані — це прямокутна однонефна будова з вапняку і шатровим дахом, з круглою вежкою. Будівля перенесла ряд архітектурних змін, продиктованих як релігією, яка в ній сповідувалась, так і побажаннями власників.

Офіцерська башта

Збудована на межі XV—XVI століть. Розташована у північно-східному куті замку. Біля неї — в'їзд до замку. Башта складається з декількох частин, винесених за оборонні стіни. З середини XVII століття долішні перші яруси забутовані землею. Підстава вежі складається з ромбоподібної триярусної різnorівневої частини з виступаючим у бік річки кутом, до якого з обох сторін примикають по дві попарно з'єднані напівкруглі вежі. У 1848 році на підставі вежі зведено надбудову у формах восьмигранного прямокутника зі стрілчастими дверними й віконними отворами і прикрашеними карнизами в стилі бароко.

З внутрішнього боку до вежі примикає палац і кругла декоративна вежа з великими овальними отворами вікон третього ярусу і декорованим входом. Усі ці елементи композиції ще не відреставровані.

Лицарська Вежа

Вежа «пунтоне» з амбразурами розташована в північно-західній частині замку. Винесена за лінію стін замку для оборони центральних воріт цитаделі. У периметрі являє собою неправильний п'ятикутник, складений з гладкого вапняку. Вінчає чотири оборонних яруси шатровий

реставрований дах з маленькою надбудовою і флюгером на вершечку. Артилерійські стрільниці на всіх ярусах мали із внутрішнього боку передстрільничі ніші з отворами для виведення диму від гарматних випалів. Товщина стін сягала 4-х метрів. Вежа датована XVI століттям.

Північна Вежа

Зведена у 1540–1586 роках після перенесення в'їзду в замок із сходу на захід. Вежа була прибудована до барбакану у вигляді витягнутого восьмигранника, який у верхній частині значно поступається круглому цоколю, завдяки чому утворюється тераса з елегантним чавунним балконом.^[4] Вежа трохповерхова, виступає 5 боками.^[5] Побудована з цегли на вапняному розчині і прикрашена портиком іонічного ордера і ромбоподібними нішами над віконними прорізами. Бастіон фланкував зовнішні стіни, а його бійниці секторного обстрілу дозволяли вести прямий та перехресний вогонь.^[6] З внутрішнього оздоблення збереглися каміни. Від вежі з двох боків ведуть комори.

Палацовий комплекс

Палац побудований у другій половині XVI ст. Палацовий комплекс зведений в південно-східній частині комплексу. Двоярусна будівля примикає до Офіцерської вежі. Палац відбудовано на глибоких підвах стратегічного призначення і декоровано стрілчастими вікнами з білокам'яним різьбленим і вазонами та зубцями з червоної цегли на другому поверсі та ромбоподібними нішами — на першому. Ренесансною аркатурою оздоблено фасад. З середини XVII століття у палаці змінені габарити вікон і дверей, перебудовано комінки — частину їх замінили на печі, облицьовані витонченою керамікою, яка донині збереглася лише фрагментарно. Фігурні аттики теж усе ще можна побачити на замковому палаці. Будівлю ще не реставровано.

У 2001 році замок отримав статус Державного історико-культурного заповідника.

Нині в пристінних корпусах замку розташовані музейні експозиції: історична, етнографічна, Музей пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. на Поділлі, а також виставкові зали.

З 2004 року в замку проходить Всеукраїнський історичний фестиваль «Стародавній Меджибіж». У фестивальні дні замок переповнений туристами, лицарями, лучниками, принцесами та міфічними героями. Реконструктори історичних подій з усієї України приїздять сюди, щоб взяти участь у боях, стрілецьких турнірах, конкурсах костюмів та менестрелей (середньовічних співців і музикантів).

За відсутності державного фінансування реставраційних робіт 23 грудня 2014 р. стався обвал західної стіни головного корпусу палацового комплексу^[12].

Військова історія

В XV—XVI столітті замок постійно переживає напади татар. В 1453 році, коли татари напали на Поділля, військо, в якому був і меджибізький староста Мацелен, наздогнало їх аж під Теребовлею.

Під час польсько-турецьких війн замок займали козаки, поляки, османи. Причому, в одних руках він утримувався не більше одного року: в 1648 — у руках козацьких повстанських полків Максима Кривоноса і Данила Нечая, в 1649 — у поляків, в 1650 замок здобуває Богдан Хмельницький і знову займає його вже в 1653 році. Так фортеця переходила з рук у руки протягом 30 років.

В 1657 козаки втягнули у війну угорського князя Ракоці; він теж зі своїми загонами стояв деякий час під Меджибожем. В 1672–1699 роках місто і замок належали Османській імперії.

В 1699 за Карловицькою угодою Меджибіж увійшов до складу Речі Посполитої. У 1702 році замок знову облягали козаки та повстанці.

ТЕРЕБОВЛЯ

Теребовлянський замок (руїни), 1631 р. — укріплення в м. Теребовля, за 32 км від обласного центру Тернопіль. До замку крутим схилом через густий парк веде брукована доріжка. Дерева насадили наприкінці XIX ст., і тепер через густу деревину мурів замку, що подекуди сягають 5 м завтовшки, з міста добре не видно.

Перші укріплення

Саме укріплення, залишки якого можна побачити тепер, збудували у 1630-х рр. за сприянням місцевого старости Олександра Балабана. До того на замковій горі у Теребовлі було аж три фортеці. Першим історичним замком у містечку, про який збереглися писемні згадки, був давньоруський, що його звели у IX—Х ст. Найбільшої могутності цей град досяг за правління князя Василька Ростиславовича — правнука великого київського князя Ярослава Мудрого^[11].

Після смерті 1124 р. Василька Теребовлянське князівство увійшло до складу Галицького, а пізніше — до складу Галицько-Волинського князівства. За князювання Володимира Ігоревича з роду Ізяславичів Теребовля знов набуває незалежності. Проте 1211 року в битві з мадярами князь потрапив у полон і був страчений з братами і батьком. За тих часів

дерев'яні мури замку розпочали обкладати каменем, але 1241 року Теребовлю вщент зруйнували ординці хана Батия. У 1341 р. місто вже згадують як завойоване поляками. В 1346 р. польський король Казимир перебудував фортецю. Про цей новіший замок відомо мало, але він був кам'яним і з мурами завтовшки 1-2 м.

Будівництво теперішнього замку

Протягом XV—XVI ст. теребовлянська фортеця занепала через постійні напади татар. За декілька місяців власним коштом відбудував староста теребовлянський Анджей Тенчинський — каштелян тодішньої столиці Польщі Krakова. Про необхідність ремонту замку говорилось у привілії короля Стефана Баторія від 30 листопада 1576 року (збереглась копія^[2]). 1594 (липень 1595^[3]) р. Теребовлю здобув Северин Наливайко, замок тоді не пошкодили. Наприкінці XVI ст. замок ремонтують теребовлянський староста Якуб Претвич.

За 1605—1625 рр. зазнав 15 штурмів кримських татар, занепав. Після цих подій надійшла черга будівництва фортеці, якою можна прогулятись тепер. Мури сягають 3,5 — 5 м завтовшки і до 18 м заввишки. Вхід до замку зробили на висоті 3 м над землею і туди можна було потрапити лише за допомогою спеціального помосту. Є припущення, що саме під час цієї перебудови зруйнували церкву, де був похований князь Василько Ростиславич.

Замок 1648 здобули козаки, але після укладення перемир'я його зайняли поляки. Після зайняття турками Поділля в ході польсько-турецької війни (1672) замок став важливим прикордонним опорним пунктом. Після відмови сейму ратифікувати Бучацький мирний договір війна відновилася і 1675 в Україну увійшло нове 10-тисячне турецько-татарське військо паші Ібрагіма Шишмана, яке розпочало 20 вересня облогу Теребовлі. Попри значну чисельну перевагу їм не вдалось захопити замок і 11 жовтня вони відступили на південь через швидкий початок зимового сезону. Це врятувало від нападу решту теренів Поділля, Галичини.

Впродовж XVIII—XIX ст. замок був залишений без догляду і занепав.

ЛЕКЦІЯ 12

ЗАМКИ ГАЛИЧИНІ

ДОБРОМИЛЬ

Замок Гербуртів (руїни), XVI ст. (с. Тернава). Руїни замку розташовані на відстані 4 км на північний схід від міста, поблизу с. Тернавка. Розташований на вершині гори Сліпої (абсолютна висота 566 м). Зведений на місці дерев'яного, заснованого в 1450 р. У 1614 р. реставрований.

Побудований з цегли і каменя. Овальна форма замка в плані відповідала контуру гори. Поздовжня вісь його орієнтована з північного заходу на південний схід. Збереглися руїни північно-західної частини, що складаються із залишків масивної багатогранної вежі (внутрішній діаметр біля 17 м) і фрагментів стін, що розходяться від неї, довжиною 25-26 м.

Вежа двохярусна з в'їзними воротами. У першому ярусі вежі в двох рівнях розміщені бійниці. Другий ярус відділяється невеликим уступом. Його стіни прорізані прямокутними вікнами. Вежу завершує високий аттик з декоративною глухою аркадою, аналогічною аттику замку в с. Старе Село (Пустомитівський район). Таким же аттиком завершені оборонні стіни, верх яких знаходиться на рівні другого яруса вежі. Ренесансовий аттик дещо пом'якшує суровий вигляд могутніх стін (товщина досягає 2 м). Бійниці нижнього яруса вежі з великими камерами (внутрішніми) і бічними отворами в щоках призначалися для ведення перехресного вогню. З XVIII ст. замок закинutий.

На відміну від інших замків палацового типу мав виключно оборонне значення, а його житлові приміщення використовувалися лише для тимчасового мешкання.

СТАРЕ СЕЛО ПУСТОМИТІВСЬКОГО Р-НУ

Замок (руїни), 1584-1654 рр. П'ятикутний оборонний замок князів Острозьких побудований у 1584—1589 роках за участі Амвросія Прихильного. Був відновлений 1642 і 1654 у стилі східноєвропейського пізнього ренесансу.

Мури заввишки 14—16 метрів завершені аттиком, оздобленим аркатурою, а фронтони башт увінчані бароковою різьбою по камені (до нашого часу збереглося лише три вежі).

2007 — розчищений від дерев коштом співачки Руслани^[1]. У 2010 році Старосільський замок передали в концесію на 49 років^[2].

Концесіонер (генеральний директор ТОВ «Кріс» Михайло Риба) обіцяв до 2012 року вивести пам'ятку з аварійного стану, до 2013 року — відновити одну з веж, до кінця 2015 року — ввести об'єкт в експлуатацію. Замок мав функціонувати як туристично-відпочинковий центр. Але станом на вересень 2015 р. роботи так і не почалися. Громада села вимагає скасувати концесію^[3].

ПОМОРЯНИ ЗОЛОЧІВСЬКОГО Р-НУ

Поморянський замок-палац (руїни), XVI-XVII ст. — пам'ятка історії та архітектури в селищі Поморяни Золочівського району Львівської області. Дотепер збереглись два двоповерхові корпуси і кругла кутова вежа. У південному корпусі є відкрита галерея.

Замок належав руській родині Кердеїв. До 1462 р. замок належав подільському воєводі Грицьку Кердейовичу, далі — його сину, теребовлянському старості — Сигізмунду Кердею, який загинув у 1498 р. при його обороні від татарського нападу. Його син Ян Кердай (Сайд Бей) був взятий тоді дитиною татарами в полон, пізніше виховувався в школі для яничарів і був послом султана Сулаймана I до короля Сигізмунда I Старого.

Поморянський замок побудований на невисокім пагорбі, колись омивався з трьох сторін ставами, мочарами та водами Золотої Липи і Махнівки. Засновник замку назвав його «Корабом». У документі датованому 1497 роком згадується, що шляхтич Микола Свинка був дідичем та власником села і замку Поморян. Польський хроніст Баліцький пише, що король Олександр Ягеллончик привілеєм з 1504 року дав Поморянам статус міста й надав йому магдебурзьке право, а також встановив торги і 2 ярмарки. Інший польський історик Дзєдзіцький вважає, що привілей, згадуваний Баліцьким, є лише відновленням для Поморян акту 1466 року, який міг загинути.

Наприкінці 15 століття маєтність перейшла до Зигмунта (Сігізмунда) Сененського (сина Яна з Сенна і Олеська, краківського каноніка^[1]) і була в руках цього роду до 1619—1620 рр., коли ці землі купив Якуб Собеський — батько майбутнього короля Польщі.

У ті часи замок був добре укріплений, тоді ж зводиться нова порохівня, робиться великий запас зброї і гармат. Завдяки розумному розташуванню замок неодноразово витримав затяжні облоги турків і татар. У 1672 р., коли Золочівський замок зруйнували яничари, поморянська твердиня вистояла перед численними військами. Під час

другого походу турків на Львів в 1675 р. залога замку, не маючи достатньої сили для оборони, покинувши таємним ходом фортецю, вийшла до лісу і заховалась у Свірзькому замку. Залишений напризволяще замок цілком спустошили, однак невдовзі його відбудували коштом тодішнього власника — короля Яна III Собеського. На жаль, фортеця знов була зруйнована в 1684 р. татарами.

Як видно з документів та спогадів сучасників, Поморянський замок був улюбленим місцем перебування короля Яна Собеського, який витратив на його відбудову 25000 злотих, за допомогою інженера-спеціаліста (можливо, Шарля Бенуа) підніс його з руїн, значно укріпив та покращив. Після цього замок витримав усі татарські напади та облоги протягом 1687—1695 років. Після смерті короля замок переходив від одних власників до інших, дуже піdupав і почав втрачати вигляд фортеці. З 1740 року був власністю Радзивілів. Сильних пошкоджень зазнав замок під час пожежі 1771 року. Значну його частину після пожежі розібрали.

У 1789 році Поморяни перейшли у власність Прушинських. Еразм Прушинський (помер в 1841 році) відбудував два крила замку — південне та східне — та розібрав північне і західне.

В 1876 році замок перейшов у власність Романа Потоцького, чий син Єжи (Юрій, помер в 1961 році) опікувався замком до 1939 року, відремонтувавши його після руйнації Першої світової війни.

За графа Єжи Потоцького замок перетворився на гарну садибу. І про те, як вона виглядала в міжвоєнний період, є свідчення жительки Поморян Стефанії Козоріз:

Влітку 1941 року в замку розташовувалась Підстаршинська школа ОУНР. Її організатором і керівником був Івахів Василь. Але невдовзі Гестапо арештувало командний склад школи і протягом (1941—1942) вони перебували в ув'язненні в тюрмі на Лонцького, звідки були викуплені митрополитом Андреєм Шептицьким.

А потім тут жили два гестапівці, що управляли поморянським маєтком. Можливо, це й врятувало садибу від цілковитої руйнації. Та не врятувало німців: їх біля самісіньких воріт розстріляли хлопці з УПА. Потім приїхала каральна експедиція, і всіх чоловіків Поморян було заарештовано та вивезено на примусові роботи до Німеччини.

Кажуть, всі цінності з замку розійшлися по тернопільських музеях, а в самому замку у 50-ті рр. ХХ ст. містилися райком КПУ та райвиконком (тоді містечко мало статус райцентру). Далі сюди переносять ПТУ, а у 80-ті роки ПТУ переїхало у нове приміщення.

У замку після проведення реконструкції планувалося відкрити Всеукраїнський будинок пристарілих для творчих працівників^[2].

СВІРЖ ПЕРЕМИШЛЯНСЬКОГО Р-НУ

Замок, 1484 р. Оборонна башта, 1484 р. Згадки про нього трапляються в архівних документах 1530 року, коли він належав шляхетському родові Свірзьких. Але сучасного вигляду він набув з середини XVII століття, з часу переходу його у власність графа Олександра Цетнера (від імені якого названо цілий район — Цетнерівка та ботанічний сад у Львові). Граф наказав перебудувати, значно змінити замок.

Існують припущення, що задум Цетнера з укріплення Свірзького замку здійснював відомий фортифікатор, генерал від артилерії Павло Гродзицький. Роботи з перебудови замку провадились приблизно в той же час, коли генерал Гродзицький будував у Львові одразу два арсенали — Королівський та Сенявських.

Незважаючи на своє вигідне оборонне розташування (замок розташований на горі Белз і був оточений непрохідними болотами, ставками, в підніжжі мурів — ровами і звідним мостом), палацовий тип його архітектури навряд чи міг мати серйозне оборонне значення. Відомо, що під час українсько-польської війни в 1648–1654 роках замок не раз здобували козацькі загони, а в 1648 році — спалили татари.

В 1672 році, під час походу турків на Львів, він витримав турецьку облогу. Під час другого походу турків Свірзький замок знову вистояв і захистив у своїх мурах залогу Поморянського замку, яка, не маючи достатньої сили для оборони, через таємний хід вийшла до лісу і втекла до Свіржа.

Львівський краєзнавець Й. Гронський розповідає, що в 1956 році у Свірзькому костелі біля замку (у Свіржі є ще й другий костел) бачив усередині фрески, які відкрилися внаслідок облуплення тиньку. На фресках була зображена оголена жіноча постать з довгим розпущенім волоссям в молитовній позі на колінах на тлі панорами середньовічного Свіржа. Судячи з опису, це могла бути Марія Єгипетська. Подальша доля цих фресок невідома.

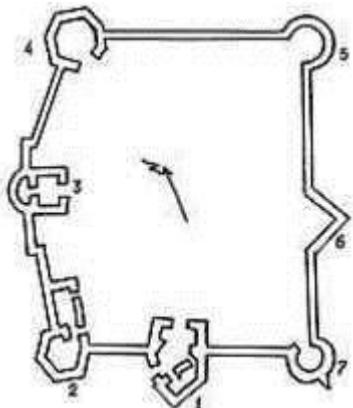
Сучасний стан

Нині стан замку не найкращий. Незмінними збереглися тільки зовнішні стіни. Всередині, після неодноразової «модифікації» збираються розташувати будинок відпочинку архітекторів. У зв'язку з цим змінено планування кімнат замку, перебудовані інші приміщення. У внутрішньому

дворі можна побачити великий колодязь, воду з якого брали на випадок облоги. Колодязь також закинутий.

ПНІВ НАДВІРНЯНСЬКОГО Р-НУ

Замок (руїни), XVI-XVII ст.

План замку. 1 — башта в'їзда; 2 — корпус з баштою; 3 — башта Західна; 4 — башта гранчаста; 5 — башта кругла; 6 — башта трикутна; 7 — башта кругла з контрфорсом

Замок — велика, добре спланована і продумана фортифікаційна споруда, яка до будівництва Станіславської твердині (1662 р.) була найбільшою на всій території Прикарпаття. Він розташований на природному пагорбі, поверненому західною стороною до річки Бистриці Надвірнянської. Замок будували з великих тесаних брил гірського сірого каменю; здебільшого на внутрішніх боках стін використовували також червону цеглу. Мури зводились, перш за все, як оборонний об'єкт, а тому не дивно, що їх товщина сягала одного метра і більше. Зовнішні стіни ще масивніші і неприступніші — товщиною до 1,8 м. Твірних стін п'ять — замок у плані п'ятикутний і укріплений вежами, розміщеними по всюму периметру зовнішніх стін. Веж п'ять, всі вони різні за висотою, формою і призначенням. Кутових веж чотири: східна — кругла, північна і південна — шестигранні, на захід дивиться напівкругла. На стику східної і південної стін — трикутний виступ з двома ярусами бійниць. Бійниці є також уздовж усіх стін та у вежах. Така кількість веж, а також їх помітний виступ за твірну лінію замку, дозволяла добре проглядати й обстрілювати простір вздовж усіх зовнішніх стін. Остання, п'ята вежа — в'їзна. В'їзд у замок здійснювали через підйомний міст, перекинутий через спеціальний рів, який наповнювався водою. Рів штучний; він тягнувся вздовж всієї південної стіни. Зі сходу обороноздатність замку посилювалася глибоким яром, на дні якого протікав потік. На захід природна височина обривається крутко сама. Найбільш уразливий і незахищений замок з

півночі але, не зважаючи на це, він був для того часу одним з найбільш укріплених та пристосованих до довготривалої облоги в усій Україні.

У 1745 році замок придбала родина магнатів Сенявських, пізніше — Цетнерів^[4]

Військова історія замку

Міць замку за довгі століття не раз випробовували. Замок покликаний був оберігати спокій, додавати впевненості, зміцнювати віру в своїх силах, давати відсіч чужоземним феодалам, які своє панування на Прикарпатті утверджували шляхом жорстокого гноблення українців. Коли гніт ставав нестерпним і терпінню приходив край, замок ставав об'єктом для нападу повсталого народу причиною його збуреного протесту. Народна боротьба на Надвірнянщині, як і в багатьох інших районах Східної Галичини і Буковини, набуває уже в XVI столітті особливих форм — поширюється опришківство. Саме опришки і вчинили перший успішний напад на пнівську твердиню. Це в 1621 році зробив не без допомоги селян і дворового слуги Степана Буклашка малочисельний загін буковинського ватажка Гриня Кардаша. Замок захопили і частково зруйнували. Опришки сповідували тактику блискавичної партизанської боротьби — зоставатися надовго вони тут не могли і замок залишили. Але ні Надвірнянщина, ні Пнівський замок на довгі десятиліття не переставали бути в полі зору повсталих — тут діяли загони Нестора, Григорія Дранки, Василя Гліба.

Замок був взятий та сильно зруйнований повстанцями під командуванням Семена Височана восени 1648 року.^[5]

Побував тут і найвідоміший ватажок опришків Олекса Довбуш. За час його ватагування рух набув найбільшого розмаху (30-і — 40-і роки XVIII століття). У 1745 р. Довбуш підійшов до села Зелена, чим настільки стривожив і переполошив всю місцеву шляхту, що вона поспішно почала готовувати замок до оборони. Та на Надвірну Довбуш не пішов. Якщо боротьба опришків носила локальний характер, то повстання козаків, розпочате в 1648 році, розлилося по всій Україні і переросло у народну війну. Хвиля боротьби докотилася і до Прикарпаття. Ще задовго до приходу козаків тут спалахує Покутське повстання, яке очолив уродженець села Вікторів теперішнього Галицького району, а згодом козацький полковник Семен Височан. П'ятнадцятитисячне військо повсталих, серед яких багато і селян Пнів'я, і міщан Надвірної, захоплює майже всі опорні пункти шляхти. Під їх натиском не устояв і Пнівський замок. Повстанці не тільки його захопили, але і сильно зруйнували. Після відступу селянсько-козацького війська проводять значні роботи з

відбудови та укріplення замку. Замок відновили, але ненадовго — через рік його знову здобули козаки. Села і міста Прикарпаття ставали об'єктом нападів у часи татарсько-турецьких набігів і зазнавали, якщо ворогові вдавалося їх здобувати (а це траплялося дуже часто), страшних руйнацій. На відміну від багатьох міст, містечок і сіл, які були мало або й зовсім незахищеними, Пнівський замок вигідно відрізнявся, а тому нещастя його часто минало. Так сталося і в 1676 році. Напад тоді виявився особливо руйнівним — впало 13 замків, спустошили Манявський скит і поруйнували Галич, тисячі людей потрапили у тяжку неволю, а на місці багатьох містечок і сіл залишилися самі згарища. І хоч турки сильно пошкодили стіни, але ні штурмом, ні довготривалою облогою замком оволодіти так і не змогли. Після їх відходу його знову відбудували.

Період занепаду

1668 року Пйотр Куропатва для відновлення замку отримав рішенням сеймику шляхти Галицької землі 1000 злотих.^[6] Часті перебудови, зміна господарів та зміна державних кордонів і напрямків торгових шляхів, розвиток військової техніки вели до поступового занепаду замку — він втрачає значення, важливого військового пункту і замітної оборонної одиниці. Його все активніше перебудовують і пристосовують для інших цілей, але процес занепаду відвернути уже виявилось неможливо. Останні мешканці, чи ті, котрі тут служили, перебували в замку, ймовірно, до кінця XVIII століття А на початку XIX століття замок повністю пустіє і його навіть починають розбирати.

Сучасний стан

Не зважаючи на руйнування та час, замок дійшов до наших днів. Найкраще збереглась північна стіна, яка не втратила своєї цілісності і первозданної висоти, не проглядаються на ній і сліди пізніших мурувань. Збереглася навіть штукатурка. Є штукатурка і на круглій вежі, яка сполучає північну і східну стіни. Башта була високою і кілька ярусовою. Перекриття між ярусами виконані з дерева. В стінах вежі є спеціальні місця, куди вкладали і кріпили колоди. Є і залишки самих колод. У доброму стані і східна частина. Викладена вона не тільки з каменю, але і з червоної цегли, використовуваної при перебудовах. Східна стіна дає найчіткішу уяву про різницю рівнів поверхні землі всередині замку та оточуючої території: зовнішня сторона стіни вдвічі вища, ніж внутрішня, а це наводить на думку, що в товщі землі всередині замку існувала невидима і прихована від зайвого ока підземна система приміщень. Зрештою, про це свідчать численні входи, які стрімко ведуть униз. У стіні

є і вікна, перекриття прольотів для яких виконані з кам'яних балок. Над вікнами виступає карниз. В інших стінах і вежах які збереглися значно гірше і в багатьох місцях потріскали, розсунулися або ж і зовсім розсипалися, прольоти для вікон і входів зі сторони внутрішнього двору виконані технікою склепінь. У стінах мурів і особливо веж є велика кількість каналів розміщених у товщі кам'яного мурування, якими проходив дим. Таким способом в часи середньовіччя обігрівали приміщення. Наявність цих каналів, а також штукатурки, вікон свідчить про те, що з самого моменту виникнення весь комплекс замку планувався і будувався не тільки як фортифікаційна споруда, але і використовувався для житла. Житлові приміщення були і у в'їзний вежі та розташувались на другому поверсі. Сама вежа сильно пошкоджена, але арка в'їзних воріт уціліла. На фасаді в'їзної вежі збереглись ніші для моста та підйомних ланцюгів.

Замок славився і великою кількістю підземних ходів, що також помітно посилювало його обороноздатність, особливо в часи облоги. Найкраще входи в підземелля збереглися в квадратній вежі. Скільки їх було, цих входів, в яких напрямках і куди вони вели — сказати тепер важко. Але до ще однієї цитаделі, круглої кам'яної вежі, розміщеної в зоні парку теперішнього міста, і званої в Надвірній «малим замком» (на відміну від великого — Пнівського), хід напевне був. Тепер уже назву «малий замок» не вживає ніхто. А ще була колись у місті довга мурована кам'яна стіна. Її вже немає. Залишені самі на себе, споруди не охоронялися, як слід не використовувалися, врешті-решт з часом зруйнувались.

30 червня 2010 року Східна (кругла) вежа була зруйнована внаслідок повені.

ЛЕКЦІЯ 13

ЗАМКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

АЛУШТА

Алустон — середньовічна візантійська фортеця на південному узбережжі Криму. Назва фортеці передалася у зміненій формі сучасному місту Алушта.

Вперше про фортецю Алустон згадує візантійський історик Прокопій Кесарійський (VI ст.) в своєму трактаті «Про споруди». У той час, в правління імператора Юостиніана I (527–565), Крим знаходився у сфері зовнішньополітичних інтересів Візантії. Цим, зокрема, була обумовлена поява на Південнобережжі двох змінень — «Алустон» і «Горзуви».

У Х–XI ст. змінення Алустон перетворюється на місто, населене ремісниками, рибаками і торговцями, а поряд з ним розташовуються відкриті поселення, жителі яких забезпечували городян продуктами сільського господарства.

У XI–XII ст. Алустон, ймовірно, як і інші змінення гірського Криму, платить дань половцям, а з другої половини XIII ст. — татарам. У 80-х рр. XIV ст. фортеця була передана за договором 1380 р. разом з 17 селищами Судацької округи Генуї. Будівництво фортеці в Алушті Генуя почала, скоріше, після 1380 р. У 1422 р. фортеця вже існувала, тому що власті Кафи, в очікуванні початку війни з князем Феодоро, виділили значну суму для ремонту оборонних споруд Алушти.

Відомо, що в XV ст. (1474 р.) власник «Лусти» (італійська назва фортеці) був васалом мангупських князів і шукав у них підтримку в боротьбі з генуезькими феодалами братами Гуаско. Алушта зберігала своє значення як порт до пізнього середньовіччя. Про це говорить той факт, що вона відмічена на багатьох картах XV–XVI ст.

У 1475 р. фортеця була зруйнована турками, до руїн стін і башт ліпилися жалюгідні хатини глухого маленького села. Такою вона залишалася до початку XIX ст.

За часів Генуї фортеця займала вершину горба, віддаленого на 200 м від моря і була чотирикутником неправильної форми. Оборонна стіна складалася з двох ліній — цитаделі і зовнішньої стіни, укріпленої трьома баштами — *Чатал-куле* (Рогата), *Орта-Куле* (Середня) і *Ашага-куле* (Нижня). Стіни розташовувалися по всьому периметру. З півночі лінію оборонної стіни замикала башта Чатал-куле шестигранної форми. Її

розміри визначаються приблизно по підставі південної стіни башти, виступаючій частково на поверхню. У центрі північно-східної лінії оборони поміщалася прямокутна башта розміром 12x12,5 м (виступає за лінію стіни на 12 м). Збереглася на висоту до 8 м. Товщина стін башти становить 2,75 — 2,85 м. Південно-східний фланг оборони замикає кругла башта. Стіни і башти складені з буту на пісочно-ватняному розчині. Їх товщина різна — від 2 до 2,45 м. Протяжність західної лінії оборони 135 м, південної 125 м, північно-східної — 150 м. Відстань між баштами — 75 — 77 м. Розміри всієї фортеці 135x125 м. Стіни цитаделі в наш час^[Коли?] майже не простежуються на поверхні.

ГУРЗУФ

Гурзуфська фортеця, або **фортеця Горзувіти** — візантійська та генуезька давня фортеця, розташована в південній частині Криму, в межах міста Гурзуф, на прибережній скелі Дженевез-Кая (крим. *Cenevez Qaya* — «Генуезька скеля»).

Фортеця Горзувіти призначалася для підпорядкування місцевого населення Гурзуфської долини й контролю за мореплавством уздовж узбережжя.

Фортеця була побудована на сімдесятиметровій скелі біля входу в Гурзуфську бухту (Південний берег Криму), західніше від Шаляпінських скель. Назва скелі від античних часів невідома, а сучасну назву («Генуезька скеля») дали місцеві жителі на згадку про побудовану на ній фортецю.

Після переселення кочових народів, яке торкнулось і Кримського півострова, через регулярні набіги кочівників степи Криму були малозаселені. У горах і при підніжжях гір селилися скіфи, готи, алани, сармати й нащадки таврів. У Візантії це аборигенне населення Криму називали готами. Ймовірно, саме ці готи й заселяли Гурзуфську долину, поки не прийшли візантійці. Коли до складу Візантійської імперії увійшло Боспорське царство, візантійцям знадобився надійний зв'язок між ним та Херсонесом, який на той час був головною військово-морською базою Візантії в Тавріці. Единим шляхом сполучення могло бути море уздовж південного узбережжя півострова, оскільки в кримських степах завжди існувала загроза нападу кочівних племена гунів.

КЕРЧ

Єні-Кале (рос. *Ени-Кале*, крим. *Yeni Qale*) — османська фортеця на

березі Керченської протоки в північно-східній частині міста Керч. Разом з фортецями Перекоп та Арабат захищала Крим від нападів з півночі та сходу, а також контролювала Керченську протоку. Єдина пам'ятка військово-оборонної архітектури на території України, що відображає рівень фортифікаційного мистецтва західної Європи початку XVIII (18) ст. Деякі археологи вважають, що фортеця знаходиться на місці давньогрецького міста Парфенон.

Після вигнання італійців з Криму в 1470-х рр. Керч завоювали турки-османи. Місто не мало оборонних мурів. З кінця XVII(17) ст. у кримські справи починає активно втручатися Московське царство. У 1696 р. московські війська узяли османську фортецю Азов. 1699 р. московська флотилія, яка складалася з 10 кораблів, великої кількості галер і козачих чайок, з'явилася перед османським гарнізоном у Керченській протоці, що було певним військовим тиском на Османську імперію.

У 1700 р. у Стамбулі було підписано перемир'я, за умовами якого Московське царство отримало Азов і припиняло сплачувати данину Кримському ханові.

Османі вжили термінових заходів для зміцнення керченських берегів. У 1699 р. розпочато зведення фортеці під загальним керівництвом італійця-мусульманина Голоппо та за технічної допомоги французьких військових інженерів. Місце було обрано вдало. Корабель, через неможливість виконати маневр, прирікали на згубний вогонь берегових батарей. У 1703 р. будівництво фортеці, яка дістала назву «Єні-Кале» («Нова фортеця»), в основному було завершено. Відтепер тут розташувався головний штаб османської оборони причорномор'я.

Нова фортеця мала форму неправильної трапеції з бічними стінами (напівbastіонами), що піднімалися вгору майже на 50 метрів. Єні-Кале був розрахований на 2-тисячний гарнізон. Однак там знаходилося понад однієї тис. вояків: 700 османських солдатів та 300 татарських добровольців, що вербувалися з найближчих сіл. Платню солдати отримували із султанської скарбниці. У середині фортеці знаходилися два порохові склади, арсенал, казарми, водяний резервуар, мечеть і лазня. Гарнізонним начальником був Паша у чині визиря.

Під час Російсько-турецької війни 1768–1774 рр. гарнізон Єні-Кале був значно підкріплений присланою зі Стамбула флотилією з 12 шістдесяти-гарматних кораблів, близько 90 галер, на яких знаходилося до 12 тис. солдатів. Однак 1771 р. Єні-Кале була без бою захоплена російською армією. У 1774 р. за Кючук-Кайнарджийським договором

Керч і Єні-Кале були передані до Російської імперії.

Єні-Кале втратила військове значення, і в 1835 р. на її території розмістився військовий шпиталь. Під час Кримської війни 1853–1856 фортеця була частково відремонтована, встановлено декілька берегових батарей. 12 травня 1855 російський гарнізон вступили у бій з англійською ескадрою, що увійшла до Керченської протоки. Але гармати не могли влучити у ціль, тому російське командування віддало наказ висадити порохові льохи і залишити позиції.

У 1880 Єні-Кале остаточно втратила своє військове значення.

За переписом 1897 року кількість мешканців зросла до 1438 осіб (745 чоловічої статі та 693 — жіночої), з яких 1336 — православної віри^[1].

У другій половині ХХ ст. фортеця Єні-Кале була поставлена на облік пам'яток архітектури.

СУДАК

Генуезька фортеця — фортеця в місті Судак (Крим, Україна), побудована генуезцями з 1371 по 1460 рік.

Фортеця розташована на стародавньому кораловому рифі, що є конусоподібною горою (Киз-Кулле-Бурун, або Кріпосна), біля Судацької бухти Чорного моря. Площа фортеці майже 30 гектарів.

Перші фортечні споруди побудували тут візантійці у 6-7 століттях. Потім фортецею заволоділи хазари, у 10-12 століттях — знову візантійці. В 13 столітті Сугдея стає центром венеціанської колонії, але поступово генуезці витіснили своїх суперників із Криму. В 1365 році вони захопили Солдайю (генуезька назва Судака), а потім і весь південний берег. Більшість будівель Судацької фортеці, що збереглись до наших днів, належать генуезькому періоду, тому її іменують «генуезькою».

У 1475 році на побережжя біля фортеці висадились війська турецького султана. Вони розуміли, що фортеця неприступна, тому вдалися до підступу. За допомогою катапулт закидали через стіни фортеці трупи, замасковані під померлих від чуми. Ніхто не насмілювався їх прибирати, в місті почалася паніка. Консул з найманим військом утік морем, а мешканці фортеці вирішили здатися на милість завойовників і відкрили ворота. Того ж дня все населення міста-фортеці було вирізане. Після падіння фортеці Судак і частина Криму ввійшли до складу Османської Порти і керувались турецьким намісником султана.

Після приєднання Криму до Росії тут був розквартирений Кирилівський полк і за наказом Потьомкіна побудовані 2 казарми (7, 27),

руїни яких збереглися. Перед однією залишилось 2 чавунні гармати, покинуті російськими військами як непотріб.

В 1960-х роках була спроба відновити первісний вигляд фортеці. Було пророблено багато роботи, проте вона не була закінчена. З часом одна зі стін, побудованих радянськими будівельниками, рухнула.

ЛЕКЦІЯ 14

ОБОРОННІ СПОРУДИ ЛЬВОВА

Високий Замок

За архівними документами і науковою літературою Високий та Низький замки у Львові виникли в часи Галицько-Волинської держави. З руських літописів і пізніших хронік XVI–XVII ст. (Яна Альпека, Мартіна Груневега, Бартоломея Зиморовича) відомо, що на Замковій горі під керівництвом князя Лева Даниловича збудували укріплення. Вони були дерев'яно-земляними, як і переважна більшість руських градів. 1259 року на вимогу хана Бурундая, укріплення були розібрані, але в 1270 році відбудовані наново. Львівський історик Б. Зиморович вважав цей рік датою первісного будівництва фортифікацій на Замковій горі. У 1340 році, коли Львів вперше був захоплений Казимиром III, за словами хроніста Яна Длугоша, було спалено дерев'яний замок. Повторно швидкоруч відновлений замок був спалений литовцями у 1353 році.

Новий муріваний замок постав на Замковій горі наприкінці XIV століття, очевидно, вже після остаточного захоплення руських земель Польщею 1387 року. Він став резиденцією королівського старости й залоги. Його використовували також як в'язницю. Тут, зокрема, перебували полонені в битві під Грюнвальдом у 1410 році німецькі лицарі, згодом утримували княжну Гальшку Острозьку.

Згідно з описом, 1562 року був у добром стані, мав каплицю з необхідними предметами, «королівське мешкання», «муріваних хідники», склепіння для «чуваючих», 10 гармат, інструменти для розбирання мурів, багато куль, дуже багато пороху.^[1]

Високий Замок не раз добудовували та ремонтували. Під час української революції під проводом Б. Хмельницького Високий замок 15 жовтня 1648 року здобули селянсько-козацькі загони полковника Максима Кривоноса. 1672 року був захоплений під час турецько-татарської навали.^[2] На 1704 рік, коли Львів здобули шведи, замок був вже значно ушкоджений. Після 1772 року австрійська влада ініціювала розбирання фортифікацій навколо середмістя (1777 рік).

На початку XIX століття більшу частину Високого Замку розібрали; розбиравали на будівельний матеріал мальовничі скелі, на яких знаходився фундамент фортеці. Зокрема, кам'яниця на вулиці Личаківській, № 3 збудована з нього.^[3] Рештки мурів майже дощента знишили у 1868–1869 роках під час насипання копця Люблінської унії. Фрагмент стіни, що

зберігся — це південний мур так званого *пригородку* — двору між головними зовнішньою та внутрішньою брамами замку.

У 2004–2005 роках у Львові обговорювалася можливість відтворення на Замковій горі кам'яної споруди замку. Проект знайшов своїх прибічників і противників, та не був реалізований.

Низький замок.

Низький замок у Львові (пол. *Niski Zamek*) — зруйнований замок Львова. Там, де була розташована ця фортеця, тепер розташовані Національний музей ім. Андрія Шептицького, Національний театр ім. Марії Заньковецької та площа мистецького вернісажу. На честь зруйнованої пам'ятки архітектури названа вулиця, котра проходить між вернісажем та Національним музеєм. Замок було названо Низьким на противагу Високому замку, який стояв на Замковій горі.

Історія

Перша історична згадка про Низький замок датується 1292 роком. Галицький король Лев Данилович збудував замок 1270 року в долині Полтви (північно-західний кут львівського середмістя) і згодом переніс сюди свій двір із Високого замку^[1].

1340 року, коли Львів намагався захопити литовський князь Любарт, Низький замок було дуже пошкоджено, але незабаром його відбудували^[2]. 1353 року Любарт наказав спалити місто дощенту і відбудовану фортецю знову було знищено.

Через небезпеку війни з Казимиром III, у 1345 та 1349 роках у Львові за наказом Лева Юрійовича (загинув 1323) було розбудовано та укріплено захисні форпости укріплення і Низький замок також^[1].

Після захоплення Галичини Польським Королівством Низька фортеця перейшла у власність короля. Деякі польські історики вважають, що цей замок збудував польський король Казімеж III у 1362 році (свідчення неправдиві, бо замок збудували у 1270-х роках).^[1]

У 1360-х роках велися роботи з будівництва Низького замку. У 1372–1378 роках тут проживав правитель Галичини князь Владислав Опольський. 1381 року спалахнула нова пожежа, під час якої фортеця згоріла через те, що вона була зведена з дерева. Новий замок був відбудований з дерева і згорів у XVI ст^[3].

З 1387 року в Низькому замку часто проживали польські королі. Замок навіть став неофіційною резиденцією правителів Польщі. У різні часи в замку мешкали правитель Галичини князь Владислав Опольський, король Владислав Ягайло та королева Ядвіга, король польський Владислав

Варненьчик, король Швеції Карл XII (після взяття Львова шведами^[4]), правитель Москви Васілій I Дмитрієвич^[1], Станіслав Лещинський та багато інших видатних діячів^[3].

У XV ст. в кримінальній в'язниці, яка містилася зліва, біля брами замку, утримували частину полонених тевтонських лицарів після славнозвісної битви під Грюнвальдом (1410).

Найбільша пожежа Львова, котра сталася 1527 року, обійшла фортецю.

У 1537 році сталися неординарні події в історії Речі Посполитої, з якими був пов'язаний Низький замок. Під Збоїщами зібралися 120-тисячна об'єднана польська та литовська армії для військового походу на Волошину. Але замість військового походу армія під проводом магнатів і шляхти підняла «курячу» війну, або так званий рокош — військове повстання проти короля. Вони заперечували династичне право наслідника монарха зайняти королівський престол до того часу, поки на це не дадуть згоду впливові шляхтичі. Все закінчилося тим, що 9 вересня 1537 року король Зигмунд I вибачився перед шляхтою у дворі Низького замку. У 1537 р. в Низькому Замку король Сигізмунд I Старий підписав документ, за яким спадковість королівської влади в Королівстві Польському скасовувалася.^[4]

У 1565 році після чергової пожежі Низького замку залишилися лише його мури. Старості фортеці (або львівському старості) Пйотру Барзому (Петру Баржі) (пол. *Piotr Barzi (Barzy)*; за іншими даними, його звали Анджей Бардзи або Андрій Баржин)^[1] довелося побудувати нові будівлі замість погорілих. Того ж року за його наказом розпочали зведення нового мурованого замку^[3], який було збудовано у стилі зрілого ренесансу. Нові будівлі прикрасили всіляким декором і вазонами, міщани ототожнювали замок із шинком^[2]. Після смерті старости замку Пйотра Барзого (Петра Баржі) його місце посів Миколай Гербурт, який сприяв закінченню реконструкції фортеці 1575 року у ренесансово-маньєристичному стилі, яка обійлась йому у 6572 золотих. Також багато в чому допоміг реконструкції замку дворянин Анджей (Андрій) Овадовський, котрий склав описи і кошториси для відбудови Низького замку. Цікавим фактом є те, що будівництвом керував італієць, ім'я якого не збереглося^[1].

Через важкі випари з болотистої долини річки Полтви 1621 року король Зигмунд III був вимушений виїхати із замку і фортеця втратила статус офіційної резиденції польських королів. Натомість Низький замок

став житлом для старости короля (тобто львівського старости).

Під час ревізії фортифікаційних споруд Львова 1666 року вежу цеху золотарів було підперто 9-ма дубовими колодами. Якби це не було зроблено, то вежа зруйнувалася б через те, що під нею протікав міський канал.

Фортеця була власністю короля, всередині замку знаходилася резиденція королівського старости, старостинський архів та навіть в'язниця. До XVII ст. за мурами вежі зупинялися на перепочинок та у державних справах земські урядники, чиновники. Під час облоги міста Низький замок перетворювався на захисний оплот для простих людей з околиць Львова.

Після смерті останнього старости замку — князя Радивила — фортеця занепала^[1]. Податків, які стягувалися з жителів Львова, не вистачало на вчасну реконструкцію Низького замку, а королі не хотіли допомагати матеріальному утриманню будівель. Тим не менше певні роботи з укріplення фортифікацій проводились. Так 1703 року для захисту замку на північно-західному наріжнику міських валів було споруджено укріплений ескарпом равелін.^[5]

Коли у 1704 році місто Львів захопили війська Карла XII, шведи пограбували Низький замок найбільше з-поміж інших споруд. Чого вартий тільки той факт, що архівні документи шведські війська використовували на підстилку для своїх коней.

Фортеця поступово руйнувалася. Через те, що замковий комплекс знаходився надзвичайно близько до річки Полтви, вологий ґрунт руйнував стіни та укріплення фортеці. Дійшло навіть до того, що наприкінці XVIII ст. в'язні замку втікали з нього просто розбираючи цеглини в мури.

У 1724 році в замку відбулося пишне весілля дочки Марії Софії коронного гетьмана Адама Сенявського з полоцьким воєводою Станіславом Ернестом Денгоффом. Через 2 роки фортеця стала свідком не менш пишніших похоронів гетьмана А.Сенявського.

Пізніше, для зустрічі нового старости Низького замку Стефана Потоцького,^[6] посеред двору було зведені тріумфальну арку. Незважаючи на ці події, кошти виділялися лише на те, щоб затулити тріщини в стінах та приховати трухлявість споруди за всілякими красивими декораціями.

Щоправда, у 1765 році на відновлення замку було виділено кошти, однак їх виявилося замало: мури знаходилися в хиткому стані, дерев'яні конструкції спорохнявіли, а в деяких місцях цегла повипадала та розпалася на порох.

Австрійська влада хотіла розмістити в замку контори губернських чиновників. За її дорученням архітектор Петро Полейовський у 1776 році розробив доволі помпезний проект перебудови, що зберігся й донині^[7]. Однак через поганий стан замку від реалізації цього проекту відмовились.

У 1782 році австрійський цісар Йозеф II подарував замок Станам Галицьким (тобто Галицького станового сейму) із дорученням збудувати на його місці комплекс, що складався би з театру, зали для балів і готелю. 1784 року відповідний проект розробив директор міського будівельного управління Карл Мерц. Однак через бюрократичну тяганину до реалізації цього задуму не дійшло. На виділені для будівництва кошти було споруджено лише залу для балів та прийому знатних гостей, як театр використали костел Святого Хреста, котрий у 1785 році відібрали в Ордену францисканців і перебудували.^[7] До 1785 року на території замку діяла церква святої Катерини, збудована у «руському» стилі, але з її закриттям замок ще більше занепав, доживаючи свої останні часи^[1].

1802 року міський уряд Львова у Галицького станового сейму^[8] викупив Низький замок, розібрав замкові приміщення, на їхньому місці зробив торгівельну площа^[1]. Цеглини замку було продано як звичайний будівельний товар для будівництва театру графа Скарбека (міський уряд заробив на цьому 8528 крон). Частину цеглин купила єврейська громада Львова, з яких збудувала кам'яниці на Бернардинській площі (теперішня Площа Соборна).^[9] Так було знищено одну з найвеличніших споруд Львова — Низький замок.

Опис замку

Карти та опису первинного вигляду Низького замку не залишилося, окрім документа, який містить давнє планування замку, складеного після смерті старости Петра Барзого (Баржі) 1570 року. За цим планом фортеця складалася з 2-х частин. Перша — це замок-дитинець, до якого входила церква, склепи, пивниці та покої власників фортеці. Відокремлювався дитинець від пригородку величезними мурами. Друга частина складалася із пригородку зі склепом. Подвір'я Низького замку мало розміри 20×20 м. Дитинець замку за розмірами був близько 38×52 м. Пригородок фортеці був ненадійно захищений, а стіни були не надто товстими.

Вигляд відбудованої фортеці лишився на багатьох картах та ілюстраціях, наприклад на гравюрах Пасаротті та Гаффнера.

За шведським планом, на західному мурі розміщувалася напівкругла вежа. Вона розташовувалася на північно-західному наріжнику^[1].

Західна і північна межа фортеці продовжували лінію міських мурів,

при цьому південна частина впиралася до комплексу монастиря францисканців, який до наших часів не зберігся. Зараз на місці монастиря знаходиться вул. Театральна, яка в часи існування Низького замку звалася Довгою і також по ній проходив замковий рів. Вхідна брама на ніч закривалася, а звідний міст над ровом піднімали, аби крадії не мали змоги потрапити у двір замку. У вежі над брамою зберігався архів земських та міських актів, документів.

Замок-дитинець з півдня обмежувався каплицею Св. Катерини, яка за легендами була перебудована українською церквою, а зі сходу — Великими покоями. Під фортецею знаходилися льохи та потаємні кімнати. У північній частині Низького замку працювали державні служби. Натомість західне крило було пристосоване лише для житлових цілей.

В оборонних мурах були прорізані великі вікна, внизу приміщення містилися бійниці. Такі вікна були дуже потрібними для вентиляції, щоб під час облоги захисники фортеці не задихнулися від порохових газів.

До замкового палацу входило шість будівель, криниця, а також вже вище згадана каплиця Св. Катерини Олександрійської. Більша ж частина подвір'я Низького замку була вільною від забудови, щоб у разі війни тут могли сковатися жителі міста та розмістилися війська. При східній стіні, біля в'їзду, розташувалися стайні. Північне прясло займала кухня, навпроти якої стояла вже згадана вище криниця. Вода до неї йшла водогоном з-під Замкової гори.

Серед новацій фортеці треба виділити і внутрішні туалети, які прийшли на зміну виходкам.

На сьогодні не залишилося навіть руїн колишнього величного замку. Однак завдяки кропіткій роботі Я. Вітвіцького, І. Качора, І. Могитича, Ф. Марковського, Д. Швеця, О. Конюка, Р. Могитича, студентам архітектурного факультета Львівської політехніки та працям А. Чоловського, уявний вигляд Низького замку вдалося реконструювати (див. карту ліворуч).

Високий і Низький мури (пол. Wysoki mur, Nizki mur) були закладені у XIV ст. і завершені до середини XV ст. Вони формували дві перші лінії оборони готичного Львова і до завершення третьої лінії оборони у середини XVI ст. визначали обороноздатність міста. Внутрішній Високий мур завдовжки 1700 метрів охоплював по периметру Середмістя, а Низький мур простягався поміж міськими брамами з трьох сторін міста.

Високий мур

Археологічні знахідки останніх років підтверджують наявність ще у княжу добу забудови на теренах Середмістя Львова, яке мало б бути обведене фортифікаціями. На вимогу Бурундая, темника хана Батия, князь Лев I розметав 1259 р. укріплення Львова та розпочав їхнє відновлення у 1270-х роках. Польський король Казимир III, якому у квітні 1340 р. піддалися оборонці Львова, при відступі підпалив міські укріплення. Достовірно невідомо, коли і ким було розпочато зведення першої мурованої лінії оборони Львова. Князь Володислав Опольський у 1370-х рр. сповістив Папу Римського про надійні міські укріплення, але вигляд цих укріплень надалі залишається невідомим. До кінця XIV ст. місто обвели муром з ламаного каміння, що височів на декілька метрів над міським тереном і перед яким знаходився рів. Висота муру різнилась з найбільш загроженої східної сторони і з протилежної сторони вздовж русла Полтви. Тоді цю кам'яну основу муру завершувала дерев'яна бойова галерея — гурдиція, що з двох сторін нависала над ним, забезпечуючи обстріл його основи з бійниць вертикального бою. Міські цегельні на початку XV ст. змогли забезпечити місто необхідною кількістю цегли, що дозволило на початку 1430-х років завершити верхню частину Високого муру з бійницями, з внутрішньої сторони якої йшла крита дахом бойова галерея. На найбільш загрожених ділянках муру бійниці для обстрілу передполя муру доповнювали бійниці вертикального бою у машикулях, що дозволяло обстрілювати основу Високого муру (збереглись у інтер'єрі Музею зброї «Arsenal»).

Вежі

Вежі Високого муру, ймовірно, заклали у XIV ст. на стандартній для того часу віддалі 60 м одна від одної, що гарантувало прицільний обстріл з лука простору перед мурами. У 1380-х рр. завершили кам'яні мури навколо проїздів міських брам задля забезпечення їхнього захисту. До 1404 р. першою збудували вежу понад Krakівською брамою і, вірогідно, кутові вежі Високого муру. Через початок регулярних нападів татар на Львівську землю 18 веж закріпили за ремісничими цехами, які завершили їхнє будівництво до 1445 року. Цехи повинні були забезпечити закріплени за ними вежі зброєю, запасом амуніції, пороху, провізії. Кам'яні основи веж мали квадратну форму і переважно були надбудовані квадратними верхніми ярусами. Декілька веж мало підковоподібну форму верхніх ярусів і лише вежа боднарів була круглою. Вежі стояли перед Високим муром і лише з сторони Полтви, можливо, через заболочений ґрунт вежу

пекарів і вежу Старої хвіртки розмістили за муром. Вежі буливищими за Високий мур на один ярус, який у частині веж мав бійниці вертикального бою серед машикулів. На рівні Високого муру у вежах знаходилось два яруси — нижній господарський і верхній житловий, а нижче поверхні міста в основі веж містились льохи. Надбрамні вежі кравців і кушнірів були значно вищими за решту для забезпечення оборони даліких підступів до проїздів у місто. У XVII ст. після завершення монастиря бернардинців вежі від Галицької брами до наріжної біля Міського арсеналу закинули. У 1720-х роках більшість веж стояла з дірявими дахами, без запасів амуніції і провізії.

Низький мур

На час будівництва першої черги Високого муру у Європі почала поширюватись вогнепальна зброя. До Львова король Владислав II Ягайло привіз 1394 р. перші гармати, 6 бочок пороху. Того ж року вже львівський гармаш Зброжек з наказу короля привіз перші гармати і порох до Кам'янця на Поділлі. Спеціально для застосування вогнепальної зброї бургомістр Йоган Травтерревлейн, майстри Ванденштейн, Юдентоттер за 20 м перед Високим муром 1418 р. заклали Низький мур, що охоплював 2/3 периметру міста. Старий оборонний рів перед Високим муром довший час розділяв дві лінії оборони, але з часом його засипали. Власне для вогнепальної зброї призначалися 16 однакових двоярусних бастей діаметром до 8,7 м, у нижньому ярусі яких було 2 бійниці для гармат, а на верхньому 3 бійниці для ручної зброї. Яруси бастей розділяло дерев'яне перекриття, вони мали відкриту задню частину для швидшого вивітрювання диму після пострілу. Самі куртини муру були швидше перешкодою для просування ворога, якого перед ними з флангів мали вражати гармати нижнього ярусу бастей. З появою аркебуз, мушкетів Низький мур надбудували стіною з бійницями і бойовою галереєю. При засипанні рову поміж лініями оборони міста рівень поверхні довели до рівня галерей, потреба у яких відпала. З середини XVI ст. було облаштовано нову лінію оборони на міському валі, який закривав бійниці Низького муру, через що його оборонна функція занепала. З кінця XVII ст. частину бастей використовували під житло, частина була заповнена сміттям, викинутим з міста.

Історія

Єдиний раз за історію Львова Високий мур захистив місто 1509 р., коли артилерія господаря Богдана III намагалась пробити у ньому проломи з сторони річки Полтви біля костелу францисканців. Але дві лінії

оборони були нездоланими для орд татар, які незалежно від своєї чисельності не наважувались атакувати місто. З спорудженням нової лінії оборони на міському валі до середини XVI ст. роль Високого і Низького мурів стала занепадати. Після спорудження фортифікацій монастиря бернардинців у прилеглій ділянці Високого муру з сторони Єврейського кварталу навіть самовільно пробили 30 вікон. Через брак догляду на середину XVIII ст. люстрації відзначали відсутність покриття мурів, ділянок бойових галерей, наявність проломів у Високому мурі, куди нараз могло пройти декілька чоловік. Високий і Низький мур почали розбирати 1777 року. Останніми розібрали 1825 р. залишки Високого муру на вулиці Підвальній.

Залишки фортифікацій

До нашого часу дійшли дві ділянки Високого муру на вулиці Підвальній позаду Міського і Королівського арсеналів та одна з сторони проспекту Свободи, що зазнала реконструкції 1998 року. Також на вулиці Підвальній було відкрито і реконструйовано дві ділянки Низького муру з бастеями, протрасовано лінію Високого муру. У бастеї напроти Успенської церкви знаходився прохід Босацької хвіртки. Ще дві бастеї було віднайдено при будівництві будинків на вулиці Братів Рогатинців. З веж Високого муру збереглись нижні яруси вежі токарів біля Міського арсеналу та основи вежі шевців, римарів на вулиці Підвальній. На проспекті Свободи у 1998 р. встановили муляж вежі крамарів. Оборонний мур внизу вулиці Личаківської з 1630-х років захищав кляштор бернардинців і відношення до двох готичних ліній оборони міста не має.

Третя лінія оборони Львова була сформована від початку XVI ст. до кінця XVII ст. на основі більш раннього міського валу і рову. В основу укріплень було покладено модерні ренесансні фортифікаційні теорії. Загалом у третій лінії оборони Львова налічувалось два барбакани міських брам, 8 бастей різної конфігурації, дві малі вежі, два бастіони і белюард, заводнений рів з ескарпом і контрескарпом.

Барбакани

Появи з 1440-х років чамбулів татар під містом привели до посилення міських укріплень. З 1476 р. Ян Шиндлер з Кросно почав споруджувати на валі зовнішні частини двох міських брам, що складались з круглого барбакану і круглої вежі обабіч прорізу проїзду із звідним мостом, причому муріваний міст перед внутрішньою частиною Галицької брами спорудили ще 1407 р., що може засвідчувати існування зовнішньої частини брами. У Krakівській брамі барбакан діаметром до 19 м і вежу у

10 м поєднував з внутрішньою частиною 40-метровий міст завширшки 12 м. У Галицькій брамі барбакан і вежа були до 2 м більшими, але зате шия барбакану була вужчою.

Бастеї

Облога 1509 р. молдавського господаря Богдана III Одноокого, коли ворожі бомбарди пробили пролом у Високому мурі, просування у Львівську землю значних підрозділів турків і їхніх васалів, підтвердила необхідність нагального посилення міських укріплень. Роботи розпочав близько 1522 р. майстер Лука, але їх призупинила Велика пожежа Львова червня 1527 року. На міському валі було закладено декілька бастей, що своїми розмірами значно перевищували бастеї Низького муру з початку XV ст., та на час завершення будівництва бастеї такого типу у Європі вважали застарілими. Бастеї почали зводити у першу чергу на найбільш загрожених ділянках поміж міськими брамами і руслом Полтви, де рівнинний рельєф сприяв швидкому просуванню ворожих підрозділів і полегшував управління ними. Із північно-східної сторони доволі стрімкі пагорби, яри, потічки, Високий замок ускладнювали просування в сторону міста і взаємодію підрозділів нападників. Бастеї мали 2-3 яруси. На нижньому ярусі у рові містились ключевидні гарматні бійниці для захисту з флангів ескарпового муру валу. Другий ярус, що збігався з рівнем ґрунту, призначався для обстрілу з гармат передполя. Верхній ярус на машикулях був пристосований для стрільби з важкої ручної вогнепальної зброї. Вірогідно, найпершими 1522 р. заклали круглі бастеї Фарську і Королівську у наріжниках південного прясла оборонної лінії. Дві бастеї з східної і південної сторони мали підковоподібну форму. Решта бастей була довільної гранчастої форми. Останньою, мабуть, заклали 1542 р. Водяну бастею завширшки 22 м, чия п'ятикутна форма була близькою до бастіонів. З плином часу бастеї модернізували. На панорамі Львова 1608 р. Гогенберга бастеї Гродську і Krakівську зображені надбудованими дерев'яними ярусами. На верхній терасі бастеї Королівської, збудованої за фінансової допомоги короля Сигізмунда I і королеви Бони, напевно, у XVII ст. насипали земляний бруствер для захисту розміщених там гармат. Бастеї Водяна і Krakівська захищали канали і шлюзи для подачі води до внутрішнього міського рову та витоку її до зовнішнього рову. Однією з найбільших була бастея східного прясла лінії оборони — Порохова вежа. Для забезпечення вогнепальною зброєю нових нової лінії фортифікацій до 1555 р. було збудовано новий Міський арсенал. Для посилення захисту Krakівської брами біля ескарпового муру звели у 1620-х роках дві

невеликі півкруглі вежі.

Бастіони

У XVII ст. магістрат розглядав претензійні проекти охоплення модерними бастіонними лініями оборони передмістя Львова. Через їхню значну вартість вони так і не були реалізовані. Через загрозу турецького нападу 1621 р. король Сигізмунд III Ваза прислав до міста люстраторів задля розгляду можливості посилення фортифікацій. Вони зокрема порадили посили міський вал від Галицького передмістя земляним белюардом. Вірогідно під впливом Владислава IV Ваза у 1630-х роках було вирішено посилити третю лінію оборони від барбакану Krakівської брами до її північно-східного наріжника, де не було споруджено жодної бастеї, і далі вздовж східного прясла лінії оборони до Королівської бастеї (башти), де знаходилась лише Порохова башта. П'ятикутний Белюард малий ширину до 32 м мав по дві гарматні амбразури у барках для флангового обстрілу прилеглих куртин муру міського валу, причому товщина його муру сягала 4 м. Наріжний Королівський белюард мав ширину шиї до 90 м і по три гарматні амбразури у барках. У 1670-х роках комендант Ян Беренс на розпорядження Яна III Собеського надсипав його надшанцем для облаштування артилерійської батареї. Найменшим був Белюардик, ширину за 25 м. Також було насипане земляне укріплення навколо Порохової башти, що разом з Белюардиком мало з флангів прикривати зовнішню частину Босацької хвіртки.

Міський вал і рів

При зведенні барбаканів міських брам Ян Шиндлер з 1476 р. займався поглибленням міських ровів, насипанням валу, поверх якого встановили палісад. Ймовірно, з вітоді розпочалось мурування ескарпу і контрескарпу зовнішнього рову, було облаштовано два ставки-резервуари у найвищій східній частині зовнішнього рову, що наповнювались водою з двох потічків і при потребі мали заводнити зовнішній рів. У валі було прокопано від них два тунелі з шлюзами для заводнення внутрішнього рову. У 1540-х роках біля Водяної бастеї було встановлено систему шлюзів і тунелів для заводнення внутрішнього рову водою з Полтви. До Львова 1607 р. прибув королівський архітектор Пассаротті, який розкритикував міську оборонну систему, зокрема застарілі бастіони на валі, на куртинах якого неможливо встановити гармати через замалу його ширину (15 ліктів замість 25). Королівська комісія 1621 р. виявила псування міського валу свинями міщан, які його розривали у пошуках викинутого там міщенами сміттям їжі та запропонувала посилити вал від

Галицького передмістя. Біля наріжника лінії оборони напроти Низького замку ескарповий мур був надбудований з облаштуванням бійниць, що робило його схожим на внутрішні лінії оборони міста. Надалі декілька разів проводились роботи по підвищенню валу. Сьогодні контури зовнішнього рову проглядаються у задньому дворі школи № 8.

Кляштор домініканців

З початку XVII ст. розпочалось будівництво бернардинського кляштору, фортифікації якого у формі трикутника за рішенням королівської комісії мали примурувати до міських поміж барбаканом Галицької брами і Королівською баштою. У їхній вершині фортифікації знаходилась триярусна бастея Бернардинка — одна з найпотужніших у Львові. Остаточно 1637 р. було прийняте рішення про зміну форми муру кляштору, який примурували до ескарпового муру зовнішнього рову неподалік бастеї Струмилової. Таким чином фортифікації кляштору немов стали продовженням третьої лінії оборони Львова. На сьогодні оборонний мур кляштору є найбільш збереженою ділянкою фортифікацій давнього Львова.

Міські хвіртки

Останніми змінами у третій лінії оборони Львова стало прокопування у валі проходів двох ново закладених міських піших проходів — хвірток Руської і Єзуїтської. Зовнішню частину першої хвіртки Єзуїтської розпочав зводити Войцех Капинос 1602 р. на кошти Костянтина Корнякта. Згодом трасу проходів хвіртки змінили і нову зовнішню частину до листопаду 1609 р. завершив Амброзій Прихильний. Її перебудували 1647 р. і на час загроз місту вона була єдиним відкритим проходом до міста. Босацька хвіртка була проходом у міських мурах до монастиря кармелітів босих і її зовнішню частину завершили до 1645 р. Її фундаменти, мури збереглись у стінах школи № 8.

Міські брами Львова заклали у XIV ст. при зведенні першої мурованої лінії оборони міста — Високого муру навколо Середмістя, яке розпланували на давньому торговому шляху від Балтики, Волині, столичних Холма і Володимира до столичного Галича, Поділля, Чорного моря, трансформованому серед рядової забудови міста у вісі вулиць Krakівської і Галицької, що проходила через західну сторону площа Ринок. У місцях перетину осі вулиць з Високим муром були закладені дві міські брами, що отримали аналогічні назви — Krakівська і Галицька.

Історія

Перші хроніки Львова, міські документи, доволі несистематичні

археологічні дослідження дають підстави впевнено стверджувати про загospодарювання терену Середмістя ще у добу князя Лева І, який заклав тут Низький замок і свій палац. Через брак археологічних досліджень відкритим залишається питання про зведення Левом I укріплень навколо Середмістя і їхній гіпотетичний вигляд. Північне прясло укріплень Середмістя постало понад улогвиною потоку, над якою біля Низького замку мала б знаходитись переправа, трансформована у міст Krakівської брами. Схожим чином біля Галицької брами мав би постати міст через ще один потік. Внутрішні частини обох брам сформувались у XV ст., наприкінці якого почали закладати їхні зовнішні частини на міському валі.

Галицька брама

Давній міський архів Львова згорів 1381 р., а у нових міських книгах вже 1382 р. було згадано Галицьку браму із звідним мостом. На 1407 р. було зведено муріваний міст перед внутрішньою брамою, який очевидно повинен був вести до зовнішньої брами. Такий міст, званий шиєю, з двох сторін повинен був бути обмуріваний високим оборонним муром з бійницями, у якому йшов потаємний прохід. Вежу кравців понад брамою завершили до 1431 р., а за рік до цього у документах згадувався сурмач при годиннику на брамі. Падіння Константинополя, просування кордонів Османської імперії призвели у середині XV ст. до ускладнення міжнародної ситуації, через що біля зовнішньої брами на валі почали будувати круглий барбакан діаметром 21 м. Під час пожежі у червні 1527 р. у вежі кравців вибухнув запас пороху, що призвело до її руйнації, а під її закненими загинуло чимало міщан. До 1564 р. Габріель Квадро відбудував вежу кравців, а біля зовнішньої брами звели малу вежу діаметром 12 м. У 1580-х роках майстер Себастьян Мочигемба збудував біля брами людвісарню для відливання гармат. У вежі Галицької брами проживав людвісар, який у вигляді плати що три роки повинен був безкоштовно відлити гармату з матеріалу наданого містом. Вздовж мурів шиї брами стояли ятки купців і ремісників, а у самій брамі торгували господарським знаряддям дрібні купці. На 1666 р. годинник брами стояв закинутим, а ще через десять років архітектор Мартин Годний відбудував браму і вежу від фундаментів.

Краківська брама

Краківську браму у документах вперше згадали 1386 р., але тоді вона, як і вулиця звалась Татарською. До 1404 р. збудували гранчасту вежу кушнірів понад брамою, до якої вів дерев'яний міст, згаданий 1407 р. На відміну від Галицької брами Краківська була продовгуватою, з

подвійними воротами, осі прорізів яких не збігалися. Ян Шиндлер 1476 р. розпочав мурувати барбакан діаметром 19 м і малу вежу діаметром 10 м біля зовнішньої брами, сформувавши таким частином зовнішню частину брами на міському валі. Біля внутрішньої частини брами 1500 р. добудували другу малу вежу. У цих вежах знаходились скарбниці, до яких надходили зібрані у Львові податки — міські і королівські. На шії Krakівської брами, що мала ширину 12 м, до 1522 р. збудували вежу на Гребельці для захисту її з сторони внутрішнього міського рову. Під час пожежі 1527 р. комплекс Krakівської брами майже не потерпів, чи не єдиний серед фортифікацій міста. Вежі Krakівської брами 1628 р. відремонтували за свої кошти бургомістр Мартин Кампіан, а 1655 р. архітектор Андреа дель Аква звів нову круглу вежу кушнірів. Вогнем з вежі Krakівської брами 1695 р. відбили напад на місто татар. При захопленні міста шведами у вересні 1704 р. єдина у місті обслуга вежі кушнірів загинула, але не здалась.

Події

Галицька брама у місті вважалась парадною і через неї до міста заїздили поважні персони, яких представники міста зустрічали перед її зовнішньою частиною. Галицьку браму прикрашали сім образів святих, геральдичний лев понад воротами, мармурова позолочена фігура св. Яна з Дуклі та фігура лева, встановлена на стовпі, що була аналогічна фігури Лева Лоренцовича з-під ратуші. Для відновлення оздоблення вежі магістрат витратив у 1670-х роках величезну суму у 5765 золотих. Інколи годинник з Галицької брами переносили на вежу ратуші замість поламаного. Krakівська брама була менш престижною. На час загрози ворожого нападу, чи фінансової скруті її зазвичай закривали. 17 серпня 1623 р. вигоріло все Krakівське передмістя до Krakівської брами. Вогонь не подолав незабудованого простору, двох міських ровів і не перекинувся на місто, але спасителем міста оголосили св. Станіслава Костку, чий образ висів на брамі і кого стали вважати одним з католицьких патронів міста. Перед розбиранням 1783 р. Krakівську браму замалював невідомий автор.

Королівський арсенал — споруда фортифікаційного плану, що знаходиться у Львові на вул. Підвалній, 13.

Зведеній у 1639–1646 рр. (за проектом Павла Гродзицького) на місці старого, так званого Малого арсеналу (1575 р.). Новий арсенал дістав назву Королівського, оскільки 2/3 вартості будівництва сплатив король Владислав IV Ваза. Арсенал використовувався як склад міської зброї і

виконував свої безпосередні функції до 1768 р. При арсеналі також діяли ливарня, у котрих відливали зброю та дзвони, а також різні майстерні. З 1927 р. приміщення використовують під державний архів. Після 1939 р. тут містяться фонди Центрального державного історичного архіву України та дирекція Державного архіву Львівської області.

Як і Міський арсенал, Королівський був прибудований до Високого муру і входив до системи укріплень. У разі штурму арсенал ставав пасткою для тих, хто увірветься у двір, бо кожна точка подвір'я прострілюється з вікон. Будинок зведені з каменю, є прямокутним у плані з двома L-подібними крилами, з'єднані стіною. Ці стіни зі східного боку оточують внутрішнє подвір'я. Фасад, котрий виходить на площа перед арсеналом прикрашений лоджією і бароковим фронтоном. На бічному фасаді східного крила зберігся різьблений кам'яний портал у стилі ренесанс.

Над внутрішнім порталом стояла скульптурна група «Михайлo-архангел вражає сатану», її виготовив львівський майстер Каспер Франке у 1638 р. У 1704 р. вона була пошкоджена шведським ядром. У 1821 р. скульптуру перекинув вітер, при падінні вона постраждала, але була реставрована 1824 р. У 1866 р. цю скульптурну групу поставили на Гетьманських валах — центральній алеї нинішнього проспекту Свободи. Хулігани обламали позолочені крила Михайлa-архангела. Тоді її забрали, тривалий час вона лежала на складах і врешті-решт потрапила до музею. Нині зберігається в Музеї зброї «Арсенал».

Міський арсенал — фортифікаційна споруда у Львові, побудована в 1554–1556 роках. Пам'ятка ренесансної оборонної архітектури. Сьогодні в споруді розміщується музей зброї «Арсенал» — філія Львівського історичного музею.

Найдавніший міський арсенал було примурено до 1430 р. до Низького муру. Після пожежі 1527 р. арсенал розібрали і до 1556 р. нову одноярусну будівлю арсеналу прибудували до Високого муру Львова, залишки якого видно з вулиці Арсенальної. Його присвятили св. Михайлу. Після нової пожежі арсенал відбудували двоярусним (1574–1575), а з 1582 при ньому облаштували людвисарню для відливання гармат. При реконструкції 1670-х років арсенал отримав третій ярус. Значно потерпів від пожежі 1703 р., коли від вибуху пороху обвалилось склепіння, утворились проломи у стінах і загинуло 36 міщан.

Будівля арсеналу виконана з каменю, двоповерхова, прямокутна в

плані, з невеликою восьмикутною вежею на північній стороні. За даними досліджень і розкопок, проведених в 1970-х роках, вежа і стіни першого поверху мають давніше походження і були побудовані, мабуть, в XIV столітті.

У XVIII столітті в підвалих львівського міського арсеналу тримали полонених українських козаків і гайдамаків. В одному з казематів знаходилася камера тортур і житло міськогоата.

Під час нападу шведів у 1704 році арсенал був зруйнований, але за два роки його відбудували. Сучасна реставрація у 1979–1981 pp. З 1981 року — Музей зброї «Арсенал».

ЛЕКЦІЯ 15

ОБОРОННІ МОНАСТИРИ УКРАЇНИ

Крехівський василіанський чоловічий монастир Св. Миколи (с. Крехів Львівської обл., УГКЦ). Засновниками Крехівського монастиря вважаються ченці Києво-Печерської Лаври Йоіль та Сильвестр. Вони ще у 1613 р. поселились у вирубаній у скалі печері за 12 км від м. Жовкви. З часом ченців стало більше, і вони збудували неподалік від печери церкву св. Петра і Павла, а пізніше церкви Преображення і Св. Трійці. Тут же було зведено дзвіницю та келії монахів. Монастир оточено великими фортечними мурами, які замикали чотири високі вежі. За його мурами не раз рятувалось багато людей, особливо під час нападів татар [49].

У 1721 р. Крехівський монастир став греко-католицьким. З цього часу ще більше посилюється його релігійне значення. Монастир славився своїми Чудотворними іконами, яких у Крехові було три: дві ікони Богородиці (одна з Верхрати) та ікона святого Миколи Великого. Була і монастирська бібліотека, що налічувала більше 400 книг, з великим архівом. Проте з часом монастир зазнав багато бід. Його грабували і поляки, і австрійці, і більшовики. У 1949 р. він був закритий, а в його спорудах розмістили дитячий будинок, згодом школу-інтернат для розумово-відсталих дітей [50].

Отці василіяни повернулися до Крехівського монастиря лише 29 серпня 1990 р. Тоді прибули також для відбування новіціату і новаки та ченці з Гошева. 23 грудня 1990 р. урочисто зі Львова перенесено чудотворну ікону святого Миколи, а 19 травня 1991 р. – чудотворну ікону Божої Матері Верхратської [51].

Оточена стінами територія монастиря в плані має форму неправильного п'ятикутника. Колись головним храмом обителі служила дерев'яна церква Преображення Господнього — тризрубна, триверха, характерний пам'ятник галицької школи народної архітектури. Побудували її у 1658 р. львівські майстри Андрій і Адам, розписував живописець Н. Петрахнович.

Нині головним храмом монастиря є кам'яна церква Св. Миколи, побудована у 1721—1737 р. на місці розібраної дерев'яної церкви Св. Трійці. Храм неодноразово реконструювався і ремонтувався. Над його центральною частиною височіє шоломоподібна баня на восьмигранному барабані, купол аналогічної форми, але без барабана, увінчує апсиду. Головний вхід відмічений скромним порталом з рельєфним зображенням

Святого Миколи. Над внутрішнім убранням храму працювала ціла низка видатних українських майстрів XVIII в.: іконостас створив Василь Петранович, над царськими брамами працював Іван Щурівський, вівтар — творіння Матвія Полейовського, різьблену кафедру-амвон виготовив Олександр Кулявський, розписували храм львівські живописці Петро Вітаніцький і Остап Белявський. На жаль, більшість цих видатних витворів українського мистецтва не збереглася, вони загинули після ліквідації монастиря у 1949 р. [52].

Три корпуси келій, що відносяться до різних часів, утворюють в плані Т-подібний контур. Найбільш ранній корпус, що витягнувся уздовж східного прясла кріпосних стін і примикає до апсиди Миколаївської церкви, споруджений в 1755 р. Його продовженням служить побудований в 1775—1780 рр. другий братський корпус. У 1898—1902 рр. за проектом архітектора І. Вішневського був споруджений третій корпус, що розташувався уздовж південно-західної стіни.

З відродженням василіянського монастиря святого Миколи у Крехові відновився у ньому новіціат, фундамент якого був закладений ще у далекому 1899 році.

Недалеко від монастиря у лісі є цілюще джерело Богородиці. До нього веде добре протоптана тисячами прочан стежка. Вода справді приємна на смак та добре тамує спрагу подорожніх. ЇЇ п'ють усі, хто прагне бути здоровим. Кажуть, ця вода не лише оздоровлює, а й не псується при тривалому зберіганні. Поряд з ним встановили фігурку Діви Марії.

Трохи вище від джерела у лісі є скелі з печерами. Табличка на ній сповіщає, що саме тут оселилися перші ченці, які заснували монастир святого Миколая.

Головними святынями монастиря є дві чудотворні ікони: Верхратська (Крехівська) чудотворна ікона Пресвятої Богородиці та Крехівська чудотворна ікона святителя Миколи Чудотворця.

Крехівський монастир віддавна славився своїми відпустами. Сюди прибували прочани з близьких і далеких сторін. У XVII—XVIII ст. Крехів притягував богомольців з-за Дніпра, Дону, Волошини, з далекої Греції та Кріту. Після повернення в 1990 р. в монастир отців Василіян давні традиції відроджуються. Тепер, як і колись, тисячі віруючих приходять до Крехівського монастиря на літнього Миколая — 20, 21 і 22 травня.

Поруч монастиря відновлена ритуальна "Хресна дорога", що від монастирських стін, з південних уступів гори Побійної прямує на її

вершину. Збереглась збудована в 1938 р. (арх. І.Филевич) каплиця "Гріб Господній ", якою завершується "Хресна дорога".

Центральні відпустові урочистості відбуваються на свято перенесення мощей св. Миколая 22 травня.

Унівська Свято-Успенська Лавра отців студитів (с. Унів Львівської обл., 15 ст., УГКЦ). В Уневі з XIV ст. діяв монастир Успення Пресвятої Богородиці з оборонними мурами, спершу православний, 1700—1790 — належав до Василіянського Чину.

Зведені споруди, скоріше за все, в XV ст. У XVIII ст. — це один з важливіших монастирів у Галичині; згодом занепав. У 1648—1770 рр. при лаврі діяла унівська друкарня, де було надруковано ряд відомих стародруків. Тут працювали українські друкарі Андрій Сколльський, Дмитро Кульчицький, Симеон Ставницький, а книжки прикрашали гравюрами Іллі, М. Зубрицького, Є. Завадовського, Мини, М. Фуглевича [24].

У 1898 р. митрополит Андрей Шептицький відновив монашество Студійного уставу і поклав на нього завдання плекати прадавню Східну традицію чернечого життя. Монахи-студити дотримуються Студійного уставу, який в XI ст. принесли на Україну з Константинополя та Афону преподобні отці Антоній і Теодосій Печерські. Для цих благочестивих ченців у 1904 р. зусиллями митрополита збудовано лавру в Скнилові, поблизу Львова. Після її знищення у час українсько-польської війни 1918 року митрополит разом зі своїм братом Климентієм відновлює чернече життя в Унівській обителі [25].

Монастир збудовано як оборонний комплекс. Він був квадратний в плані, оточений мурами з бійницями і чотирма наріжними баштами. З двору до мурів прилягали келії. Високий вал і глибокий рів, що оточували монастир існували до поч. XIX ст. Зараз монастир складається з муріваних споруд церкви, фортечних мурів з двома баштами, келій і будинку митрополита [26].

При Унівській лаврі є реколекційний будинок на 40 місць

Монахи Унівської Лаври опікуються дітьми-сиротами шкільного віку, катехизують дітей в Унівській сільській школі, займаються рослинництвом, тваринництвом, городництвом і бджільництвом. У монастирській майстерні виготовляють предмети церковного вжитку (свічки, офірки та вугілля до кадила).

Починаючи з 1994 р., кожного травня до Уніва йде дводенна молодіжна проща, організована студентською «Обновою», Мальтійською

службою допомоги і монастирем студитів. Свято-Успенська Унівська Лавра на сьогодні знову стала одним із найбільших паломницьких центрів Західної України.

Щороку, двічі на рік, із студитського монастиря Св. Йосифа Обручника (м. Львів, вул. Винниченка) вибуває піша проща до Унівської Лаври, яка з кожним роком збирає все більше і більше паломників, переважна більшість яких — молодь. Проща починається Св. Літургією в храмі Св. арх. Михайла (м. Львів), триває три дні і закінчується всенічною молитвою та архієрейською Св. Літургією в Унівській Лаврі.

Зимненський Свято-Успенський Святогірський ставропігійний жіночий монастир (с. Зимне Володимир-Волинський р-он Волинської обл., XV–XVI ст., УПЦ МП). В давньоруських історико-літературних пам'ятках перша згадка про Святогірський монастир з'являється наприкінці XI ст. Як і більшість давніх монастирів Святогірський починався з печер, де ще в домонгольську добу існував підземний храм. Археологічні дослідження зимненських печер виявили старовинні написи на стінах та древні поховання.

Перша документальна згадка саме про Святогірський монастир з'являється 1458 р. за правління Феодора Чарторийського, Луцького князя, який у славу Божої Матері будує у 1495 р. на місці дерев'яної церкви святого князя Володимира великий кам'яний храм Успення Пресвятої Богородиці. В цей же час над брамою повстала дзвіниця, фортечні стіни укріпилися могутніми вежами. Архітектурний ансамбль обителі набув величності і монументальності, як один з найбільших церковних і фортифікаційних комплексів того часу [30].

У 1682 р. обитель захопили уніати. У 1724 р. Зимно придбав фанатичний католик, волинський староста Михайло Чацький. Він наказав перетворити храм, який зберігав православну архітектуру, на костел. І переробити його з п'ятикупольного на двокупольний. Він розорив родову усипальницю православних ктиторів монастиря — князів Чарторийських, пограбувавши дорогоцінності з померлих. Чацький зняв коштовну ризу і прикраси з Зимненської ікони.

Після довгого періоду занепаду у другій половині XIX ст. на пожертви імператорського двору в обителі почалися реставраційні роботи, які тривали 30 років. Це дозволило врятувати від загибелі унікальну пам'ятку старовини та повернути собору Успення Пресвтої Богородиці канонічний православний вигляд [31].

Перша світова війна завдала немало лиха цьому святому місцю. Під

час одного з запеклих боїв у храм влучили три снаряди страшної руйнівної сили. Але снаряди не розірвалися, залишивши храм неушкодженим. Вони і сьогодні стирчать зі стіни храму, нагадуючи про милість Божу до обителі.

Після приєднання західних земель України до СРСР у 1939 р. монастир закрито. Під час війни – ненадовго відкрито. Але у 1946 р. чернечу громаду остаточно ліквідували. В монастирських стінах розмістилася тракторна бригада. Безцінна пам'ятка історії та архітектури знов зазнала нищівної руйнації [32].

У червні 1991 р. в Зимно прибули з Корецького монастиря перші насельниці – монахиня Стефана (Бандура) та інокиня Галина (Тищук). Стараннями та молитвами сестер, коштами благодійників монастир відновлено.

У комплекс монастиря входять собор Успення Пресвятої Богородиці (1495–1550), оборонні мури з баштами, (XV–XVI ст.), церква Св. Трійці (1567), Трапезна (XV–XVI ст.), надбрамна дзвіниця (1898).

Головна святыня монастиря – Зимненська чудотворна ікона Пресвятої Богородиці. Саме нею Константинопольський Патріарх Микола II Хрисоверх благословив у 988 році грецьку царівну Анну на подружжя зі святым князем Володимиром. Згодом князь перевіз ікону до своєї Зимної резиденції та подарував у Богородичну церкву монастиря, яка була збудована сином Володимира Волинським князем Всеволодом. Це ікона грецького письма, написана на кипарисовій дощі.

Проща в монастирі відбувається 27 листопада.

Межиріцький Свято-Троїцький чоловічий м-ир (с. Межиріч, Острозький р. Рівненської обл., XV–XVII ст., УПЦ МП). Свято-Троїцький чоловічий монастир заснований монахами Києво-Печерської лаври, і вперше згадується у літописах XIII ст.

Зведення головного монастирського храму пов'язують з храмобудівною діяльністю князя Костянтина Острозького, зокрема з наданням ним нових фундушів Межиріцькому монастиреві 12 березня 1523 р. Припускають, що автором проекту храму може бути той самий будівничий, що й церкви Богоявлення Господнього в Острозькому замку. Будівництво церкви тривало до 1530-х рр. [36].

У 1605 р. Магдебурзьке право Межиріча дістає останній представник роду Острозьких князь Януш Острозький. Йому дозволяють будувати тут ратушу, крамниці, лазню, а також двічі на рік влаштовувати ярмарки та щонеділі проводити торги. Монастир Януш Острозький

передав ордену францисканців, оскільки сам прийняв католицьку віру. У 1612 р. за наказом уже краківського каштеляна, Януша Острозького у Межирічі починаються роботи з перебудови замку та церкви на францисканський монастир. З півночі та півдня до храму прибували два двоповерхових корпуси з келіями.

Зовнішні укріплення монастиря отримали чотири наріжних вежі, вхідну вежу-дзвіницю та суцільний мур, що має в проекції вигляд неправильної трапеції. Вони є цілком самостійною складовою монастирського ансамблю і подібно до корони обрамлюють монастирське подвір'я.

Наріжні вежі шестигранні в проекції, триярусні. Окрім декоративних елементів мають ще стрільниці для ведення кругового обстрілу. Третій ярус оздоблено аттиком. Мерлони оборонних мурів виконані таким чином, що швидше засвідчують мистецький задум архітектора, ніж втілення сухо утилітарної функції. Згодом до монастирських стін добудовано декілька допоміжних приміщень. В північно-східній частині двору викопано криницю, що збереглася до наших часів [37].

У 1856 р. російська влада відібрала монастир у оо. францисканів. Відтак храм набув статусу православної парафіяльної церкви. Наприкінці Першої світової війни у монастирі квартирували німецькі війська і власне у той час були знищені або безслідно пропали багаті монастирські архіви.

Після розпаду СРСР монастирський ансамбль передано Українській православній церкві (МП). Новозакладений Свято-Троїцький Межиріцький чоловічий монастир підпорядковано Рівненській єпархії.

Головною святынею монастиря є ікона Межиріцької Богородиці-Одигітрії. Ймовірно ікона була привезена з Афону як подарунок князеві Костянтину Острозькому і в подальшому передана до Межиріцького монастиря. Рослинне орнаментування тла ікони виконано українським майстром наприкінці XV — на початку XVI ст. У 1779 р. під час великої урочистості чудотворний образ Межиріцької Богородиці короновано коронами з золота і дорогоцінного каміння виготовленими у Римі. У 1866 р. російська імператриця Марія Федорівна подарувала срібний оклад до ікони, оздоблений дванадцятьма смарагдами. Під час Першої світової війни образ було вивезено до Харкова, звідки він повернувся в 1918 р. без срібних шат і корони. Нинішні прикраси ікони лише відтворюють колишні [38].

Окрім ікони Межиріцької Богородиці в церкві Святої Трійці зберігається ікона Святого Антонія і Святого Теодосія Печерського. У

криптах покояться останки ченців-францисканів.

Престольні і великі свята, які відзначаються в обителі: День Святої Трійці, Свято первоверховних апостолів Петра і Павла – 12 липня, Святого Архістратига Михаїла – 21 листопада, Ікони Божої Матері “Виховання” – 18 березня, Чудотворної ікони Божої Матері “Життедательниці” – у вівторок на 6-ту неділю після Пасхи.

Манявський Скит (чоловічий)(с. Манява Івано-Франківська обл., XVII-XVIII ст., УПЦ КП). Засновником та першим ігуменом (настоятелем) монастиря був Йов (Іван) Княгиницький (1550—1621), родом з м. Тисмениці — один з плеяди видатних представників церкви, котрі активно займалися богослужбовою і культурно-просвітницькою діяльністю. Разом з Іваном Вишенським та Захарією Копистенським у 1606 р. створено чернечу общину (громаду) [39].

У 1620 р., а пізніше у 1748 р. Скит від Константинополя одержував ставропігію — це означало, що монастир був самоврядувальний і незалежний, тобто підпорядковувався безпосередньо константинопольському патріархові. У 1628 р. на Київському соборі удостоєний звання прота (головуючого монастирів воєводств Руського (Галицького), Белзького і Кам'янець-Подільського). Скитові підпорядковувалось тоді 556 інших монастирів [40].

На початку XVIII ст. Скит на Унівському соборі (Унів — село Перемишлянського району на Львівщині) беззастережно прийняв унію, але на короткий термін, бо втрачив самостійність і незалежність.

Монахи не сподівалися на закриття Скиту, яке сталося у 1785 р. Манявський Скит був закритий австрійським імператором Францом-Йосифом, на численні звернення уніатського єпископа Петра Белянського, який доносив до цісарського двору про підтримку монахами обителі Колївщини. Монастир користувався великою популярністю серед населення, будучи єдиним осередком православ’я на Галичині. В неділю і свята всі люди йшли в монастир, сільські греко-католицькі храми залишалися пустими, а духовенство збіднілим. Після закриття австрійцями скит зазнав руйнації [41].

28 травня 1998 р. відкрито Манявський Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир Івано-Франківської єпархії Української православної церкви — Київського патріархату.

У 2001 р. єпископ Іоасаф освятив початок будівництва Хресто-Воздвиженського собору монастиря. А 20 жовтня 2002 р. відбулося його освячення. В жовтні 2003 р. завершені основні роботи в Храмі муч.

Бориса і Гліба, а в 2004 р. почалися роботи в Храмі Іова і Феодосія Манявських на місці першого поселення преподобного і Богоносного отця Іова.

Архітектурний монастирський комплекс будівель становить ансамбль кам'яних і дерев'яних споруд, обгороджених високою кам'яною стіною з вежами й бійницями — вдалий синтез гірського рельєфу і фортифікаційних забудов. Між схилами гір, покритих вічнозеленою смерекою, з трьох сторін омивається водами потоку Батерс (Скитець) правої притоки річки Манявки. Майдан монастиря має підземні склепінчасті пивниці, справжні лабіринти з потаємними виходами в гори, сполучними переходами між будівлями [42].

На думку вчених, саме у Скиті Манявському поховано гетьмана Івана Виговського, оскільки він особисто просив про це за життя, і навіть убивця Маковський погодився "відіслати тіло в маєток у Руду і як «русина по-русъки поховать». Тут, у Галичині, в Руді або в Скиті, біля чоловіка Івана Виговського ймовірно похована і його жінка Олена Статкевичівна. В 30-х роках робилися спроби розшукати могилу гетьмана, проте його останків не виявлено.

За колишнім монастирським озерцем, у тісній гірській ущелині, стоїть велетенський горган із печерною нишею — Блаженний камінь. Саме тут, як розповідає легенда, сімсот років тому оселилися два київські ченці-мандрівники. «Блаженний камінь» — дивовижний витвір природи, камінь-брила розміром 10x3 метри з гротом. Природна ніша в скелі має ширину біля 4-х метрів, висоту 1,5 метра і на 2 метри врізається в гору. За народними переказами та твердженнями окремих істориків, саме з цього місця розпочав свою богоугодну історію Скит Манявський. З цього каменя віками витікала вода [43].

30 червня 2003 р. в Манявський монастир була передана велика святыня — чудотворна ікона Пресвятої Богородиці Одигітриї — Ізбавительниці від злих (XVIII ст). Ікона має чудодійну силу зцілювати від одержимості злими духами.

Престольні свята:

- 11 січня - преп. Іова Манявського
- 7 квітня - Благовіщення Пресвятої Богородиці
- 25 червня - ікони Пресвятої Богородиці “Одигітрії Манявської”,
Онуфрія Великого
- 7 липня - пам’ять преп. Іова і Феодосія Манявських
- 6 серпня – святих князів страстотерпців Бориса і Гліба

19 серпня Преображення Господнього
10 жовтня – преп. Феодосія Манявського
22 грудня - ікони Пресвятої Богородиці Ігуменії Манявської
21 листопада - Архістратига Михаїла
27 вересня - Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста
Господнього.

На 40-й день після Пасхи - Вознесіння Господнє.

Монастир походження дерева хреста Господнього (колишній *домініканський монастир*) — згromадження ченців УГКЦ. Розташований в селищі Підкамінь, Бродівского району Львівської області. Видатна пам'ятка архітектури XVII–XVIII ст. на теренах України. За висловом короля Яна Собеського — «Східна Ченстохова».^[1]

Римо-католицький період

Перша згадка про монастир — в **1464 р.**, у зв'язку із заснуванням містечка Підкамінь, замку та костелу оо. домініканців за ініціативою Петра Цебровського з Жабокруків — власника довколишніх земель^[2]. Посідач з цією метою звернувся до монастиря РКЦ у Львові прислати сюди ченців. Архієпископ львівський Григорій Сяноцький сам приїхав сюди, в день Успіння Пречистої Діви Марії 1464 року спровадив сюди братів. Ченці осіли при костелі Успіння Пречистої Діви Марії, Св. Хреста, апостолів Петра і Павла та всіх святих. Для утримання монастиря П. Цебровський записав села Попівці, Нем'яч^[3].

У 1519 р. під час навали турків-османів селище і монастир домініканців пограбовані і зруйновані.

В 1524 році Марцін Каменецький наказав утопити у ставі Попівців 2-х ченців-домініканців з Підкаменя, які боронили проти його волі фундацію монастиря.^[4] 8 січня 1688 року село Чехи стало власністю домініканського монастиря.

15 серпня 1727 р. в монастирі відбулась коронація ікони Підкамінської Богородиці (латинський обряд, за дозволом Папи Римського Бенедикта XIII)^[5].

Монастир був власником великої земельної власності у Гологорах в 2-й половині XIX ст.^[6]

Під час I-ї світової під час пожежі в монастирській бібліотеці у вересні 1915 року були знищені вогнем, зокрема, рукописи праць пріора монастиря Баронча Садока.^[7]

Греко-католицький період

Через недбалство пострадянської української влади (зокрема, вночі

проти 5 лютого 2011 через сильний вітер на дах дзвіниці храму впала частина риштування, внаслідок чого були розбиті чи пошкоджені три з чотирьох барокових скульптур та дах дзвіниці. Станом на 8 лютого фрагменти трьох пошкоджених скульптур були зібрані і передані настоятелю монастиря для подальшої можливої реставрації^[8]) втрачено одну з барокових скульптур роботи учнів Пінзеля на вежі монастиря (вони були зроблені з дерева та бляхи). Одна з них, яка впала майже з 40-метрової висоти, не підлягає реставрації; три інші впали на дах будівлі.^[9] Дві скульптури були знищені повністю.^[10]

Опис

Сильно постраждав під час обидвох світових воєн (видно сліди потрапляння куль, осколків). Через варварство під час воєн та раннього радянського періоду (НКВД «додумалось» розташувати тут пересильну тюрму; в'язні, гріючись, спалили значну частину речей інтер'єру; тут відбував «покарання» блаженний священномученик УГКЦ отець Микола Цегельський. Перебуває в стані відновлення з руїни.

Сучасного вигляду монастир набув впродовж значних добудов у XVII–XVIII століттях. Враховуючи розпланування монастиря з замкненими внутрішніми дворами та оборонними мурами з бастіонами, належить до комплексів оборонного типу.

У комплекс споруд входять:

- колишній Вознесенський костел (1612–1695 рр., бароко)
- корпуси келій
- два внутрішні двори
- колодязь у першому внутрішньому дворі
- каплиця Св. Параскеви (арх. А Кастеллі та А Каппоні, бароко)
- триаркова дзвіниця без дзвонів
- службові приміщення, кухня
- ораторіум
- колона зі скульптурою Богородиці
- оборонні мури з вежами, брамою (з 1702 р.), бастіонами.

Оборонні мури

Сучасні оборонні мури почали зводити з 1702 р. Кам'яні, частково поруйновані, вежі заокруглені, двоярусні. Одна з веж зберігла дах-шатро. В середині західного муру — в'їздна брама, в замковому камені — дата — 1704 р.

ЛЕКЦІЯ 16

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД В ТУРИЗМІ

Замкові та палацові комплекси мають один з найнижчих рівнів використання в Україні, так як значна їх частина, маючи важливе значення в історії країни, розвиткові архітектурно-будівельних традицій, нині не використовується, залишаючись невідомим для туристів. Звісно, що однією із найважливіших проблем замків, є їх занедбаність та зруйнованість. Досить багато споруд замкового типу перебувають у вигляді «напівруйнації» або ж майже зруйновані, руїни. А ті, на які свого часу кошти надавались для реставрування сьогодні «заморожені», як наслідок світової економічної кризи. Основні причини, які цьому сприяють:

- фінансування розвитку матеріально-технічної бази оборонних твердинь здійснюється за принципом залишку, тому кошти надходять у мізерній кількості;
- байдужість місцевого населення до історико-культурних цінностей;
- проблема функціонального змісту пам'ятки (тобто деякі пам'ятки використовуються явно не за призначенням і не завжди є зрозумілим використання потенційно відреставрованих споруд);
- недосконалі форми державної охорони архітектурно-історичних об'єктів, часто нераціональне використання твердинь;
- відновлення тієї чи іншої пам'ятки не є гарантією її збереження. В разі нераціонального використання або відсутності фінансування споруда знову може занепасті;
- не підтримуються ґрутовні наукові дослідження замків та фортець;
- гостра потреба проведення реставраційно-консерваційних робіт, впорядкування навколоишніх природних ландшафтів;
- атракційна непривабливість, тобто навіть реставрація і відновлення пам'ятки не є гарантією того що вона буде включена в туристичні маршрути;
- недостатня інформованість людей стосовно рекреаційно-туристичного потенціалу замків і фортець;
- слабкий розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури, зокрема транспортних сполучень.

При вирішенні проблем залучення замково-фортифікаційних об'єктів у сферу рекреаційно-туристичної діяльності допоможуть такі заходи:

- проведення наукових експертиз технічного стану замків і фортець;
- збільшення частки зовнішніх інвестицій;
- комплексне залучення оборонних твердинь у рекреаційно туристичні маршрути;
- заохочення волонтерського руху, створення нових форм факультативного навчання з використанням місцевого краєзнавчого потенціалу замків і фортець;
- збагачення інформаційно-роз'яснювальної роботи відносно твердинь найсучаснішими формами та методами, що надасть змогу охопити в такий спосіб якнайширший контингент туристів [71, с.36].

Хоча потрібно зазначити і той факт, що порятунок пам'яток старовини є недешевою справою. Здійснити її, як вважають спеціалісти, можна трьома шляхами. Перший – реставрація того самого замку і збереження від подальшого руйнування та проведення тут екскурсій. Другий – приведення у належний стан з подальшим перетворенням на постійно діючий музей або щось на подібне культурного центру, і третій – повна трансформація споруди у сучасний готель, мотель або якийсь інший заклад сервісу. Так от, якщо зробити відповідні розрахунки, для прикладу, замкової споруди в Микулинцях Теребовлянського району, то близько двохсот тисяч гривень потрібно тільки на те, аби виготовити проектну документацію для реставрації. Понад два з половиною мільйона – на її здійснення. На жаль, згадана споруда лежить в руїнах, тому й становить незначний інтерес для пізнавального туризму до цього часу.

На сьогоднішній день, замок у смт. Скала-Подільська належить до національного історико-архітектурного заповідника «Замки Тернопілля» (створеного від 2005 р.), як і замки у м. Теребовлі, смт. Золотий Потік, Микулинцях, селах Підзамочок, Язловець Бучацького району, Кривче Борівського району. Цей стан передбачає реставраційні роботи на цих об'єктах та залучення їх до туристичної діяльності. Наприклад, сьогодні розпочато роботу над реконструкцією феодального маєтку XVII-XVIII ст. на території Золотопотоцького замку. Тут планується відтворення побуту місцевих жителів того часу. Але, у фондах історико-архітектурного заповідника бракує коштів для повноцінного втілення в дію проекту. Тому потрібні додаткові капіталовкладення. Історично замок у селищі належав

польським магнатам Потоцьким, це дозволяє залучати до його розбудови польських інвесторів. Також, реставраційні роботи не проводяться на даний час у Підзамоцькому замку, проектом реконструкції якого займається інститут «Укрзахідпроектреставрація».

На сучасному етапі з'являється багато комерційних пропозицій пристосування пам'яток фортифікаційної архітектури до сучасних потреб. Головною відміною таких пропозицій є розрахунок на те, що пристосування перш за все повинно приносити економічний прибуток, ніж сприяти збереженню пам'ятки, запобігаючи її фізичному знищенню. Це розміщення розважальних закладів (ресторанів, казино, дискотек), використання під складські приміщення, виробництво. Але з точки зору охорони історико-культурної спадщини таке пристосування не лише закриває доступ бажаючим оглянути пам'ятку, а й згубно позначається на її стані.

Однак, проблема розвитку замкового та інших видів туризму на основі замкових споруд – пізнавального, відпочинкового, експозиційного, тематичного, не може бути вирішена лише завдяки заходам з покращення інфраструктури та дієвим екскурсійним програмам. Тому варто звернути увагу на такі моменти, як встановлення ефективної системи управління, збереження та відновлення історико-культурних ресурсів, встановлення відповідного рівня оплати за відвідування пам'ятки архітектури, залучення як бюджетних, так і позабюджетних коштів на популяризацію та відновлення об'єктів (залучення інвестицій, а також коштів осіб, яким вдалося приватизувати замковий комплекс). Особлива роль відводиться у цьому процесі вивченням закордонного досвіду у популяризації фортечних укріплень, замків та палаців, які в більшості країн Європи на сучасному етапі максимально ефективно задіяні в туристичній діяльності для принесення прибутків без завдання шкоди таким об'єктам. У більшості країн широко практикується приватизація замків. Наприклад, у Чехії та Польщі ціни на такі споруди є доступними та навіть заниженими (замок Віттельсбахів XV ст. забудови у Чехії на момент продажу коштував 275 тис. євро – аналогічно до цін на двокімнатні квартири у цій країні). Це зумовлено тим, що власники замку зобов'язуються в подальшому залучати власні кошти на розвиток туристичної інфраструктури на території пам'ятки та її відновлення.

Гостро постає проблема приватизації замкових споруд на території України. Особливо якщо взяти до уваги попередній досвід країни, коли палац графів Лянцкоронських XVIII ст. у Старому Роздолі був проданий

бізнесмену, якому дісталося 4 тис. м самого палацу і 12 га парку за 460 тис. грн. Новий власник вивіз із замку цінностей на 6 млн. дол. США. Підійти до пам'ятки вже не можна – тепер це приватна власність. Реставраційні роботи там також не проводяться. Врахувавши цей невдалий приклад продажу культурної спадщини, президентом заблоковано продаж замків у приватну власність до того часу, поки не створені списки об'єктів, що не підлягають продажу.

Відповідно інвестиційні пропозиції також не задовольняють закордонних спонсорів. Тому перш за все, для вдалого залучення інвестиційних коштів слід ввести чіткі пропозиції для інвесторів. Зазвичай інвестор отримує пакет акцій об'єкта, в який він вкладає кошти. Крім того, залучення інвесторських коштів може відбуватися і на інших умовах: вкладник може отримати частку власності в результаті реалізації проекту, відсоткову частку від отриманого прибутку, частку новостворених туристичних об'єктів на території замку тощо. Тому на сучасному етапі головною проблемою популяризації замків на території регіону є недосконала державна політика стосовно їх збереження та експлуатації.

Для вдосконалення системи управління збереження та експлуатації оборонних споруд слід, в першу чергу, покращити законодавчу базу, яка б дозволяла використовувати широке залучення позабюджетних коштів, крім того, варто вдосконалити понятійно-термінологічний апарат для масового розуміння ролі оборонних твердинь (наприклад, слід до визначень у Законі України «Про туризм» додати поняття «замковий туризм»); варто звернути увагу на виокремлення конкретних владних структур, які несуть відповідальність за історико-архітектурну спадщину регіону та її використання (на даний момент таких організацій є дуже багато (обласні державні служби охорони культурної спадщини, обласні організації «Українського товариства охорони пам'яток історії та культури», управління охорони історичного середовища міських рад, обласна державна служба заповідної справи щодо національних парків, заповідників та інших природничих об'єктів, обласний Державний комітет України з будівництва та архітектури щодо пам'яток архітектури та містобудування, різноманітні Благодійні фонди та багато інших) та вони є дуже розрізnenі, тому серед них немає одностайності щодо вирішення актуальних завдань із розвитку пізнавального, етнічного чи замкового туризму).

Передача об'єктів на певних умовах туристичному бізнесу повинна відбуватися за умови збереження їх архітектурного стилю та

самобутності. Перетворення замків на основі реконструкції у музеї, картинні галереї, самобутні готелі, відпочинкові комплекси у старовинному середньовічному стилі є надзвичайно архітектурно складним і капіталомістким та вимагає великих інвестицій. Окупність таких інвестиційних проектів, за свідченням європейського досвіду, в середньому складає 8-12 років залежно від ступеня зруйнованості споруди й обсягу фінансових і фізичних зусиль. Проте норма рентабельності інколи сягає 220-280 %. Важливо також окреслити напрями співпраці інвестора та державної архітектурної служби. Чітке визначення правового статусу замкового туризму в Україні, приверне увагу приватного інвестиційного капіталу і прискорить відродження замкової культури, що забезпечить формування стійкого внутрішнього і зовнішнього туристичного попиту.

Пристосування пам'яток під музеї досягається при комплексному врахуванні містобудівних, функціональних і конструктивних факторів. На жаль, ці показники не завжди беруться до уваги при виборі окремих пам'яток, або історико-архітектурних комплексів для пристосування під музеї. Найчастіше недооцінюється містобудівна характеристика розташування споруд. Внаслідок цього ряд музеїв, створених на основі пам'яток архітектури не привертають належної кількості відвідувачів і, перебуваючи останньо від туристичних маршрутів, або в місцях, віддалених від трас, старіють фізично і морально. Винні у цьому і проектувальники, і місцева влада, що не підтримують ділових зв'язків з товариством охорони пам'яток історії та культури, творчими спілками.

Таким чином, для вдалого здійснення туристичної діяльності необхідно, насамперед, створити в регіонах законодавчу базу, яка б дозволяла такий розвиток та сприяла йому. Тому сьогодні питання про розвиток замкових споруд як туристичних об'єктів не може бути вирішene без втручання з боку держави, а також осіб, які мають можливість надати кошти на розвиток туристичної діяльності.

СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

1.	Городища	семінар	1
2.	Особливості фортифікаційного будівництва 1. Особливості Середньовічних фортифікацій 2. Інкастельвані сакральні об'єкти 3. <i>Бастейна</i> оборонна система. 4. Бастіонна оборонна система	практична	1
3.	Фортифікаційна термінологія	практична	1
4.	Битви із залученням фортифікацій	семінар	1
5.	Оборонні споруди Львова	експурсія	2
6.	Замки Півдня України і Закарпаття	практична	1
7.	Замки Поділля (Тернопільська, Львівська, Хмельницька обл.)	практична	1
8.	Замки Галичини та Волині	практична	1
9.	Замки Польщі та Чехії	семінар	1
10.	Замки Білорусі та Литви	семінар	1
11.	Розробка туру (по Україні)	практична	2
12.	Розробка туру (по Європі)	практична	2

Вид заняття	Кіл-ть	балі	Σ
Практична	7	3	21
Семінар	5	2	10
Модуль	1	20	20
			51

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Про охорону культурної спадщини: Закон України, 25 липня 2000 року// Відомості Верховної Ради. – К., 2000. – № 39. – С. 333.
2. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України, 23 березня 2000 року// Відомості Верховної Ради. - К., 2000. – № 27. – С. 211.
3. Про туризм: Закон України, 15 вересня 1995 року// Відомості Верховної Ради. – К., 1995.– № 31.– С. 241.
4. Аніпко Н. П. Середньовічні замки і фортеці. Рекреаційно-туристське використання / Н. П. Аніпко // Краєзнавство, географія, туризм. - 2011. – № 20. – С. 15-18.
5. Бевз М. В. Методологічні аспекти збереження, реставрації та регенерації заповідних містобудівних ансамблів і комплексів / М. В. Бевз // Проблеми збереження і використання культурної спадщини на Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (на базі Державного історико-архітектурного заповідника м. Святогірськ Донецької області) 25-27 травня 2005 року. – Святогірськ, 2005. – С. 14-20.
6. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. – 395 с.
7. Білецька, І. М. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні / І. М. Білецька // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури : зб. наук. прць. – Київ : НАУ, 2011. – Вип.31. – С. 104-112.
8. Божко Л. Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України / Л. Д. Божко // Культура України : зб. наук. пр. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2010. — Вип. 32. — С. 169–179.
9. Божко Л. Д Культурно-історична спадщина як об'єкт пізнавального туризму / Л. Д. Божко // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети : матеріали VI міжнар. наук. конф., 9 листоп. 2012 р. / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2012. — С. 13–15.
10. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Стан та перспективи замкового туризму в контексті стратегічного розвитку туристичної галузі західного регіону України / О. Ю. Бордун, С. В. Білоус // Економіка. Управління.

Інновації. – 2010. – №2 (4). – С. 41-47

11. Бородавка Л. Українські Карпати. Подорож / Л. Бородавака // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 13. – С. 8-15.
12. Бурдуланюк В. Б. Пам'ятки культури Івано-Франківщини / В. П. Бурдуланюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001;
13. Грабовецький В. Народні музеї Львівщини / В. Грабовецький. – Львів: Книжно-журнальне видавництво, 2001. – 232 с
14. Варга С.С. Мукачівський замок “Паланок”: Історико-краєзнавчий нарис / С.С. Варга. – Ужгород : Закарпаття, 2002. – 48 с.
15. Велотур “Замки Закарпаття: Ужгород – Мукачеве” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://avk.org.ua/event/velotur-vyhidnoho-dnya-zamky-zakarpattyua-uzhhorod-mukachevo/>
16. Гарбар Г. А. Культурний туризм в контексті масової культури / Г. А. Гарбар // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – Вип. 56. – С. 140-148.
17. Горбик В.О. Багатотомний „Звід пам'яток історії та культури України” і розвиток туризму // Туристично-краєзнавчі дослідження – К., 1998. – Вип. 1, ч.2. – С. 5-9;
18. Гребенюк Ю. М. Розвиток туризму в Закарпатській області / Ю. М. Гребенюк, О. М. Лютак // Економічні науки. Сер. : Економічна теорія та економічна історія. – 2013. – Вип. 10. – С. 64-71.
19. Дімнич С. Закарпатські села запрошують на відпочинок / С. Дімнич // Туристично-інформаційний довідник. – Ужгород, 2005. – С. 35-41.
20. Довбенко О. М. Податкове стимулювання інвестицій в туристичний комплекс країни [Електронний ресурс] / О. М. Довбенко // Опубліковано : Формування ринкової економіки. Науковий збірник КНЕУ. – 2007. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/dovbenko3.
21. Донцов О. О. Історико-культурна спадщина – чинник структурних змін та розвитку туристичної галузі / О. О. Донцов, М. О. Трюхан // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – 2009. – Вип. 10. – С. 76-80
22. Думинець І. Верхнє Синьовидне : минуле і сучасне / І. Думинець. – Львів : Літопис, 2003. – 614 с.
23. Дяків С. Характеристика історико-культурних туристичних ресурсів Кременецького району Тернопільської області / С. Дяків // Вісник львівського університету. Серія географічна. 2013. – Випуск 43. – Ч. 1. С. 32-37

24. Екскурсії по Закарпаттю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://exkursia.com.ua/?page_id=4311
25. Жердьов А. Фортифікаційні споруди у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності / А. Жердьов, В. Притков // Географія та туризм. –2012. – Вип. 19. – С. 143-149.
26. Завада В. Т. Архітектурна спадщина України як об'єкт туризму : Регіональний аспект / В. Т. Завада // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К. : Інститут туризму. – Вип. 1. – С. 23-28.
27. Закарпатська міська рада : Замки Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpatrada.gov.ua/zakarpattyua/infrastruktura/zamky-zakarpattyua/>
28. Закарпатські замки у легендах, переказах та літературних творах. – Ужгород : Патент, 2009. – 183 с.
29. Закарпатська міська рада : Замки Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpatrada.gov.ua/zakarpattyua/infrastruktura/zamky-zakarpattyua/>
30. Замки і природні феномени Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doroga.ua/Pages/ReportDetails.aspx?ReportID=303>
31. Замки Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://karpatamu.org.ua/zamki-karpat.html>
32. Замки Закарпаття : Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%B8%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BA%D0%BA%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F>
33. Замки Закарпаття та термальні води [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://incognita.com.ua/uk/zamki-zakarpattyua-ta-termalni-vodi>
34. Зейб А. Туризм – средство прямого диалога между культурами и народами / А. Зейб // Диалог цивилизаций: исторический опыт и перспективы XXI века. Доклады и выступления. – М. : РУДН, 2002. – С. 223-228.
35. Іванов О. Замки і палаци Західної України : історія, культура, туризм (Історико-архітектурні пам'ятки замкового мистецтва) / О. Іванов. – К. : Наш світ, 2004. – 245 с.
36. Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів : Світ, 2002. – 520 с.

37. Карта цікавих місць Закарпатської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ex.ua/96274688>
38. Кепін Д.В. Зарубіжний досвід популяризації пам'яток первісної археології та його використання для потреб туризму в Україні // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 540-551
39. Кифяк В. Ф. Організація турдіяльності в Україні / Кифяк В. Ф. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300 с.
40. Кіндрачук Н. М. Історико-культурна спадщина Карпатського регіону України: сучасний стан та перспективи використання в туризмі / Н. М. Кіндрачук // Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму : зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф.(Львів, 24–25 квітня 2014 р.) / Міністерство освіти і науки України, Львівський інститут економіки і туризму. – Львів: ЛПЕТ, 2014. – С. 116–121
41. Кіндрачук Н. М. Значення традицій та звичаїв для розвитку культурного туризму в Карпатському регіоні України / Н.М. Кіндрачук // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : матеріали міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону», присвячений 10-річчю створення Інституту туризму (Івано-Франківськ, 19-20 вересня 2013 р.). – Івано-Франківськ : Фоліант. – Вип. 4. – С. 89–92
42. Кlapчuk B. M. Методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів Івано-Франківської області для стратегічних потреб розвитку туристично-рекреаційної діяльності / B. M. Кlapчuk, O. O. Кlapчuk, M. B. Кlapчuk // Карпатський край. – 2013. – № 1 (3). – С. 119-132.
43. Кlapчuk O. O. Туристично-рекреаційні ресурси Львівської області: територіальна диференціація, оцінка, напрямки використання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / O. O. Кlapчuk. – Львів, 2011. – 20 с.
44. Косташук I. I. Методика оцінки сакрально-туристичних ресурсів регіону (на прикладі Чернівецької області) / I. I. Косташук // Науковий вісник ЧНУ. Серія "Географія". – 2010. – Вип. 519-520. – С. 81-86.
45. Корнієнко B.B. Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України (1991-2007 pp.). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України

Національної академії наук України. – Київ, 2008. – 32 с.

46. Корнієнко В.В. Методика використання в туризмі пам'яток етнічної історико-культурної спадщини України // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць / В.В. Корнієнко // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – Вип. 21. – С. 119-124.

47. Корнієнко В.В. Сучасний стан та проблеми використання пам'яток археології в туризмі // Історико-географічні дослідження в Україні : Збірка наукових праць / В.В. Корнієнко // Національна академія України, Інститут історії України. – К., 2006. – Число 9 – С. 373-399.

48. Кузьмук О. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності [Електронний ресурс] / О. Кузьмук. – Режим доступу : // http://tourlib.net/statti_ukr/kuzmuk.htm

49. Кулич І. Б. Передумови та підходи до розвитку туристичної діяльності на Закарпатті / І. Б. Кулич // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 257-260.

50. Ліньова Є.А. Проблеми збереження та пристосування старовинних садіб в Україні // Проблеми і перспективи музеєфікації старовинних садіб України кінця XVIII – початку ХХ ст. Матеріали Качанівських ювілейних наукових читань (Качанівка, 7 липня 2006 року). – Галич, 2007. – С. 7-10.

51. Лесик О. В. Замки та монастири України / О. В. Лесик. – Львів : Світ, 1993. – 173 с.;

52. Лесик О. В. Фортифікаційні комплекси України. Проблеми збереження / О. В. Лесик // Реставрація, реконструкція, урбоекологія: матеріали до щорічного міжнародного симпозіуму RUR'98, Одеса, Білгород-Дністровський, 4-6 вересня 1998. – Одеса, Білгород-Дністровський, 1998 – С. 46-51

53. Лисий І. Туристична оцінка історико-культурного потенціалу замкових споруд Івано-Франківської області / І. Лисий // Схід. – 2015. – № 7. – С. 25-29.

54. Максим'юк М. Оборонні споруди Прикарпаття / М. Максим'юк // Краєзнавчий збірник на пошану Б. Гавриліва. – Івано-Франківськ : Мирто, 2003. – С. 65-71.

55. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. І. Мацола. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАНУ, 1997. – 259 с.

56. Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні. – Львів : Центр Європи, 1997. – 160 с.;

57. Мацюк О. Фортеці і замки України / О. Мацюк // Пам'ятки України. – 1991. – №2. – С. 56-59.
58. Найвизначніші замки Закарпаття за один день [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iloveukraine.com.ua/pathes/post/14>
59. Падовська О. М. Традиційний промисел Карпат в контексті формування рекреаційного комплексу / О. М. Падовська // Інформатизація рекреаційної та туристичної діяльності в Україні: перспективи культурного та економічного розвитку. – Трускавець, 2000. – С. 215-217.
60. Палаці Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/ukraienskipalaci/home/palaci-zakarpatta>
61. Палаці Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakarpatia.com/?page_id=713
62. Пам'ятки архітектури і містобудування Івано-Франківської області // Вісник Івано-Франківської обласної ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації. – Івано-Франківськ, 1999. – № 17. – 94 с
63. Пам'ятки архітектури і містобудування України : Довід. Держреєстру національного культурного надбання / В. В. Вечерський, О. М. Годованюк, Є. В. Тиманович та ін.; за ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. – К. : Техніка, 2000. – 664 с
64. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. за ред. проф. Ф.Д. Заставного / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський. – К. : Знання, 2006. – 575 с.
65. Піскова Е.М., Федорова Л.Д. До проблеми використання нерухомих пам'яток історії у суспільній практиці засобами туризму // Туристично-краєзнавчі дослідження – К., 1998. – Вип. 1, ч. 1 – С. 12-17; Памяткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К., 2007. – С. 225-247.
66. Пламенецька О. Фортеці й замки в Україні / О. Пламенецька, В. Вечерський // Пам'ятки України. – 1996. – № 2. – С 13-25.
67. Пламеницька О. Фортеці і замки України як об'єкти туризму // Всеукраїнська науково-практична конференція „Туризм і завдання національно-культурного відродження України”: Матер. міжнар. наук. конф. / Український ін-т туризму, Ін-т історії України НАН України, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Черкаський держ. пед. ін-т. – К.-Черкаси, 1992. – С. 187-188;
68. Поп Д. Замки Подкарпатской Руси. Хустский замок / Д. Поп. – Ужгород, 2006. – 36 с.
69. Поточний архів науково-редакційного відділу “Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область“ (далі: Поточ

арх. наук.-ред. від.) Звіти відряджень в Надвірнянський район. Звіт про відрядження Ольги Максимоночко в села Назавизів, Гвізд Надвірнянського р-ну 28 листопада 2008 р. – арк. 61-65.

70. Поточ арх. наук.-ред. від. Звіти відряджень в Надвірнянський район. Звіт про відрядження З.Федунківа до смт. Ланчин й с.Добротів 20 квітня 2004 р. – арк. 74-75

71. Практика сучасного туризму в Україні (праксеологія туризму): стан та перспективи: Матеріали VI–х аспірант. читань. – К. : КУТЕ П, 2004. – 134 с.

72. Про замки України з акад. Б. Возницьким [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2008/07/080719_castles_interactive_is.shtml

73. Реалії та перспективи туріндустрії в Закарпатті / Федір Шандор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakarpatia.com/?p=2255> © www.zakarpatia.com

74. Ричков П. Західноукраїнські міста-фортеці XVI-XVIII століть / П. Ричков // Пам'ятки України. – 1990. – № 2. – С 20-22.

75. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного будівництва та перспективи їх туристичного відродження навч. посіб. / М. Й. Рутинський. – К. : Центр учебової літератури, 2007. – 432 с.

76. Соколовський З. Краса і злидність свідків минулого (замків) Зеновій Соколовський // Замки України : дослідження, збереження, використання: Матер. міжн. наук.-практ. конф., Галич, 3 листопада 2001 року. – Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника “Давній Галич”, 2011. – С. 222-228.

77. Степанчук В. В. Історико-культурний потенціал та соціально-економічні перспективи використання замків та замкових комплексів Закарпаття в ігровому туризмі / В. В. Степанчук // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2014. – Вип. 20(2). – С. 184-188.

78. Стецюк О. Історичний огляд туристичних об'єктів у Львівській області / О. Стецюк // Молодіжні ініціативи в історичній науці: Матеріали наук.-практ. конф. – Львів, 2000. – С. 15-18.

79. Типова програма та карта маршруту "Замки та термальні води Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://guide.lviv.ua/Ua/berehovo_map_ua.htm

80. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та

- культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. – К., 1994. – 108 с.;
81. Троян М. В. Мукачевский замок : Историко-краеведческий очерк. – 2-е изд., перераб. и доп. / М. В. Троян. – Ужгород : Карпати, 1982. – 56 с.
82. Урри Дж. Взгляд туриста и глобализация / Дж. Урри // Массовая культура: современные западные исследования. – М., 2005. – 288 с.
83. Фортификация Украины / Материалы Международной конференции с проблемой охраны фортификационных сооружений в Украине. – Каменец-Подольский, 1993. – 216 с.
84. Фортифікації Галицької Гуцульщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gk.if.ua/2010/12/16/2144/>
85. Холодок В. Д. Фактори актуалізації державного управління розвитком палацово-паркових комплексів / В. Д. Холодок // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 2. – С. 84-89.
86. Циншен Ван. Историко-культурный туризм и развитие туристических городов / Ван Циншен // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 35. – С. 11–15
87. Цюрупа М. В. Осмислення феномену туризму в європейській історико-філософській традиції / М. В. Цюрупа // Філософія туризму. – К., 2004. - С. 2.
88. Чир Н.В. Сучасний стан туристичної інфраструктури Закарпатської області для потреб рекреації / Н.В. Чир // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Сауха І.В. – Житомир : вид-во ЖФ КІБІТ, 2014. – С. 162-165.
89. Шершньова, О. Історико-культурний туризм в малих містах України як чинник формування національної гідності української молоді [Текст] / О. Шершньова // Духовно-творчий потенціал студентської молоді: психолого-педагогічні проблеми формування та реалізації: матер. третьої Всеукр. наук. конф. (18 травня 2006 р., м. Рівне). – Рівне : РДГУ, 2006. – С. 102-104.
90. Шикеринець В. В. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні / В. В. Шикеринець // Держава та регіони. Сер. Держ. упр. – 2012. – Вип. 3. – С. 92-96.

Н а в ч а л ь н е в и д а н н я

**КАДНІЧАНСЬКИЙ Дмитро Анатолійович
ЗАВАДОВСЬКИЙ Тарас Богданович**

**ЗАМКОВИЙ ТУРИЗМ
для студентів спеціальності “Туризмологія”
Курс лекцій**

Формат 60x84 / 16 Тираж 100 прим. Зам.

**Видавничий центр
Львівського національного університету
імені Івана Франка
79000 м. Львів, вул. П.Дорошенка, 41**

**Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.**